

IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE

Megjelenik kéthavonta

15. (125.) évfolyam, 2. szám

Megjelent: 2020. április

Kiadja a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

Felelős kiadó:

Pomázi Gyula

Felelős szerkesztő:

Girmann Zsuzsanna

Tervezőszerkesztő:

Plette Péter

Tördelőszerkesztő:

Mányoki Anna

Szerkesztőség:

Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

1054 Budapest, Zoltán u. 6.

Levélcím: 1438 Budapest, Pf. 415

E-mail: zsuzsanna.girmann@hipo.gov.hu

Telefon: 474 5554

www.sztnh.gov.hu

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján,

a hírlapot kézbesítőknél, a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06 1 767 8262 számon,

levélben az MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél:
www.posta.hu, WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

1900 Budapest, 06 1 767 8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Egy szám ára: 2100 Ft

Egy évre: 12 600 Ft

SZTNH – 2020.009/2

HU ISSN

1587-5563

Szerkesztőbizottság:

*Dr. Baticz Csaba, Girmann Zsuzsanna, Gyetvainé Virág Dóra,
dr. Lábod Péter, dr. Legeza Dénes, dr. Mikló Katalin,
dr. Tóth Márta, dr. Zábori Zoltán*

15. (125.) ÉVFOLYAM 2. SZÁM

IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE

IPARJOGVÉDELMI ÉS SZERZŐI JOGI SZEMLE

15. (125.) ÉVFOLYAM 2. SZÁM

2020. április

Harkai István

Új üzleti modellek az audiovizuális művek nyilvánossághoz
közvetítésében – I. rész

Dr. Tenyér Barbara Nóra

A szerzői jog joggazdaságtana, különös tekintettel a felhasználás
engedélyezésére – I. rész

Dr. Tószegi Zsuzsanna

Jámbor Lajos és Bálint Zoltán műépítész munkássága – III. rész
„Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz!” – a megvalósult tervek

Dr. Palágyi Tivadar

Külföldi hírek az iparjogvédelem területéről

Válogatás a Szerzői Jogi Szakértő Testület szakvéleményeiből

Könyv- és folyóiratszemle

Summaries

SZELLEMI TULAJDON NEMZETI HIVATALA

Tájékoztató szerzőinknek

Az Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle szerkesztősége örömmel fogad minden, a szellemi tulajdon védelmével foglalkozó írást. A beérkezett kéziratok a szerkesztőbizottság jóváhagyása esetén nyelvhelyességi és a kiadvány stílusához igazodó stilisztikai javítások után kerülnek publikálásra, amelyek nem érintik a mű tartalmi értékét. A kéziratot – a szerkesztőbizottság döntése alapján, az írás témája és mélysége szerint – a Tanulmányok, a Jogesetek, a Technikatörténet, a Fórum vagy a Hírek, események rovatban tesszük közzé. Az írás terjedelmét nem korlátozzuk, igen hosszú cikket esetleg két vagy több részben, egymást követő lapszámokban teszünk közzé a szerzővel történő egyeztetés után. Az egyes cikkekben kifejeződő állásfoglalásnak nem feltétlenül kell tükröznie a szerkesztőbizottság véleményét.

A Word vagy Rich Text formátumban készült kéziratokat e-mailben kérjük elküldeni az alábbi címek valamelyikére. Kérjük szerzőinket, hogy a szöveget ne formázzák, zárják balra, kiemelésként csak dőlt betűt alkalmazzanak, a címeket, alcímeket ne húzzák alá, a címhierarchiát lehetőleg számozással jelezzék. Tanulmányuk magyar és angol nyelvű összefoglalóját szíveskedjenek maximum 10 sorban mellékelni. A szövegben előforduló rövidítéseket, betűszókat első előfordulásukkor fel kell oldani. A hivatkozásokban kérjük az összes bibliográfiai adat (szerző, cím, kiadó, kiadás helye és éve, oldalszám, webcím) feltüntetését.

További kérdéseik esetén a szerkesztőség készséggel áll a rendelkezésükre (Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 1054 Budapest, Zoltán u. 6., Girmann Zsuzsanna szerkesztő, zsuzsanna.girmann@hipo.gov.hu, anna.manyoki@hipo.gov.hu, tel.: 474 5554).

TARTALOM

Új üzleti modellek az audiovizuális művek nyilvánossághoz közvetítésében – I. rész HARKAI ISTVÁN	7
A szerzői jog joggazdaságtana, különös tekintettel a felhasználás engedélyezésére – I. rész DR. TENYÉR BARBARA NÓRA	39
Jámbor Lajos és Bálint Zoltán műépítész munkássága – III. rész. „Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz!” – a megvalósult tervek DR. TÓSZEGI ZSUZSANNA	59
Külföldi hírek az iparjogvédelem területéről DR. PALÁGYI TIVADAR	84
Válogatás a Szerzői Jogi Szakértő Testület szakvéleményeiből – SZJSZT-31/2013 Rádiójáték szerzői jogi védelme – SZJSZT-25/2019 Lőszállító kisteherautóhoz kapcsolódó szerzői jogok	125
Könyv- és folyóiratszemle – Jones Day: <i>Mesterséges intelligencia a biogyógyszeriparban. Mit hoz a jövő? (dr. Palágyi Tivadar)</i> – Carlo Rovelli: <i>A valóság nem olyan, amilyennek látjuk. A dolgok elemi szerkezete (dr. Osman Péter)</i> – Kat Holmes: <i>El(t)érés. Hogyan alakítja a befogadás a tervezést? (dr. Osman Péter)</i>	143
Summaries	168

A folyóiratban megjelenő tanulmányok a szerzők véleményét tükrözik, amely nem feltétlenül azonos a szerkesztőbizottság álláspontjával.

CONTENTS

New business models in making available audiovisual works to the public – Part I ISTVÁN HARKAI	7
Economic analysis of copyright law, with special regard to the authorisation of use – Part I DR BARBARA NÓRA TENYÉR	39
The works of architects Lajos Jám bor and Zoltán Bálint – Part III. „Hungarian design language is not of the past, it is of the future” – designs realised DR ZSUZSANNA TÓSZEGI	59
News in the field of industrial property protection abroad DR TIVADAR PALÁGYI	84
Selection of advisory opinions of the Body of Experts on Copyright	125
Review of books and periodicals	143
Summaries	168

CONTENT

Des nouveaux modèles commerciaux dans la transmission des oeuvres audiovisuelles au public – Partie I	
ISTVÁN HARKAI	7
La science économique du droit d’auteur particulièrement en ce qui concerne l’autorisation de l’utilisation – Partie I	
DR BARBARA NÓRA TENYÉR	39
Les oeuvres des architectes Lajos Jám bor and Zoltán Bálint – Partie III. „Il n’y avait pas de la language hongroise des formes, mais il y en aura!” – les projets réalisés	
DR ZSUZSANNA TÓSZEGI	59
Nouveautés dans le domaine de la protection de propriété industrielle à l’étranger	
DR TIVADAR PALÁGYI	84
Avis d’expert choisis du corps des experts en droits d’auteur	125
Revue des livres et périodiques	143
Summaries	168

INHALT

Neue Geschäftsmodelle in der Übertragung der audiovisuellen Werke zur Öffentlichkeit – Teil I	
ISTVÁN HARKAI	7
Wirtschaftswissenschaft des Urheberrechts unter besonderer Berücksichtigung der Zulassung der Benutzung – Teil I	
DR. BARBARA NÓRA TENYÉR	39
Die Werke der Architekten Lajos Jám bor and Zoltán Bálint – Teil III. „Es gab keine ungarische Formensprache, aber es wird sein!“ – die verwirklichten Pläne	
DR. ZSUZSANNA TÓSZEGI	59
Neuheiten auf dem Gebiet des gewerblichen Rechtsschutzes im Ausland	
DR. PALÁGYI TIVADAR	84
Ausgewählte Expertisen des Expertenkollegiums für Urheberrecht	125
Übersicht von Büchern und Zeitschriften	143
Summaries	168

ÚJ ÜZLETI MODELLEK AZ AUDIOVIZUÁLIS MŰVEK NYILVÁNOSSÁG- HOZ KÖZVETÍTÉSÉBEN – I. RÉSZ**

„Minden, ami digitális, a felhőben lesz. Az emberi kultúra majdnem minden bitje, minden zene, könyv, dokumentum és mozifilm, amelyet valaha készítettek.”¹

1. AZ ONLINE TARTALOMSZOLGÁLTATÁS HAJNALA

Az internet gyors térhódításának alapvető hatása, hogy létrehozott egy viszonylagosan szabad, dinamikusan fejlődő gazdasági-technológiai-társadalmi színteret, a szerzői művek és szomszédos jogi teljesítmények nyilvánossághoz juttatásának új platformját. Ez a platform némiképpen hasonlít, bár elemeiben el is tér attól, amelyet az eddig kialakult üzleti modellek esetében láttunk. Hasonlít annyiban, hogy az internet előtt is léteztek már technológiák, amelyekkel a műveket immateriális formában lehetett a közönséghez juttatni. A nyilvánossághoz közvetítés egyes formáira – rádiós és televíziós műsorsugárzás – felépült üzleti modellek is jelentős befektetést kívántak a művek nyilvánossághoz juttatásának technikai feltételei megteremtése tekintetében. Ebben a műsorokat sugárzó rádió- és televíziószervezetek, a jelek továbbközvetítését végző kábeltársaságok mindenképpen hasonlítanak az internethozzáférés-szolgáltatókra, amelyek lehetővé teszik, hogy a milliárdnyi, egymással összeköttetésben álló felhasználónak eljuttassák a műveket digitális formában, emellett biztosítsák a tárgyi, fizikai feltételeit annak, hogy egyáltalán létrejöhessenek ezek a kapcsolatok. A fent nevezett üzleti modellek nagy bevételre tesznek szert a hirdetések, előfizetői díjakból. Ezzel egy időben továbbra is léteznek a művek és teljesítmények hasznosítására korábban létrejött, ma már hagyományosnak tekintett üzleti modellek, mint például a színház és a filmszínház, az újság- és könyvkiadás, a hanglezetkiadás.²

Békés Gergely az online felhasználásra épülő üzleti modellek kezdetét az ezredforduló időszakára helyezi. Az első kísérleti szolgáltatások a digitális tartalmak online disztribúciójára már igen korán, a 2000-es évek elején elindultak. Elsőként a hangfelvétel-előállítók pró-

* Tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

** A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-IV kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

¹ Daniel J. Gervais: Copyright, Culture and the Cloud. In: Sean A. Pager, Adam Candeub (szerk.): Transnational Culture in the Internet Age. Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2012, p. 31.

² Sari Depreeuw: The Viable Scope of the Exclusive Economic Rights in Copyright. Kluwer Law International BV, Alphen aan den Rijn, 2014, p. 275.

bálták meg felvenni a versenyt a fájlcserélő platformokkal.³ A Bertelsmann Music Group, a Warner Music és az EMI a MusicNetbe szállt be, a Sony és a Vivendi Universal a Pressplayt bocsátotta útjára. E szolgáltatások új alapokra helyezték a végfelhasználókkal fennálló jogviszonyt. Ennek lényege, hogy a végfelhasználókkal kötött felhasználási szerződésben szabták meg a használat feltételeit és a szolgáltatásért fizetendő előfizetői díjat. A szerződésekben a felhasználók jogot nyertek arra, hogy a digitális zenefájlokat eszközeikre letöltsék, azokról korlátozott számban magáncélú másolatot készítsenek. A Pressplay igen szigorú feltételeket szabott. Egy előfizető egy hónapban „mindössze” 1000 zeneszámot tölthetett le. A lehíváshoz szükséges többszörözésen kívül más rögzítést vagy egyéb módon történő másolást a szerződés tiltott. Havonta 100 számról a felhasználók tartós magáncélú másolatot készíthettek saját személyi számítógépükön, az így többszörözött másolatok további másolatától azonban már el voltak tiltva. Ugyanennyi számot a felhasználó többszörözhetett CD-re, viszont a CD-t tilos volt továbbtöbbszörözni (ideértve a magáncélú másolást is), terjesztetni vagy egyéb módon felhasználni. További érdekesség, hogy a zeneszámok érzékelhetővé tétele csak érvényes szerződéssel rendelkező előfizető számára volt lehetséges. Ha letelt az előfizetési időszak, és nem újították meg, a hangfelvételek többé nem voltak érzékelhetővé tehetők. A Pressplay használatához ráadásul a felhasználónak internetkapcsolatra is szüksége volt, amely nélkül a zenét nem lehetett meghallgatni. A felhasználási szerződésekben megtiltották azt is, hogy a felhasználást az előfizető másnak átengedje.⁴

Az olcsó, rugalmas, piaci alapú tartalomszolgáltatásra irányuló igény kialakulása egybeesik az első fájlcserélő technológiák és az azokat követő jogviták felbukkanásával. A Napster-ügyben a zeneipar már igen korán ígéretet tett arra, hogy szolgáltatásait az új, online piaci igényekhez igazítja. Ez akkor nem történt meg. Az albumokat továbbra is jellemzően inkább fizikai adathordozókon adták ki, amelyek előállítási költségei továbbra is magasak voltak, miközben a digitális terjesztés a költségek töredékéért elvégezhető volt. Ezzel párhuzamosan a netes adatforgalom és a felhasználók száma egyre csak bővült. A zeneipar elmulasztotta felmérni az új technológia berobbanásának jelentőségét. Nem vette figyelembe, hogy egy új generáció nő fel az online bővüléssel párhuzamosan, amely generációnak teljesen eltérnek a fogyasztási szokásai. Ennek a generációnak az ingyenesség, a gyorsaság számított.⁵ Ezekre a szokásokra elsők között reagált az Apple, amely elindította az iTunes alkalmazást 2003-ban, 10 millió digitális zenét kínálva repertoárjában 99 centes

³ E munka fókuszában a jogszerűen működő üzleti modellek állnak, ezért az illegális, engedély nélkül működő fájlcserélő és streamingoldalak üzleti modelljeivel nem foglalkozik. Vö. *Mezei Péter: A fájlcsere dilemma – A perek lassúak, az internet gyors.* HVG Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2012.

⁴ *Békés Gergely: A magáncélú másolás néhány kérdése – szomszédos jogi szemmel. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 107. évf. 2. sz., 2002. április* (http://www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200204/a_magancelu.htm – a letöltés ideje: 2018. május 10.).

⁵ *Mezei Péter: Elképzeltem: nem lenne jó – Kritikai észrevételek egy szerzői jogi abolitionista tanulmány kapcsán.* In: *Pogácsás Anett* (szerk): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából.* Szent István Társulat, Budapest, 2014, p. 416.

áron.⁶ Nem véletlen, hogy az Apple már ilyen korán felismerte az online disztribúcióban rejlő lehetőségeket. Steve Jobs akként vélekedett az ellenőrizetlen és jogosítatlan internetes műfelhasználásokról, hogy „[m]egállítani sosem fogod (a kalózkodást). Amit tehetsz az az, hogy versenyzel vele.”⁷

1.1. A streaming⁸ a statisztikai adatok tükrében

A Földön 2019 januárjában 7,676 milliárd ember élt. Ebből 4,388 milliárd hozzáfért a világhálózathoz, 3,484 milliárd aktívan használta a közösségi médiát, és 5,112 milliárd egyedi mobiltelefon-felhasználó volt.⁹ Soha egyetlen technológia sem volt képes még csak megközelíteni sem azokat a lehetőségeket, amelyeket az internet kínál a szolgáltatásoknak. Az online tartalomszolgáltatás 2019-re a világ egyik legjelentősebb gazdasági ágazatává nőtte ki magát. Amíg korábban a szórakoztatóipar termékeit különböző formátumban, különböző időben és platformon élvezhette a közönség, addig az internet egy csomagban kínálja a legkülönbözőbb tartalmakat a sporteseményektől kezdve, a televíziós és mozifilmeken és videojátékokon át a zenéig a világ szinte bármely országában, ahol széles sávú, nyílt internetkapcsolat elérhető.

A Marketwatch becslése szerint a globális videostreaming-piac 2025-re eléri a 124,57 milliárd dollárt. A növekvő tortán az Amazon Web Services, a Cisco Systems, a Google, a Kaltura, a Netflix, a Ustream, a Wowza Media Systems, az AT&T és a Hulu osztoznak majd.¹⁰ 2018-ban a videostreaming-szolgáltatók közül a Netflix érte el a legmagasabb árbevételt, 15,794 milliárd dollárt, amely 35%-os növekedés volt azt az előző évhez képest. A teljesítmény mögött az évről évre növekvő számú felhasználó áll. Számuk a következőkép-

⁶ Megan Richardson: Downloading Music off the Internet: Copyright and Privacy in Conflict? Journal of Law and Information Science, 13. évf. 1. sz., 2002, p. 95–96.

⁷ Brett Danaher, Samita Danasobhon, Michale D. Smith, Rahul Telang: Converting Pirates without Cannibalizing Purchasers: The Impact of Digital Distribution on Physical Sales and Internet Piracy, Working Paper, 2010, p. 1. (<http://repository.cmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1056&context=heinzworks> – a letöltés ideje: 2019. december 21.).

⁸ A kifejezés már-már jövevényszóként beépült a magyar nyelvbe. Leginkább gyűjtőfogalomként hivatkozunk rá, értve ez alatt mindazon felhasználásokat, amikor audiovizuális vagy zeneműveket nézünk, illetve hallgatunk az interneten. A streamingnek sok változata van. Lu az online streamingszolgáltatásokat három kategóriába sorolja: gyűjtőszolgáltatás (aggregation), tárhelyszolgáltatás (storage) és terjesztőszolgáltatás (distribution). Mindhárom típus további három feltételt kíván meg: nagy központi számítógép-kapacitást (vagyis egy erős processzort), széles sávú internetkapcsolatot, amellyel a széles körű nyilvánosság hozzáférhet a tartalmakhoz. Lásd: Thomas Y. Lu: Understanding Streaming and Copyright: A comparison of the United States and European Regimes. Journal of Business & Technology Law, 13. évf. 2. sz., 2018, p. 187.

⁹ Simon Kemp: Digital in 2019: Global Internet Use Accelerates (<https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates> – a letöltés ideje: 2019. december 22.).

¹⁰ The global video streaming market size is anticipated to reach USD 124.57 billion by 2025 (<https://www.marketwatch.com/press-release/the-global-video-streaming-market-size-is-anticipated-to-reach-usd12457-billion-by-2025-2018-11-27> – a letöltés ideje: 2019. december 22.).

pen emelkedett 2015–2019 között: 70,84 millió (2015), 89,09 millió (2016), 110,64 millió (2017), 139,26 millió (2018) és 158,33 millió (2019 harmadik negyedévében).¹¹ A versenytársak közül a Hulu és az Amazon Prime Video kevesebb, mint 3 milliárd dollárral tudta növelni a forgalmát. A növekedés háttérében az áll, hogy a fogyasztók 70%-a gondolja azt, hogy a hagyományos televízió immár nem kínál minőségi tartalmat a kifizetett előfizetési díjért cserébe, ami egyértelműen mutat az ún. *cord-cutting* irányába a kábeltelevízió esetében, vagyis amikor a különböző előfizetési üzleti modelleket elhagyják a fogyasztók, majd átpártolnak az online tartalomszolgáltatókhoz. A videostreaming piacán a felhasználók számát tekintve a YouTube vezet 1 milliárd felhasználóval.¹² Érdekesség, hogy amíg a legtöbb előfizetővel a Netflix rendelkezik, a legnagyobb repertoárnak nem ő, hanem az Amazon Prime a birtokosa, több mint 20 ezer mozifilmmel és televíziós műsorral.¹³ Ez az adat előrevetíti a streamingpiac egyik legnagyobb, már most is látszó hátrányát, a tartalom töredezettségét, amiről a későbbiekben még lesz szó.

A zenei streamingpiac szintén növekszik. A legtöbb fogyasztó mára valamelyik zenei tartalomszolgáltató előfizetőjévé vált. 2017-ben a zenei világpiaci bevételeinek 38%-át a streaming tette ki, amely pénzben kifejezve 6,6 milliárd dollár volt. Ez az előző évhez képest 19%-os növekedést jelentett. Európában a digitális zenefogyasztás 70%-át, az Egyesült Államokban 47%-át tette ki a zeneipar éves bevételeinek. Ezzel egy időben a zenék letöltése több mint 20%-kal, az összes értékesített fizikai adathordozó forgalma 5%-kal csökkent. Az online zenei piac értékét jól mutatja, hogy az egy előfizetőre jutó haszon 20 dollárt, míg a videostreaming esetében csak másfél dollárt tett ki 2017-ben,¹⁴ 2018-ban az on-demand zenei streaming 49%-kal nőtt, 611 milliárd dollárra.¹⁵ 2019-ben a zeneipar legfőbb bevételi forrása továbbra is a streaming, 46,9%-os részesedéssel. Ezt követi a fizikai műpéldányok eladásából származó haszon, 24,7%-kal. Az előadóművészi tevékenység 14,2-ot tett ki.¹⁶ Az előfizetők létszámát tekintve a Spotify-nak 2017-ben 160 millió, 2018-ban 207 millió, 2019-ben pedig több mint 248 millió előfizetője volt világszerte.¹⁷ Az Apple Music ugyanebben az időszakban szintén jelentősen megnövelte előfizetői számát (2017: 30 millió, 2018: 56 millió, 2019: 60 millió fő).¹⁸

¹¹ Number of Netflix paying streaming subscribers worldwide from 3rd quarter 2011 to 3rd quarter 2019. (<https://www.statista.com/statistics/250934/quarterly-number-of-netflix-streaming-subscribers-worldwide/> – a letöltés ideje: 2019. december 22.).

¹² Sam Cook: 60+ video and music streaming statistics (2019 edition) (<https://www.comparitech.com/tv-streaming/streaming-statistics/> – a letöltés ideje: 2019. december 22.).

¹³ I. m. (10).

¹⁴ I. m. (10). Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a zenei streaming jelenlegi legnagyobb problémája, hogy a dalszerzők és előadóművészek csak töredékét kapják meg a fent látott hatalmas forgalomnak.

¹⁵ 110 Key Streaming Statistics You Must Know: 2019 & 2020 Data Analysis & Market Share (<https://financesonline.com/streaming-statistics/#video> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

¹⁶ I. m. (10).

¹⁷ Number of Spotify monthly active users (MAUs) worldwide from 1st quarter 2015 to 3rd quarter 2019. (<https://www.statista.com/statistics/367739/spotify-global-mau/> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

¹⁸ Number of Apple Music Subscribers worldwide from October 2015 to June 2019 (<https://www.statista.com/statistics/604959/number-of-apple-music-subscribers/> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

Igen fontos adat, hogy az online, on-demand és más streamingplatformokon elhelyezett hirdetések összértéke meghaladta a televíziós hirdetésekét. Ennek az eseménynek a bekövetkezését 2017-re várták,¹⁹ ám már 2016-ban megtörtént.²⁰ Ebből a teljesítményből a Google részesedett a legnagyobb mértékben (35 milliárd dollár), őt követte a Facebook (közel 15 milliárd dollár) és más hirdető (közel 25 milliárd dollár).²¹ 2019-ben ez a trend fennmaradt, sőt, egy újabb tendencia is megfigyelhető volt. 2018-ban az összes hirdetés 33%-át mobileszközökön helyezték el, és ez mindössze egy százalékkal maradt el a televízió mögött. Ha ehhez hozzáadjuk a személyi számítógépeken elért, szintén online hirdetéseket, ami 18%, akkor az online tartalomszolgáltatás valóban meghaladta a hirdetésekre fordított összes kiadás tekintetében a televíziót és a rádiót.²²

Ha pedig adatot említettünk, akkor szintén rendkívül jelentős, hogy az alkalmazások személyre szabása miatt a felhasználók adatait az összes tartalomszolgáltató igyekszik kiaknázni. A Spotify 170 millió, a Netflix pedig 125 millió felhasználó adatait vizsgálta 2018-ban folyamatosan, hogy személyre szabott tartalmakkal tegye kényelmesebbé a műélvezetet.²³

A harmadik nagy iparág, amelyet e tanulmány is érint, a videojátékok online piaca. A teljes videojáték-ipar értéke 2018-ban 137,9 milliárd dollár volt. A játékfejlesztők 47%-a a Steamet használta fel termékeinek online eladására. További 26% preferálta saját online felületét a játékok közvetlen hozzáférhetővé tételére. Az érdeklődés pedig hatalmas, a játékosok számát több mint 2,3 milliárd főre tehetjük világszerte. A legjelentősebb online tartalomszolgáltató 2019-ben a már említett Steam volt, amely naponta 25 új játékot tett hozzáférhetővé. Nő ugyan az okostelefonokon töltött játékorák és elérhető tartalmak száma (a játékosok 41%-a választja ezt a platformot), a tartalomfejlesztő stúdiók 66%-a még mindig személyi számítógépre fejleszt játékot.²⁴ Ennek ellenére 2018-ban a legtöbb hasznót az okostelefonokra fejlesztett tartalmak hozták (54,9 milliárd dollár), második helyen a konzolok álltak (47,9 milliárd dollár), míg a dobozos és letölthető, asztali számítógépre fejlesztett játékok 32,2 milliárd dollár értékben fogytak.²⁵ Jelen tanulmány szempontjából különösen fontosak azok az adatok, amelyek a dobozos és a digitális műpéldányok eladásait számszerűsítik. 2013-ban még 16,3 milliárd dollárt tett ki a dobozos műpéldányok forgalma, szemben a digitális tartalmak (*Digital Download Contents* – DLC) 7,48 milliárdos forgalmával.

¹⁹ Lu: I. m. (8), p. 186.

²⁰ Mary Meeker: Internet Trends 2017, p. 14. (<https://www.bondcap.com/report/it17/#view/title> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

²¹ I. m. (18), p. 15.

²² Mary Meeker: Internet Trends 2019, p. 22. (<https://www.bondcap.com/report/itr19/#view/22> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

²³ Mary Meeker: Internet Trends 2018, p. 29. (<https://www.bondcap.com/report/it18/#view/29> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

²⁴ „G. Deyan”: 33 Out Of This World Video Games Industry Statistics in 2019 (<https://techjury.net/stats-about/video-games-industry/#gref> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

²⁵ 2020 Gaming Industry Statistics, Trends & Data (<https://www.gamingscan.com/gaming-statistics/> – a letöltés ideje: 2019. december 23.).

A trend mára egyértelműen megfordult. 2018-ban 12,1 milliárd dollár értékben vásároltak dobozos terméket és 14,6 milliárd dollár értékben digitális tartalmat. 2019-ben 11,1 milliárd dollárra csökkent az előbbi, míg 14,5 milliárd dollárra az utóbbi értéke.²⁶ A legnagyobb online játékaruház a Steam, amely közvetlen letöltést tesz lehetővé a fogyasztó személyi számítógépére, emellett pedig további digitális tartalmakat tesz hozzáférhetővé. Rajta kívül a legnagyobb fejlesztők, mint például az Electronic Arts (*Origin*), a Ubisoft (*Ubisoft Club*), a Microsoft (*Microsoft Store*) is üzemeltet online platformot, és a sort még lehet folytatni.²⁷

A statisztikai adatok egyértelműen mutatják, hogy az online tartalomfogyasztás mára meghaladott minden más szórakoztató műsorszolgáltatást, a rádiótól a televízióig. Egy átlagos amerikai felhasználó 2019-ben több időt töltött mobiltelefonja böngészésével (226 perc), mint a televízió előtt (216 perc).²⁸ A fenti folyamatot az alábbi, igen egyszerű „képlet-tel” lehet leírni: megnövekedett az internetkapcsolatok száma és a sávszélesség + kibővült az eszközpark, amellyel az internetre kapcsolódni lehet + növekedett az internet használóinak száma = átalakultak a fogyasztói szokások és elvárások, amelyeket új online üzleti modellek igyekeznek kielégíteni.

2. AZ ONLINE DISZTRIBÚCIÓ ÁLTAL ÉRINTETT SZERZŐI VAGYONI JOGOK

Az online műfelhasználások alapvetően két szerzői vagyoni jogot érinthetnek, a többszörözést és a nyilvánossághoz közvetítést, legalábbis a nemzetközi és az uniós szerzői jogi rezsimit figyelembe véve. Az Egyesült Államokban a védelem rendszere és terminológiája némiképpen eltér. Az alábbiakban röviden bemutatjuk a szerzői jogi rezsim vonatkozó rendelkezéseit. A választás háttérében az áll, hogy a határokon átnyúló online tartalomszolgáltatás szükségképpen magában hordozza a nemzetközi elemet, amely különösen jelentős az Európai Unióban, ahol a tagállamok törekvése a digitális egységes piac megteremtésére irányul. Az Egyesült Államok szabályozásának bemutatását az indokolja, hogy a legnagyobb tartalomgyártók és terjesztők amerikai honosságúak.

2.1. A többszörözés joga

Mivel minden online műfelhasználás szükségképpen feltételezi a műről való másolat készítését, ezért a többszörözés joga releváns. A nemzetközi szerzői jogi rezsimben több egyezmény és szerződés tartalmaz szabályt a szerzői művek és kapcsolódó jogi teljesítmények többszörözésére. A BUE²⁹ 9. cikkének (1) bekezdése tartalmazza a *többszörösítés* kizáróla-

²⁶ Meeker: i. m. (23).

²⁷ További online szolgáltatások listáját lásd: Top 10 Online Gaming Stores (<https://www.gamingscan.com/gaming-statistics/>).

²⁸ Meeker: i. m. (23), p. 46.

²⁹ Az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény.

gos jogát, illetve annak engedélyezését az egyezmény alapján védett irodalmi és művészeti művek tekintetében.³⁰

Az előadóművészek tekintetében az 1961-es Római Egyezmény³¹ 7. cikk (1) bekezdése külön pontokban biztosítja a rögzítés [b] pont] és a rögzített előadás többszörözésének jogát [c] pont]. A Római Egyezmény nemcsak az előadóművészek, hanem a 13. cikk b) pontja a műsorsugárzó szervezetek esetében is külön szól a sugárzott műsoraik rögzítésének kizárólagos jogáról, illetve c) pontja a sugárzott műsoraikról készített rögzítések többszörözéséről.

A TRIPS-megállapodás a szerzőkről szólva a 9. cikkben visszautal a BUE 1–21. cikkére, amelyek a többszörözés jogát is magukban foglalják. Az előadóművészek, hangfelvételgyártók és műsorszórási szervezetek védelméről külön rendelkezik. Az 14. cikk 1. pont kimondja, hogy a hangfelvételen rögzített előadások tekintetében az előadóművészeknek jogukban áll megtiltani rögzítetlen előadásuk rögzítését és az ilyen rögzítés sokszorosítását, amennyiben e cselekményekhez előzőleg nem járultak hozzá. A 2. pont ugyanezt a jogot kiterjeszti a hangfelvételgyártókra, akik engedélyezhetik vagy megtilthatják hangfelvételeik közvetlen vagy közvetett sokszorosítását. A 3. pont szerint a műsorszórási szervezetek hozzájárulása nélkül nem lehet a sugárzott műsort rögzíteni, a rögzítéseket sokszorosítani. E cselekményeket a jogosultak meg is tilthatják.³²

A TRIPS-megállapodás³³ 14. cikk (1) bekezdése az előadóművészek számára tartja fenn rögzítetlen előadásuk rögzítését és az ilyen rögzítések sokszorosítását. A (2) bekezdés a hangfelvételgyártóknak biztosítja a hangfelvételek sokszorosítása engedélyezésének jogát, míg a (3) bekezdés a műsorszórási szervezetek részére biztosítja a jogot a sugárzott műsor rögzítésére, illetve a rögzítések sokszorosítására.³⁴

A WCT³⁵ a TRIPS-hez hasonlóan visszautal a BUE 1–21. cikkére.³⁶ Ezen túlmenően a „WCT-re vonatkozó közös nyilatkozatok” között, az 1. cikk (4) bekezdéséhez fűzött megjegyzések szerint a BUE 9. cikkében szabályozott többszörözési jog és az ott megengedett

³⁰ Paul Goldstein, Bernt Hugenholtz: International Copyright – Principles, Law, and Practice. Oxford University Press, 2010, p. 301. Vö. Jaap H. Spoor: The Copyright Approach to Copying on the Internet: (Over)Stretching the Reproduction Right? In: P. Bernt Hugenholtz: The Future of Copyright in a Digital Environment. Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 1996, p. 68.

³¹ Az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelméről szóló, 1961-ben Rómában létrejött nemzetközi egyezmény.

³² Cathrine Seville: EU Intellectual Property Law and Policy – Second Edition. Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2016, p. 16.

³³ Megállapodás a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól. Magába foglalja: Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékletei.

³⁴ Silke von Lewinski, Michel M. Walter: Information Society Directive. In: Michel M. Walter, Silke von Lewinski (szerk.): European Copyright Law – A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 2013, p. 965.

³⁵ A Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) 1996. december 20-án, Genfben aláírt Szerzői Jogi Szerződése (WCT).

³⁶ WCT, 1. cikk (4) bekezdés.

kivételek „teljes körben alkalmazandók a digitális környezetben is, különösen a művek digitális formában történő felhasználására. Valamely védelem alatt álló mű elektronikus hordozón történő, digitális formában megvalósuló tárolása a Berni Egyezmény 9. cikke értelmében vett többszörözésnek minősül.”

A 6. és 7. cikkhez fűzött megjegyzés szerint a „többszörözött példányok” és az „eredeti és többszörözött példányok” kifejezés alatt kizárólag azok a többszörözött példányok értendők, amelyeket „tárgyi formában lehet forgalomba hozni.”

A közös nyilatkozatokban foglalt széles körű többszörözési fogalom lefed minden jelenlegi és jövőben kifejlesztésre kerülő technológiával végzett másolási cselekményt. A többszörözés a rögzítés mozzanatában gyökerezik. Ha a mű másolata a rögzítést követően elég ideig létezik ahhoz, hogy érzékelhető, többszörözhető vagy más módon közvetíthető legyen, akkor megvalósítja a közös nyilatkozatban foglalt felhasználási cselekményt. Ebből következik, hogy amennyiben érzékelhető és másolható, az időleges többszörözés is többszörözésnek minősül.³⁷

A WPPT³⁸ 7. cikke szerint az előadóművészeknek kizárólagos joguk, hogy „engedélyezzék a hangfelvételen rögzített előadásaik bármilyen módon vagy formában történő közvetlen vagy közvetett többszörözését.” Ugyanezt megteszi a 11. cikk a hangfelvétel-előállítók hangfelvételei tekintetében. A „Közös nyilatkozatok a 2. cikk e) pontjához és a 8–9. és 12–13. cikkekhez” arról rendelkeznek, hogy a „többszörözött példányok” és az „eredeti és többszörözött példányok” alatt kizárólag a tárgyi formában forgalomba hozott műpéldányokat kell érteni. A 7., 11. és 16. cikkhez fűzött közös nyilatkozat kimondja, hogy a WPPT-ben rögzített többszörözési jogot a kivételekkel együtt „teljes terjedelmében alkalmazni kell a digitális környezetben, különösen az előadások és hangfelvételek digitális formában történő felhasználására.” A védett előadás vagy felvétel „elektronikus hordozón való, digitális formában történő tárolása többszörözésnek minősül.”

A többszörözés jogát az Egyesült Államok szerzői jogi törvénye a 106. cikk (1) bekezdésében a következőképpen szabályozza: „A szerzői jogok jogosultját megilleti a kizárólagos jog, hogy a szerzői jog által védett műről vagy hangfelvételtől másolatot készítsen, vagy másnak erre engedélyt adjon.”³⁹

A rögzítésről szólva a 101. cikk kimondja, hogy másolatoknak (*copies*) kell tekinteni azokat a testi tárgyakat (*material objects*), ideértve a hangfelvételeket is, amelyekben a szerzői mű rögzítésre kerül, és ahonnan aztán a mű érzékelhetővé válik, lemásolható vagy bármilyen más módon közvetíthető. Másolatnak kell tekinteni azokat a testi tárgyakat is, ame-

³⁷ Jörg Reinbothe, Silke von Lewinski: The WIPO Treaties on Copyright – A Commentary on the WCT, the WPPT, and the BTAP, Second Edition. Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 71.

³⁸ A Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) 1996. december 20-án, Genfben aláírt Előadásokról és a Hangfelvételekről szóló Szerződése (WPPT).

³⁹ Megan Larkin: The Demise of the Copyright Act in the Digital Realm: Re-Engineering Digital Delivery Models to Circumvent Copyright Liability after Aereo. Columbia Journal of Law & the Arts, 37. évf. 3. sz., 2014, p. 408.

lyekben a mű először kerül rögzítésre.⁴⁰ A rögzítés mint a védelem keletkezésének egyik alapvető feltétele az alkotmány szövegéből is kitűnik: „a Kongresszus kizárólagos jogokkal ruházta fel a szerzőket irodalmi alkotásaik (writings) tekintetében.” Az irodalmi alkotás angol elnevezése, a writing utal rá, hogy a szerzői mű írott, fizikai formában létrejött, egyéni, eredeti gondolatot jelent. Egyúttal ezt úgy is kell érteni, hogy a védelem köréből ki vannak zárva azok a művek, amelyek nincsenek tartós formában anyagi hordozón rögzítve.⁴¹

Az alkotmányos alapokon építkezve az 1976-os USCA⁴² a 101. §-ban is meghatározta az élő műsorok sugárzásával kapcsolatban, hogy mit kell rögzített műnek tekinteni: „... ha a másolat eléggé tartós vagy stabil ahhoz, hogy lehetővé tegye az érzékelhetőséget, a többszörözést vagy a nyilvánossághoz való közvetítést, ha az az átmeneti időtartamnál időben tovább tart. ... Azokat a kép- és hangfelvételeket tartalmazó műveket is rögzítettnek kell tekinteni, amelyeket az átvitelhez szükséges mértékben, azzal egy időben készítettek.”⁴³

Európában a szoftverirányelv⁴⁴ a jogosultat megillető kizárólagos, engedélyhez kötött cselekmények között említi meg a számítógépi program bármely eszközzel és bármely formában, egészben vagy részben, tartósan vagy időleges jelleggel való többszörözését. Amennyiben a számítógépi program betáplálása, megjelenítése, futtatása, továbbítása vagy tárolása szükségessé teszi az ilyen többszörözést, az ilyen cselekményhez szükséges a jogosult engedélye.⁴⁵ Ez a jog kiterjed az olyan többszörözési cselekményekre is, amelyek a program betáplálásához, megjelenítéséhez, futtatásához, továbbításához vagy tárolásához szükségesek. Ezenfelül a többszörözés joga magában foglalja a szoftverből lefordítás, átdolgozás, feldolgozás vagy bármely más módosítást követően létrejött új mű többszörözésének engedélyezését, amennyiben az nem sérelmes a módosító személy jogaira.⁴⁶

A bérletirányelv⁴⁷ is tartalmaz rendelkezéseket, amelyek a többszörözési, illetve rögzítési cselekményekhez kapcsolódnak. A 6. cikk (1) bekezdése az előadóművészek vonatkozásában írja elő a tagállamok számára, hogy biztosítsák a kizárólagos jogot előadásaik rögzítésének engedélyezésére, illetve megtiltására. A (2) bekezdés ugyanezt mondja ki a műsorsugárzó szervezetek számára, kizárólagos jogként sugárzott műsoraik rögzítésének engedélyezésére, illetve megtiltására, függetlenül attól, hogy a közvetítés vezeték útján vagy vezeték nélkül történik, ideértve a kábelén keresztül vagy műhold útján történő közvetítést is. Ez a jog a (3) bekezdés szerint nem illeti meg azokat a kábeles műsorsugárzó szervezete-

⁴⁰ Spoor: i. m. (30), p. 69. Vö. Steven Foley: Buffering and the Reproduction Right: When is a Copy a Copy? Cybaris Intellectual Property Law Review, 1. évf. 1. sz., 2010, p. 102.

⁴¹ Aaron Perzanowski: Fixing Ram Copies. Northwestern University Law Review, 104. évf. 3. sz., p. 1089.

⁴² United States Code Title 17—Copyrights (Copyright Law of 1976 (Public Law 94–553 of October 19, 1976), as last amended by Public Law 104–39 of November 1, 1995).

⁴³ Perzanowski: i. m. (41) p. 1090.

⁴⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/24/EK irányelve a számítógépi programok jogi védelméről.

⁴⁵ Szoftverirányelv, 4. cikk (1) bekezdés, a) pont.

⁴⁶ Szoftverirányelv, 4. cikk (1) bekezdés, b)–c) pont.

⁴⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/115/EK irányelve a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról.

ket, amelyek kábel útján kizárólag továbbközvetítik a műsorsugárzó szervezetek sugárzott műsorait. A 7. cikk (1) bekezdése előírja a tagállamoknak, hogy biztosítsák az előadóművészek számára az előadásaik rögzítése engedélyezésének közvetlen vagy közvetett kizárólagos jogát, vagy a jogot e rögzítések megtiltására. A (2) bekezdés ugyancsak jogot biztosít a műsorsugárzó szervezetek számára sugárzott műsoraik rögzítésére vagy annak megtiltására mind a vezetékes, mind a vezeték nélküli, kábeles vagy műhold útján sugárzott műsorok esetén. A bérletirányelvben foglalt többszörözési jog a 7. cikk (2) bekezdés alapján átruházható, átengedhető, illetve felhasználási szerződés tárgyát képezheti.

Az adatbázis-irányelv⁴⁸ 5. cikke az engedélyhez kötött cselekmények között nevesíti a többszörözés jogát. Az 5. cikk (1) bekezdés a) pontja szerint az adatbázis egy részének vagy egészének időleges vagy végleges, bármilyen eszközzel és formában végrehajtott sokszorosítása többszörözésnek minősül és engedélyköteles. Az adatbázis-előállítók sui generis védelméről is rendelkezve az irányelv elhatárolja a többszörözéstől a kimásolást. A 7. cikk (2) bekezdése értelmében kimásolásnak kell tekinteni az adatbázis tartalma egészének vagy jelentős részének más hordozóra történő végleges vagy ideiglenes átvitelét. A (44) preambulumbekkezdés alapján az adatbázis képernyőn történő megjelenítése, amennyiben szükségessé teszi a tartalom egészének vagy jelentős részének másik hordozóra történő állandó, illetve ideiglenes jellegű átvitelét, csak a jogosult engedélyével végezhető.

Az Infosoc-irányelv⁴⁹ 2. cikke a szerzők és szomszédos jogi jogosultak tekintetében kizárólagos jogként határozza meg a közvetett vagy közvetlen, ideiglenes vagy tartós, bármely eszközzel vagy formában, egészben vagy részben történő többszörözés engedélyezését, illetve megtiltását. E jog megilleti a szerzőket, az előadóművészeket előadásaik rögzítése tekintetében, a hangfelvétel-előállítókat a hangfelvételek tekintetében, a filmelőállítókat a filmek első rögzítése, illetve azok eredeti és többszörözött példányai, valamint a műsorsugárzó szervezeteket műsoraik rögzítése tekintetében, függetlenül attól, hogy a műsor közvetítése vezeték útján vagy vezeték nélkül történik, ideértve a kábeles vagy műhold útján történő közvetítést is.⁵⁰

2.2. A nyilvánossághoz közvetítés joga

A BUE 11bis cikk (1) bekezdése az irodalmi és művészeti művek szerzőinek kizárólagos jogként biztosítja, hogy engedélyt adjanak műveik sugárzására vagy minden más, hang vagy kép vezeték nélküli közvetítésére alkalmas eszközzel történő nyilvános átvitelére; sugárzott mű mindenfajta, akár vezeték útján történő, akár vezeték nélküli nyilvános átvitelére, ha

⁴⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve az adatbázisok jogi védelméről.

⁴⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról.

⁵⁰ Infosoc-irányelv, 2. cikk a)–e) pont.

az átvitelt az eredetihez képest más szervezet végzi; a sugárzott mű hangszóró vagy egyéb, annak megfelelő jel-, hang- vagy képközvetítő eszközzel történő nyilvános átvitelére.

A Római Egyezmény a 3. cikk f)–g) pontjában meghatározza a *sugárzás* és a *továbbssugárzás* fogalmát. Sugárzásnak minősül a „hangoknak vagy képeknek és hangoknak a nyilvánosság által történő vétel céljából való, vezeték nélküli átvitele.” A továbbssugárzás „valamely műsorsugárzó szervezet sugárzásának más műsorsugárzó szervezet által történő egyidejű sugárzása.” A 7. cikk az előadóművészek vonatkozásában előírja, hogy azok megakadályozhatják az előadás hozzájárulásuk nélküli sugárzását és közönséghez közvetítését, kivéve ha a sugárzott, illetve a közönséghez közvetített előadás már önmaga is sugárzott előadás, vagy rögzítésről történt. A továbbssugárzás, sugárzás céljára rögzítés és az ilyen rögzítés többszörözése, valamint az efemer rögzítések engedélyezése, illetve szabályozása az adott állam nemzeti jogára tartozik. A 13. cikk a műsorsugárzó szervezeteknek tartja fenn a jogot arra, hogy engedélyezzék vagy megtiltsák sugárzott műsoraik továbbssugárzását; rögzítését; az engedély nélkül készített rögzítések többszörözését; a rögzítéseknek az e rendelkezésekben említettektől eltérő célokra történő többszörözését; illetve a televíziós sugárzott műsoraik nyilvánossághoz való közvetítését, ha az olyan helyen történik, amely a nyilvánosság számára belépődíj megfizetése ellenében áll nyitva.

A TRIPS-megállapodás a 14. cikk 1. pontjában kimondja, hogy az előadóművészek jogosultak megtiltani előadásaik sugárzását és közönséghez közvetítését, ha ahhoz előzőleg nem járultak hozzá. A 3. pont szerint a műsorszóró szervezeteket megilleti a jog, hogy megtiltsák műsoraiknak a hozzájárulásuk nélkül végzett továbbssugárzását, illetve azok közönséghez közvetítését.

A WCT 8. cikke alapján „... az irodalmi és művészeti alkotások szerzőinek kizárólagos joga, hogy műveiket vezeték útján vagy bármely más eszközzel vagy módon a nyilvánossághoz közvetítsék, és hogy erre másnak engedélyt adjanak, ideértve a műveiknek a nyilvánosság számára oly módon történő hozzáférhetővé tételét, hogy a közönség tagjai az említett művekhez való hozzáférés helyét és idejét egyénileg választhassák meg.”

A fenti fogalom kiterjed mind a vezetékes, mind a vezeték nélküli közvetítésekre, ideértve az úgynevezett *on-demand* felhasználást.⁵¹ Ennek lényege, hogy a közönség tagjai dönthetnek az eléérés helyéről és idejéről, vagyis a művet folyamatosan rendelkezésre tartják, azt a felhasználók bármikor és bárhol elérhetik. Éppen ez az interaktivitás az a motívum, amely miatt nem lehetett a hagyományos sugárzással történő nyilvánossághoz közvetítés alá szubszumálni az új online felhasználásokat. A sugárzásnál ugyanis egy időben történik a nyilvánossághoz juttatás, ami „egy a sokasághoz kapcsolat (*one to many relationship*).”⁵²

⁵¹ Reinbothe, von Lewinski: i. m. (37), p. 129. Vö. Goldstein, Hugenholtz: i. m. (30) p. 329, Jørgen Blomqvist: Primer on International Copyright and Related Rights. Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2014, p. 144, Cheng Saw Lim: Linking on the Internet and Copyright Liability: A Clarion Call for Doctrinal Clarity and Legal Certainty. International Review of Intellectual Property and Competition Law, 49. évf. 5. sz., 2028. június, p. 538.

⁵² Von Lewinski, Walter: i. m. (34), p. 974.

Depreeuw a WCT legfontosabb vívmányának tekinti e felhasználási forma egyezmény-be iktatását. Az ilyen on-demand jellegű, interaktív felhasználás lehetővé teszi a kétirányú kommunikációt, miközben a hagyományos immateriális felhasználási cselekmények csak az egyirányú kommunikációt biztosítják. A hálózatban részt vevő felhasználó maga is kezdeményezheti az adatátvitelt, így ő maga is a nyilvánossághoz közvetítés hatálya alá eső tevékenységet végez, a releváns felhasználásra, a mű nyilvánosság számára hozzáférhetővé tételére az ő oldalán kerül sor, aki viszont egyben maga is a nyilvánosság része.⁵³

A védelmet a jogalkotó arra a mozzanatra már biztosítja, amikor a művet hozzáférhetővé teszik, vagyis hozzáférésre ajánlják (*offering of works for access*).⁵⁴ Így a művet a nyilvánosság tagjai bármikor és bárhol elérhetik, de a tényleges hozzáférés nem feltétel, hanem egy lehetőség a nyilvánosság oldalán. Ez a gyakorlatban jelentheti azt is, hogy azt a szerveret, amelyen a védett mű van, bekapcsolják és csatlakoztatják az internethez.⁵⁵ Nincs tehát egy kifejezett közvetítési cselekmény, csak a mű rendelkezésre tartása, amit ha a nyilvánosság egy tagja így dönt, akkor lehív. A jogosult engedélye tehát már a lehívásra hozzáférhetővé tétel pillanatában is megkívánt a jogalkotó által, mert ekkor és ezzel történik meg a releváns felhasználási cselekmény, amely nem teszi továbbá szükségessé az adatfolyam tényleges vételét. Ha erre, vagyis a közvetítési cselekményre is sor kerül, azt is lehívásra hozzáférhetővé tétel keretei között kell értékelni.⁵⁶

A felhasználás on-demand jellege szembeűnő eltérést mutat a többi nyilvánossághoz közvetítési cselekményhez képest. A *lineáris átvitel* (*linear transmission*) teljes egészében a felhasználást végző irányítása alá tartozik. Ami a végpontban történik, nem az ott lévő nyilvánosságtól, hanem a közvetítést végzőtől függ, vagyis a műsor időben és térben is kötött. Ezt a nyilvánosság legfeljebb azzal tudja befolyásolni, hogy nem tekinti, hallgatja meg a hozzá juttatott műsort. Ehhez képest az on-demand felhasználásoknál a nyilvánosság tagjai saját maguk dönthetnek a megtekintés helyéről és idejéről, mert a mű hosszabb ideig áll a rendelkezésükre. Az interaktivitás ugyanakkor nem jelent feltétlen és korlátlan hozzáférést a műhöz, mert a rendelkezésre tartás is lehet időben kötött.⁵⁷

Kitűnő példa erre a *Jurassic Park* című alkotás HBO Go és Netflix szolgáltatáson való hozzáférhetővé tétele. A film egy meghatározott idő után lekerült az HBO internetes streamingkínálatából, ám 2019 márciusától elérhetővé vált a Netflix online videotárában. A hozzáférés helye sem korlátlan. A Netflix a *Suits* (*Briliáns elmék*) című alkotásból magyarországi Netflix-előfizetőknek csak hét évadot kínál megtekintésre. Az Egyesült Királyságban

⁵³ Depreeuw: i. m. (2), p. 352–353.

⁵⁴ Reinbothe, von Lewinski: i. m. (37), p. 136.

⁵⁵ Von Lewinski, Walter: i. m. (34), p. 974, p. 137.

⁵⁶ Reinbothe, von Lewinski: i. m. (37), p. 136. Vö. Jane C. Ginsburg, Luke Ali Budiardjo: Liability for Providing Hyperlinks to Copyright-Infringing Content: International and Comparative Law Perspective. Columbia Journal of Law & the Arts, 41. évf. 2. sz., 2018, p. 157.

⁵⁷ Depreeuw: i. m. (2), p. 356.

azonban további évadok is hozzáférhetők voltak 2019 novemberében. A Spotify online zenei szolgáltató kínálatában 2019 márciusában elérhetetlenné vált a Def Leppard *Pour Some Sugar On Me (Re-Recorded Version)* verziója, ám ugyanezen dal *Super Deluxe* változata továbbra is elérhető.⁵⁸

Az on-demand jelleg tehát nem az adatátvitel technikai, műszaki megoldására utal, hanem arra, hogy a felhasználó ott és akkor érheti el a tartalmat, amikor és ahol kívánja. Ennek megfelelően az olyan lineáris átviteli technikák, mint például a valós idejű streaming (*real time streaming*), nem tekinthetők on-demandnak, mert időben nincs meg az interaktivitás. Még akkor sem, ha az adatátvitel a felhasználó kérésére kezdődik meg, és csak hozzá irányul.⁵⁹ Nemcsak az ún. *pull technológiával*, hanem a *push technológiával* is megvalósítható ugyanakkor az on-demand felhasználás. Tipikus példa erre az olyan felhőalapú tárhelyszolgáltatás, ahol a felhasználó „fiókot” létesít, majd onnan a kérésére a szolgáltató hozzáférést biztosít a tárolt adatokhoz, legyenek azok zeneművek, filmek, szöveges alkotások, ideértve az e-maileket is.⁶⁰ Az interaktivitás sosem élvez teljes szabadságot, mivel a felhasználó rendszerint végfelhasználói szerződés keretei között élvezheti a rendelkezésre bocsátott tartalmakat. Igaz viszont az is, hogy a felhasználási cselekményt végző többé nem kontrollálhatja olyan mértékben a hozzáférést, mint teheti azt a hagyományos átviteli módok segítségével.⁶¹ A felhőalapú technológiák nem minden esetben alkalmasak arra, hogy a segítségükkel zajló adatáramlást hozzáférhetővé tételnek minősítsük. A felhasználó tárolhat digitális fájlokat egy külön ingyenes vagy visszerthes megállapodás alapján egy tárhelyszolgáltató szerverén, amihez bármikor, bárholnan hozzáférhet. Ez a magatartás kétségtől on-demand jellegű, viszont nyilvánosság hiányában nincs szó hozzáférhetővé tételről.⁶² A hely egyéni megválasztása fogalmi elem megvalósul, ha a műhöz egynél több terminálról, számítógépről vagy más eszközről hozzá lehet férni.⁶³ Nem releváns felhasználás a mű vétele, legalábbis nem a hozzáférhetővé tétel talaján.⁶⁴ Többszörözés ettől még történhet, sőt, egy újabb hozzáférhetővé tétel is, amennyiben erre a végfelhasználó kezdeményezésére lehetőség nyílik, például P2P-fájlcseré formájában.

A WPPT is szabályozza a nyilvánossághoz közvetítés fogalmát. A g) pont így minősíti az előadás hangjainak vagy hangfelvételen rögzített hangoknak, illetve azok megjelenítésének a nyilvánosság számára „a sugárzás kivételével” bármilyen eszközzel történő átvitelét.

⁵⁸ Ezek az információk a szolgáltatásokra történő előfizetés után, saját tapasztalaton alapulnak, és a 2019. november 4-i állapotot tükrözik.

⁵⁹ Depreeuw: i. m. (2), p. 356.

⁶⁰ Depreeuw: i. m. (2), p. 357. Vö. Reinbothe, von Lewinski: i. m. (37), p. 140, von Lewinski, Walter: i. m. (34), p. 983.

⁶¹ Depreeuw: i. m. (2), p. 358.

⁶² Depreeuw: i. m. (2), p. 445.

⁶³ Reinbothe, von Lewinski: i. m. (37), p. 140.

⁶⁴ Depreeuw: i. m. (2), p. 358.

Ugyancsak nyilvánossághoz közvetítés a hangfelvételen rögzített hangoknak, illetve azok megjelenítésének a nyilvánosság számára való hallhatóvá tétele is. Vagyis a WPPT külön kezeli a nyilvánossághoz közvetítést és a sugárzást. Utóbbi csak a vezeték nélkül és műhold útján továbbított műfelhasználásokat fedi. Ami pedig ezeken túl van, vagyis például vezeték-adattovábbítás, azt nyilvánossághoz közvetítésnek kell tekinteni.

A nyilvánossághoz közvetítés azokat az átviteli cselekményeket fedi, amelyek a teljesítményeket nem vezeték nélküli sugárzással, hanem más módon, például vezetékes nyilvánossághoz közvetítéssel juttatják el a nyilvánossághoz. Ez lényegében az átvitel bármilyen más formája lehet, amely nem esik a vezeték nélküli átvitel körébe. Mivel a 10. és 14. cikk külön szabályozza az interaktív hozzáférhetővé tételt, ezért a 2. cikk g) pontban nevesített nyilvánossághoz közvetítés nem terjed ki a lehívásra hozzáférhetővé tételre.⁶⁵

A 6. cikk i) pontja az előadóművészeknek kizárólagos jelleggel biztosítja, hogy előadásaik tekintetében engedélyezzék rögzítetlen előadásuk sugárzását és nyilvánossághoz közvetítését, kivéve ha az előadás már sugárzott előadás. Így tehát az élő koncert eredeti sugárzása e cikk hatálya alá tartozik, a sugárzás továbbközvetítése azonban már nem.⁶⁶ A 10. cikk ugyanezt lehetővé teszi a rögzített előadások tekintetében, míg a 14. cikk a hangfelvétel-előállítóknak biztosítja ugyanezt.

Az Egyesült Államokban az USCA 106. §-a több olyan vagyoni jogot is nevesít, amely alá a digitális műpéldányok nyilvánossághoz juttatása beilleszthető lehet. Ilyen a (3) bekezdésben foglalt nyilvános terjesztés joga (*public distribution*), a (4) bekezdés nyilvános előadása (*public performance*), az (5) bekezdés nyilvános megjelenítése (*public display*) és a (6) bekezdés azon vagyoni joga, amely a hangfelvételek digitális audioátvitellel történő nyilvános előadását fedi (*digital performance right in sound recordings*).⁶⁷

A 101. § fogalommeghatározásai körében megtalálhatjuk, hogy mit kell megjelenítésnek (*display*) tekinteni. Eszerint a mű megjelenítése a mű másolatának bemutatása akár közvetlenül, akár film, dia, televíziós kép vagy bármilyen más eszközzel vagy eljárással, vagy mozgókép vagy más audiovizuális mű esetében egyedi képek nem szekvenciális (folytonos) bemutatása.⁶⁸ Az előadás (*perform*) alatt érteni kell a mű élőszóban történő elmondását, bemutatását, eljátszását, eltáncolását akár közvetlenül, akár bármilyen eszközzel vagy eljárással, vagy mozgókép vagy audiovizuális alkotás esetében a képek bármilyen sorban történő bemutatását, vagy a hozzá társuló hangok hallhatóvá tételét.⁶⁹

A nyilvános előadáshoz (*public performance*) kapcsolódik az 1976-ban törvénybe iktatott átviteli klauzula (*Transmit Clause*),⁷⁰ amely akként szól, hogy a mű nyilvános előadását vagy

⁶⁵ Depreeuw: i. m. (2), p. 281–282.

⁶⁶ Reinbothe, von Lewinski: i. m. (37), p. 316–317.

⁶⁷ Goldstein, Hugenholtz: i. m. (30), p. 318.

⁶⁸ Goldstein, Hugenholtz: i. m. (30), p. 323.

⁶⁹ Goldstein, Hugenholtz: i. m. (30), p. 321.

⁷⁰ USCA 101. § perform or display a work “publicly” (2).

megjelenítését jelenti az is, ha átvitelrel vagy egyébként a nyilvánossághoz közvetítve juttatják el a művet az előadás definíciójában foglalt helyre vagy a nyilvánossághoz. Az átvitelre sor kerülhet bármilyen eszközzel vagy eljárással, függetlenül attól, hogy a nyilvánosság tagjai képesek-e fogni a jeleket azonos helyen vagy különböző helyiségekben, azonos vagy különböző időben.

Az átviteli klauzula elfogadásával együtt a Kongresszus törvényi kényszerengedélyt (*compulsory licence*) biztosított⁷¹ a kábeltársaságoknak (műsorterjesztőknek) annak érdekében, hogy levegye a vállukról azon terhet, hogy minden jogosulttal egyenként kelljen megállapodniuk a felhasználás feltételeiről. Ehelyett szabadon készíthetnek másolatokat és továbbíthatják azokat a nyilvánosság felé hatósági árként meghatározott jogdíj megfizetése fejében. A klauzula úgy lett megfogalmazva, hogy az minden jövőben megalkotásra kerülő technológiát bevonjon a hatókörébe.⁷²

A terjesztés jogát az USCA 106. § (3) bekezdése határozza meg, kimondva, hogy a jogosult kizárólagos joga kiterjed a másolatok vagy hangfelvételek nyilvánossághoz terjesztésére, amely megtörténhet adásvétellel vagy a tulajdonjog más módon történő átruházásával, illetve bérbeadással, kölcsönzéssel vagy haszonkölcsönbe adással. Vagyis a jogosultnak lehetősége van arra, hogy a műről bármilyen formában készült másolatok első terjesztését ellenőrizze. Az interneten továbbított digitális másolatok tehát terjesztést valósíthatnak meg, viszont nem alkalmazható rájuk a *first sale* doktrína, mert az internetes átvitt kezdeményezőnél a mű azt követően is fennmarad, hogy arról az átvitel címzettje elkészítette a maga másolatát.⁷³

A művek nyilvános előadását az amerikai jogalkotó két részre bontja. Egyrésztől beszél az audiovizuális művek nyilvános előadásáról. Ezek on-demand felhasználása, a hangfelvételek digitális továbbítása audio streaming technológiával előadásnak minősül, ezért engedélyköteles. A digitális átvitel során ezenfelül két másik vagyoni jog is érintett, nevezetesen az imént említett terjesztés joga, valamint a többszörözés a végfelhasználó oldalán.⁷⁴ A nyilvános előadás másik esetköre a hangfelvételek digitális – audioátvitellel (*digital audio transmission*) végzett – előadásának kizárólagos joga.⁷⁵ E felhasználási módot az 1995-ös DPRA vezette be.⁷⁶

Európában a bérletirányelv 8. cikke a szomszédos jogok körében határozza meg a nyilvánossághoz közvetítés és sugárzás jogát, amelyet biztosít az előadóművészeknek előadásaik

⁷¹ 17 USCA 101. § Section 111.

⁷² Larkin: i. m. (39), p. 411. Vö. Goldstein, Hugenholtz: i. m. (30), p. 327.

⁷³ Sharonda Williams: The Digital Millenium Copyright Act and the European Copyright Directive: Legislative Attempts to Control Digital Music Distribution, Comment. Loyola Intellectual Property & High Tech Journal, 3. évf. 2. sz., 2001, p. 43–44.

⁷⁴ Williams: i. m. (73), p. 44.

⁷⁵ Williams: i. m. (73), p. 44–45.

⁷⁶ Williams: i. m. (73), p. 39.

vezeték nélküli sugárzása és nyilvánossághoz közvetítése tekintetében, lehetőséget adva az ilyen felhasználások megtiltására is.⁷⁷ Kivételt képez az olyan előadás, amely már maga is sugárzott előadás, vagy rögzített felvételen alapul. A műsorsugárzó szervezetek kizárólagos joga, hogy sugárzott műsoraik vezeték nélküli sugárzását, illetve nyilvánossághoz közvetítését engedélyezzék vagy megtiltsák, ha e közvetítés olyan helyiségben történik, amely belépti díj ellenében hozzáférhető a nyilvánosság számára.⁷⁸

A műholdirányelv⁷⁹ 1. cikk (1) bekezdése megállapítja, hogy „nyilvánosság általi vételre szánt jelek sugárzása” azt jelenti, hogy a releváns felhasználási cselekmény a jelek érzékelhetővé tételére, átvitelére irányul, azok tényleges, nyilvánosság általi vétele nem szükségképpen eleme a felhasználásnak.⁸⁰

Műholdas nyilvánossághoz közvetítésnek kell tekinteni azt a cselekményt, amikor a műsorsugárzó szervezet ellenőrzése és felelőssége mellett a nyilvánosság általi vételre szánt műsorhordozó jeleket a műhold felé, majd onnan a Föld felé vezető megszakítatlan közvetítési láncba juttatják.⁸¹ Az *emissziós elv* szerint csak abban az államban kerül sor a nyilvánossághoz közvetítésre, ahol a műsorsugárzó szervezet ellenőrzése és felelőssége mellett a műsorhordozó jeleket a műhold felé, majd onnan a Föld felé vezető megszakítatlan közvetítési láncba juttatják.⁸² Kódolt jelek nyilvánossághoz közvetítéséről akkor beszélhetünk, ha a kód feloldásához szükséges eszközt a műsorsugárzó szervezet vagy annak hozzájárulásával más bocsátotta a nyilvánosság rendelkezésére.⁸³ Más szóval csak akkor minősül a kódolt jelek közvetítése releváns felhasználási cselekménynek, ha a vételhez és dekódoláshoz szükséges eszközzel bír a nyilvánosság.⁸⁴

A (3) bekezdés szerint a vezetékes továbbközvetítés alatt kell érteni a másik tagállamból származó, a nyilvánosság általi vételre szánt televíziós vagy rádiós műsor vezetékes vagy vezeték nélküli – ideértve a műholdas közvetítést is – eredeti közvetítésének egyidejű, változatlan és teljes terjedelmű, kábeles vagy mikrohullámos rendszeren keresztüli nyilvános átvitelére szánt továbbközvetítését.⁸⁵

A sugárzáshoz való jogot a tagállamok a szerzők számára biztosítják a védett művek műholdas nyilvánossághoz közvetítésének engedélyezésére. Az e cikkben foglalt rendelkezések csak az 1. cikk (1) és (2) bekezdésével összhangban értelmezhetők.⁸⁶ A 4. cikk (1) bekezdése az előadók, hangfelvétel-előállítók és műsorsugárzó szervezetek műholdas

⁷⁷ 8. cikk (1) bekezdés.

⁷⁸ Uo. (3) bekezdés.

⁷⁹ A Tanács 93/83/EGK irányelve a műholdas műsorsugárzásra és a vezetékes továbbközvetítésre alkalmazandó egyes szerzői és szomszédos jogi szabályok összehangolásáról.

⁸⁰ *Thomas Dreier: Satellite and Cable Directive.* In: *Walter, von Lewinski:* i. m. (34), p. 409.

⁸¹ 1. cikk (2) bekezdés a) pont.

⁸² Uo. b) pont.

⁸³ Uo. c) pont.

⁸⁴ *Dreier:* i. m. (80), p. 416.

⁸⁵ 1. cikk (3) bekezdés.

⁸⁶ *Dreier:* i. m. (80), p. 423.

nyilvánossághoz közvetítése tekintetében a bérletirányelv 6., 7., 8. és 10. cikkének irányadó szabályait rendeli alkalmazni. A vezeték nélküli sugárzás kiterjed a műholdas nyilvánossághoz közvetítésre is.⁸⁷

Az adatbázis-irányelv 5. cikk d) pontja kizárólagos jogként határozza meg az adatbázis bármilyen módon történő nyilvánossághoz közvetítését, nyilvános megjelenítését vagy nyilvános előadását. Az e) pont ugyanezt mondja ki a b) pontban említett, az eredeti adatbázisból származó fordításra, átdolgozásra. A sui generis védelmet keletkeztető 7. cikk (2) bekezdésének b) pontja az újrahasznosítás körében ilyennek tekinti az adatbázis tartalma egészének vagy egy jelentős részének a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételét, amely megvalósulhat többek között online közvetítés vagy egyéb módon történő közvetítés útján.

Az adatbázis-irányelv nem mondja ki egyértelműen, hogy az adatbázis online formában történő felhasználása nyilvánossághoz közvetítésnek minősül, hanem azt egy szolgáltatási formaként fogta fel, amelyre a terjesztési jog kimerülését nem engedi alkalmazni, mivel az online nyilvánossághoz juttatás önmagában sem volt a terjesztés joga alá vonható.⁸⁸

A 7. cikk (2) bekezdés b) pontja az újrahasznosítás körében tesz említést az adatbázis egészének vagy egy jelentős részének a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételéről bármilyen módon, ideértve a terjesztést, a bérbeadást, az online közvetítést vagy egyéb módon történő közvetítést. Ez jelentős különbség az 5. cikkhez képest, mert e helyütt kifejezetten kimondásra került, hogy az adatbázis online közvetítése újrahasznosításnak minősül. A (43) preambulumbekkezdés kimondja, hogy nem lehet a jogkimerülés intézményét az online közvetítések esetében alkalmazni.

Az Infosoc-irányelv generális, széles körű kommunikációs vagyoni jogot vezetett be, átültetve az internetszerződések vívmányait.⁸⁹ A célkitűzés kiolvasható a (23) preambulumbekkezdésből is, amely a nyilvánossághoz közvetítés jogának harmonizálására irányul. Tárgan értelmezendő, hiszen magába foglal bármilyen vezetékes és vezeték nélküli közvetítési cselekményt. A (24) preambulumbekkezdés a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tételt úgy definiálja, hogy az *„lefed minden olyan cselekményt, amikor a védelem alatt álló teljesítményeket a nyilvánosság olyan tagjai számára teszik hozzáférhetővé, akik a hozzáférhetővé tétel kiindulópontjának helyszínén nincsenek jelen.”* Ez a (25) preambulumbekkezdés szerint az interaktív lehívásos átvitel útján történő hozzáférhetővé tételt is magába foglalja. A (27) preambulumbekkezdés világossá teszi, hogy a közvetítést lehetővé tevő, illetve azt megvalósító fizikai eszközök rendelkezésre bocsátása önmagában nem minősül közvetítésnek.

A nyilvánossághoz közvetítés vagyoni joga magába foglalja a vezetékes és vezeték nélküli nyilvánossághoz közvetítést és a művek nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétel-

⁸⁷ Dreier: i. m. (80), p. 433.

⁸⁸ Depreeuw: i. m. (2), p. 411–412.

⁸⁹ Von Lewinski, Walter: i. m. (34), p. 980. Vö. Seville: i. m. (32) p. 64, Goldstein, Hugenholtz: i. m. (30), p. 324, Depreeuw: i. m. (2), p. 419, Ginsburg, Budiardjo: i. m. (56) p. 160.

lét, vagyis a hagyományos nyilvánossághoz közvetítési esetköröket, amelyek a művek távol levő közönséghez juttatásának módjait szabályozzák.⁹⁰

Az (1) bekezdés szerint „a tagállamok a szerzők számára kizárólagos jogot biztosítanak műveik vezetékes vagy vezeték nélküli nyilvánossághoz közvetítésének engedélyezésére, illetve megtiltására, beleértve az olyan módon történő hozzáférhetővé tételt is, hogy a nyilvánosság tagjai a hozzáférés helyét és idejét egyénileg választhatják meg.”

A (2) bekezdés a hozzáférhetővé tétel, a vezetékes és a vezeték nélküli közvetítés jogát biztosítja az előadóművészeknek előadásaik rögzítése tekintetében [a) pont], a hangfelvétel-előállítóknak hangfelvételeik tekintetében [b) pont], a filmek első rögzítése előállítói számára filmjeik eredeti és többszörözött példányai tekintetében [c) pont], valamint a műsorsugárzó szervezetek számára műsoraik rögzítése tekintetében [d) pont]. Vagyis nemcsak a szerzői művek, hanem a szomszédos jogi teljesítmények is védettek, méghozzá szélesebb körben, mint azt az internetszerződéseknél láthattuk, amelyek közül a WPPT csak az előadóművészek és hangfelvétel-előállítók számára biztosította e vagyoni jogot.⁹¹

Az 1. cikk (2) bekezdés b) pontjában tett kitételből kiindulva a 3. cikk nem terjed ki a bérletirányelv 8. cikkében foglalt nyilvánossághoz közvetítési cselekményekre. A bérletirányelv a fent bemutatott módon ugyanis egyszer már szabályozza az előadóművészek és a műsorsugárzó szervezetek vezeték nélkül történő sugárással és nyilvánossághoz közvetítéssel kapcsolatos kizárólagos jogait. Ezért rájuk nézve csak az Infosoc-irányelv 3. cikk (2) bekezdésében foglalt vezetékes és vezeték nélküli hozzáférhetővé tétel alkalmazható.⁹²

A nyilvánossághoz közvetítés vagy a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétel *nem merül ki e jogok gyakorlása révén*.⁹³ E rendelkezés gyökerei a (29) preambulumbekkezdésből erednek, amely az online szolgáltatásokat szolgáltatásnak tekinti. Ilyen szolgáltatásokra nem terjed ki a terjesztés jogánál ismert jogkimerülés. Ez vonatkozik azokra a műpéldányokra is, amelyeket a szolgáltatás igénybevevői által a jogosult engedélyével többszöröznek. A preambulumbekkezdés *természetüknél fogva* el is határolja az online szolgáltatásokat az anyagi hordozóban testet öltő művektől és más teljesítményektől. Von Lewinski és Walter kiegészítő magyarázata szerint amíg a terjesztés jogánál a műpéldány valóban gazdát cserél, a nyilvánossághoz közvetítés esetében a felhasznált műpéldány a kommunikáció kezdőpontjában megmarad, és a végpontjában is készül róla legalább egy ideiglenes másolat a felhasználás jellegétől függően.⁹⁴

⁹⁰ 3. cikk. (1) bekezdés.

⁹¹ Uo.

⁹² Von Lewinski, Walter: i. m. (34), p. 980–981. Vö. P. Bernt Hugenholtz, Sam C. van Velze: Communication to a New Public? Three Reasons Why EU Copyright Law Can Do Without a New Public. International Review of Intellectual Property and Competition Law, 47. évf. 7. sz., 2016, p. 801.

⁹³ 3. cikk (3) bekezdés.

⁹⁴ Von Lewinski, Walter: i. m. (34), p. 987. Vö. Mezei Péter: Copyright Exhaustion. Law and policy in the United States and the European Union. Cambridge University Press, 2018, p. 45.

3. AZ ONLINE ZENEI TARTALOMSZOLGÁLTATÁSOK

Az internetes műfelhasználások és a digitalizáció elsőként a zeneipart állította kihívás elé, és az a legális szolgáltatások elindulása után sem tudta pótolni azokat a veszteségeket, amelyek a fizikai műpéldányok eladásának elmaradásából származtak. Az utóbbi két évtizedben maga az online tartalomszolgáltatás is átalakult. A felhasználók egyre inkább az olyan, felhőalapú szolgáltatásokat veszik igénybe, amelyek nem igénylik a zeneszámok letöltését a saját eszközre. Elegendő egy alkalmazás, amellyel hozzá tudnak férni egy nagy zenei adatbázishoz, ahol kedvükre válogathatnak.⁹⁵ Ez a lehetőség maximálisan adva volt eddig is a fájlcsere által, csak hogy az mindenfajta jogszerűséget nélkülözött. A Pandora, az iTunes, majd az Apple Music,⁹⁶ a Deezer, a YouTube,⁹⁷ a Tidal, a Spotify és társaik ezzel szemben jogszerűen működnek. Működésük ugyan a fogyasztók szempontjából első ránézésre üdvös, ám számos kritika is megfogalmazható velük szemben. A zeneművek szerzői a nekik jutó alacsony jogdíjakra panaszkodnak, aminek nem elsősorban a szolgáltatók szűkmarkúsága az oka, hanem sokkal inkább a sok szempontból – területi alapon és a jogosultak számát tekintve – töredezett jogosítási rendszer.⁹⁸

Kijelenthető, hogy a problémák gyökere maga az internet, illetve annak határok nélkülsége. Korábban semmilyen más technikai újítás nem forgatta fel ilyen mértékben a zeneipart. A fonográf, a bakelitlemez, a magnókazetta és a CD is ugyanazt az utat járta be. A dalszerzők megírták a zeneművet, az előadóművészek elénekelték, a hangfelvétel-előállító rögzítette, majd a lemezkiadó (*record label*) forgalomba hozta és terjesztette. Utóbbiak feleltek a folyamat finanszírozásáért, a gyártásért és a piacra vitelért.⁹⁹ A kész termékért a fogyasztónak el kellett mennie valamelyik kiskereskedőhöz, ahol megvásárolta a fizikai

⁹⁵ Giuseppe Mazziotti: Managing online music rights in the European Digital Single Market: current scenarios and future prospects. In: Jan Rosén: Intellectual Property at the Crossroads of Trade – ATRIP Intellectual Property series. Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2012, p. 142.

⁹⁶ Az Apple Music 2015-ben kezdte meg szolgáltatását, amely jelenleg több mint 60 millió zeneszámot kínál. A három hónapos ingyenes próbaverzió után az előfizetési díj havi 10 dollár.

⁹⁷ A YouTube talán a legnagyobb online tartalomszolgáltató platform, amely lehetővé teszi zenék és videók on-demand megtekintését és egyben felhasználói tartalmak feltöltését is. A YouTube piaci és társadalmi értékét szemlélteti, hogy 2005-ös indulását követően a Google 2006-ban nem sajnálta érte 1,65 milliárd dollárt, majd rögtön összehangolta saját keresőszolgáltatását a YouTube videótárával. Az online csatornán egy nap 1 milliárd órányi tartalmat tekintenek meg. További statisztikai érdekességekről lásd: YouTube by the Numbers: Stats, Demographics & Fun Facts (<https://www.omnicoreagency.com/youtube-statistics/> – a letöltés ideje: 2019. december 29.).

⁹⁸ Alyssa Goldrich: Streaming Moguls are Biting the Hand that Feeds Them: Artists Beg for a Change in Intellectual Property Laws. The Journal of International Business & Law, 15. évf. 2. sz., 2016, p. 288.

⁹⁹ Morten Hviid, Sofia Izquierdo-Sanchez, Sabine Jacques: Digitalisation and Intermediaries in the Music Industry: The Rise of the Entrepreneur? SCRIPTed – A Journal of Law, Technology & Society, 15. évf., 2. sz., 2018, p. 244.

adathordozót, majd egy másik kiskereskedőhöz is el kellett mennie, ahol azt az eszközt vásárolhatta meg, amely a műpéldány érzékelhetővé tételét, lejátszását biztosította.¹⁰⁰ Messze volt ez a mai bőséghez és könnyű tartalomeléréshez képest, amikor a világrepertoár egy, esetleg néhány kattintásnyira van. A határokon átnyúló elem ugyan ebben a modellben is megvolt, hiszen az amerikai albumokat Európában is forgalmazták, még a vasfüggönytől keletre is, ám a határellenőrzések és a vámkontroll hatékonyabban kívül tudta tartani a jogellenes műpéldányokat.

Egy CD formátumú album megvásárlása az Egyesült Államokban 2006-ban nagyjából 20 dollárba került. Ez az összeg az alábbiak szerint került megosztásra a zenemű előállításában és terjesztésében közreműködők között: zeneszerzők 4,5%, előadóművészek 6,6%, hangfelvétel-előállítók 2,2%, terjesztő 22%, a hordozót előállító gyártó 5%, viszonteladók és lemezkiadók 30%.¹⁰¹ Goldrich becsléséből jól látszik, hogy a dalszerzők és az előadók igen kis szeletet kaptak a tortából már az internetes felhasználásokat megelőzően is. Másképpen fogalmazva igen jelentős verseny volt és van a dalszerzők/előadóművészek között is, hiszen a tét a minél nagyobb számban eladott album volt, az online felhasználásoknál pedig a minél nagyobb számban streamelt dal.

A Pandora 2000-ben indult mint online webrádió,¹⁰² vagyis még nem a ma széles körben elterjedt interaktív, on-demand szolgáltatásként. Bevételeit nem előfizetési díjakból, hanem hirdetésekéből szerzi, amelyek a Spotify freemium változatához hasonlóan zenehallgatás közben rontják a felhasználói élményt. Ha valaki ettől meg akar szabadulni, megvásárolhatja a Pandora One szolgáltatást. A Pandora a jogosultaknak fizetett jogdíjat két kategória szerint fizeti ki. Az elsőbe tartoznak azok a számok, amelyeket a Pandora One felületén hallgatnak.

¹⁰⁰ Goldrich: i. m. (98), p. 289–290.

¹⁰¹ Goldrich: i. m. (98), p. 290.

¹⁰² A webrádió mint az online streaming lineáris, nem on-demand változata funkcióját tekintve hasonlít a hagyományos rádióhoz. E hasonlóság indokolja is, hogy miért esik kevésbé szigorú megítélés alá a jogosítás szempontjából, mint az interaktív, on-demand streamingszolgáltatások, ahol nemcsak a műsorhordozó jelek továbbítása történik meg, hanem lehetőség van legalább időleges másolat készítésére is a műről. Lásd: *Molly Hogan: The Upstream Effects of the Streaming Revolution: A Look into the Law and Economic of a Spotify-Dominated Music Industry*. Colorado Technology Law Journal, 14. évf. 1. sz., 2015, p. 137. A hagyományos rádió és az online streaming között további különbség, hogy az utóbbi az on-demand jellegnek köszönhetően mindig csak az adott hallgatót éri el a zenével. A rádió viszont több ezer potenciális hallgatóhoz tudja a hangfelvételt eljuttatni, akik viszont nem tudhatják előre, hogy ha bekapcsolják a rádiót, mit fognak benne hallani és – ha csak nincs kívánságműsor – nem is választhatják meg a zenét. A széles körű nyilvánosság, amely az adott zenét az adott időpontban hallgatja, a promóció szempontjából különösen fontos a zeneipar szereplőinek. Lásd: *Caitlin Kowalke: How Spotify Killed the Radio Star: An Analysis on How the Songwriter Equity Act Could Aid the Current Online Music Distribution Market in Failing Artists*. Cybaris, an Intellectual Property Law Review, 6. évf. 1. sz., 2015, p. 200.

Egy-egy streamért 0,005 dollárt fizet. A második kategóriába a nem prémium felületen hallgatott zenék és az értük streamenként fizetett 0,0014 dolláros jogdíj tartozik.¹⁰³

2003-ban az iTunes forradalmasította a zenehallgatást. A fogyasztóknak többé nem kellett elzarándokolni a helyi kiskereskedőhöz, hanem a saját eszközükre tölthették le azt a zene-számot, amelyre kíváncsiak voltak.¹⁰⁴ Nem volt szükség immár az egész album megvételére, ha csak egy számot akart valaki meghallgatni, azt megtehetette 99 centért.¹⁰⁵ Az Apple újabb találmánya, az iPod pedig utat nyitott a zenék hordozhatósága előtt.¹⁰⁶ Az iPhone egybe-gyúrta az MP3-lejátszót és a mobiltelefont, ami közvetlen kapcsolatot jelentett az iCloud-hoz, egy digitális adatbázishoz, amely felhasználói adatokat tárol. Az Apple technikai inno-vációi 800 millió zenére éhes felhasználónak biztosították a napi zenei „betevőt”.¹⁰⁷

Innen már nem volt visszaút, sorra jelentek meg az újabb és újabb online szolgáltatások, amelyek a megváltozott fogyasztói igényekre építettek: zenét mindenki hallgat, viszont a többség ezt az internethez csatlakozó eszközzel teszi meg. A széles repertoárral bíró online adatbázisért pedig hajlandó is fizetni, feltéve, hogy nem kell az egész albumot megvenni. Ezt megteheti akár havi előfizetési díjért, vagy ha ezt is sokallja, akkor kénytelen elviselni, hogy a korlátlan(hoz közeli) zeneélvezetet reklámok szakítják meg. Az új modell nemcsak a fogyasztóknak, hanem a művészek számára is tartogatott előnyöket, akik kihasználhatták az országhatárokon átnyúló szolgáltatás lehetőségeit rajongótáboruk kibővítésére.¹⁰⁸

¹⁰³ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 296.

¹⁰⁴ Ezt a modellt „közvetlenül a rajongónak” (*direct-to-fans – D2F*) nevezik. Lásd: Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 246.

¹⁰⁵ A 99 centes egységár súlyosan torzította a zenei piacot. Nem tett ugyanis különbséget a zenék minősége között. Korábban a lemezkiadók differenciálták az árképzést aszerint, hogy az adott hangfelvétel milyen kategóriába esett [egyedi dal (single), album, válogatás (compilation), legnagyobb sláger (gratest hit) stb.]. A felhasználásukért járó jogdíjat is ezeknek a kategóriáknak megfelelően kötötték ki. A tiltakozás hatására az Apple 2009-ben bevezette a változó árképzést, 69, 99 és 1,29 centet kérve a zenékért, ám hamarosan a legtöbb zene felzárkózott népszerűségben az 1,29 centes árhoz. A dalszerzés egyébként is jellemzően az albumokra fókuszál, nem jellemző, de legalábbis ritka az egy dalra való szerződés, mert igen nehéz megjósolni, hogy egy dal elég sikeres lesz-e ahhoz, hogy behozza a befektetett munka értékét. Ugyanakkor ennek ellentéte is igaz lehet, hiszen akadnak olyan dalszerzők, akik nem kívánnak albumokat írni, hanem az energiáikat inkább egy-egy sláger megírására koncentrálják. Lásd: Peter K. Yu: How copyright law may affect pop music without our knowing it. UMKC Law Review, 83. évf. 2. sz., 2014. p. 377–378.

¹⁰⁶ Ezt az utat igazából az MP3 fájlformátum nyitotta meg, amely lehetővé tette, hogy a hangfelvételeket hatékonyan, minőségromlás nélkül tömörítsék össze. Lásd: Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 246.

¹⁰⁷ Goldrich: i. m. (98), p. 290.

¹⁰⁸ Goldrich: i. m. (98), p. 291.

A zenefogyasztási szokások¹⁰⁹ és az azt kiszolgáló piac struktúrája gyökeresen átalakult, természetszerű, sőt gazdasági értelemben törvényszerű, hogy a zeneipar bevételei, amelyek a korábbi üzleti modellre építettek, drasztikusan bezuhantak. Tíz év alatt, 2003-tól 2013-ig 11,8 milliárd dollárról 7,1 milliárdra estek vissza.¹¹⁰

Az egyik legfontosabb zenei streamingszolgáltatást, a Spotify-t, 2008-ban azzal a deklarált céllal indították,¹¹¹ hogy felveszi a versenyt a kalózkodással.¹¹² A szolgáltatás díja 2019. december 29-én az alábbiak szerint változott. Ha egy felhasználó nem kíván előfizetni, hozzáfér ugyan a teljes repertoárhoz, ám a zeneszámokat meghatározott időközökben kereskedelmi reklámok szakítják meg. Emellett nem élvezhet olyan előnyöket, mint az offline zene-

¹⁰⁹ Ezekre a változásokra már több helyen történt utalás a törzsszövegben. Összegezve, korábban a fogyasztók albumokat vásároltak, viselve a befektetésük kockázatát, hogy a megvásárolt zenék talán nem fognak tetszeni. Az MP3 és az abban rejlő lehetőségeket kiaknázó MP3-lejátszók, majd az okostelefonok és más eszközök, ideértve a személyi számítógépeket, tableteket, majd a webrádiók és az on-demand streamingszolgáltatások az albumok helyett az egyes zeneszámokra helyezték át a hangsúlyt. Sőt, a fogyasztók saját maguk állíthatják össze lejátszási listáikat, amire korábban legfeljebb csak egy magáncélra készített másolat adott lehetőséget, limitált számban. Az albumról az egyes zeneszámokra való hangsúlyeltolódás a kockázatvállalást is átrendezte. A pay-per-play modellben az alkotók viselik annak kockázatát, hogy a fogyasztónak esetleg nem tetszik majd a zenéjük, így nem hallgatja meg, ezáltal bevétel sem generálódik. Ez részben igaz volt az albummodellre is, bár igaz, hogy ott egy már megkedvelt előadó következő albumát a fogyasztó nagyobb eséllyel vásárolta meg. További változás, hogy az interaktív streaming (mint például a Spotify) lehetőséget biztosít arra, hogy a felhasználók egymással is interakcióba lépjenek, lejátszási listákat állítsanak össze és osszanak meg egymással, sőt, a szolgáltatáson kívül, a közösségi médiában is. Lásd: *Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques*: i. m. (99), p. 248–249. Von Weigandt megerősíti ezeket az állításokat. Tanulmánya szerint 2004-ben mindössze 200 ezer zeneszámot adtak el önállóan. Ez a szám 2010-re 1,2 millióra emelkedett. E folyamat a „mély zeneszámok” (deep tracks) eljelentéktelenedéséhez vezet. A teljes albumokat ugyanis a fogyasztók újra és újra meghallgatták, sőt, azoknak tematikája volt. A dalok között csak néhány volt olyan sláger, amelyet a rádiók rendszeresen játszottak, viszont a többi dalnak is volt mondanivalója, sőt, a dalszerzők és az előadóművészek ott tudtak talán igazán nagyot alkotni, művészetüket kiteljesíteni. Ahogy von Weigandt fogalmaz: „Ezek a dalok gyakran azok, amelyek kiállták az idők próbáját.” Lásd: *David Von Weigandt*: Spotify: Incetivizing Album Creation Through “The Facebook” of Music. *Berkeley Journal of Entertainment & Sports Law*, 2. évf. 1. sz., 2013, p. 189–190. Úgy véljük, hogy igaza van. Rengeteg olyan pillanatnyi sláger van, amelyet a rádió aktuálisan játszik, majd utána feledésbe merül. Azokhoz maguk a fogyasztók sem tudnak valódi kötődést kialakítani. Nem úgy egy mélyebb, a CD közepén, végén található számhoz. Vagyis a mai trendek nem kedveznek az igazi zenei művészetnek, mert a cél olyan zenék gyártása, amelyek pillanatnyilag a lehető legnagyobb népszerűséget tudják elérni és ezáltal a legmagasabb bevételt termelni. Ezért lehetnek jó néhányan, akik talán egyet értenek azzal, hogy a zenei kínálat ugyan felfoghatatlanul bővül, jó része csak silány iparos munka.

¹¹⁰ *Goldrich*: i. m. (98), p. 292.

¹¹¹ A szolgáltatás fejlesztése 2006-ban Svédországban indult. Lásd: *How Spotify came to be worth billions* (<https://www.bbc.com/news/newsbeat-43240886> – a letöltés ideje: 2019. december 30.).

¹¹² Ne feledjük, hogy a Spotify hazája az a Svédország, ahol a világ egyik, ha nem a legjelentősebb torrentoldala, a the Pirate Bay megkezdte működését. Svédországban a szórakoztatóiparral és a szerzői joggal szemben szignifikáns volt a társadalmi kritika, amelyet kifejezésre juttat a „kalózkodalak” társadalmi támogatottsága, elsősorban a fiatalabb generációk körében, amely igen magas politikai szervezetséget is elért a Svéd Kalózpárt révén, amely az Európai Parlamentbe is bejutott 2009-ben. A Spotify ebben a környezetben kezdte meg pályafutását, sikerrel. Ma már sokakat csábított vissza a jogszerű zenefogyasztás fedélzetére. Lásd: *von Weigandt*: i. m. (109) p. 191. Vö: *Hogan*: i. m. (102) p. 142.

hallgatás, vagyis a kiválasztott zenék eszközre való letöltése. Aki elő akar fizetni, az három kategória között választhat: egyéni 4,99 euróért, családi csomag 7,99 euróért és „hallgatóknak” 2,49 euróért. Ezek mindegyikében közös, hogy hirdetésmentes és offline, gyakorlatilag korlátlan on-demand zenehallgatást tesz lehetővé.¹¹³

Már utaltunk rá, hogy az online streamingszolgáltatások nem állnak minden kritika nélkül.¹¹⁴ Ez a Spotify-ra is igaz. Yu szerint főként azok a dalszerzők elégedetlenkednek, akik maguk nem adnak elő, vagy akik idejük javát a stúdióban töltik hangfelvételek előállításával. Ők a korábbi üzleti modellben jobban megbecsülve érezték magukat.¹¹⁵ Ez a keresett összegeket figyelembe véve igaz is. Damon Kurowski, a Galaxie 500 amerikai rockegyüttes tagja szerint ezer lemez elkészítése 1988-ban nagyjából annyi bevételt termelt, mint 2012-ben 13 millió stream.¹¹⁶ Az egyik sarkalatos pont, hogy ugyan a szolgáltatás egy jelentős részét bírja az online streamingpiacnak, igen kevés pénzt fizet ki jogdíjként az előadóművészeknek és zeneszerzőknek.¹¹⁷ Goldrich szerint 0,005 dollárt fizet a cég egy lejátszásért.¹¹⁸ A kifizetett jogdíjak 2018-ban a teljes bevétel 70%-ára rúgtak, amelyek 55-60%-át a hangfelvétel-előállítók, 10-15%-át a lemezkiadók tették zsebre.¹¹⁹ Az Apple az Apple Music alkalmazásban meghallgatott zenék után 0,2 centet fizet, vagyis 1 dollárt minden ötszázadik stream után.¹²⁰ Az elégedetlenséget fokozza, hogy a lemezkiadók akár tizenkétszer több jogdíjat is bezsebelhetnek, mint a dalszerzők és előadóművészek, miközben a terjesztésbe fektetett munka már régen nem kíván akkora befektetést, mint a fizikai műpéldányok esetében.¹²¹

Látva, hogy a tőlük függetlenül fejlődő tartalomszolgáltató iparág hogyan vonzza magához fogyasztók millióit, miközben igen szűkmarkúan osztja vissza a művészeknek a jogdíjakat, Jay-Z amerikai rapper elindította a Tidal nevű alkalmazást, amelynek előmozdításában Beyoncé, Rihanna, Kanye West és Madonna is közreműködött. A cél a lehető legmagasabb jogdíj elérése és kifizetése volt streamenként, ami 0,007 dolláros összeget jelent. A magasabb jogdíjak elérésében a szolgáltatás segítségére van, hogy nincs freemium változata, vagyis csak előfizetők részére érhető el a repertoár,¹²² bár igaz, hogy 30 napos próbaverzió itt is létezik.

¹¹³ „Próbáld ki a Premiumot 3 hónapig ingyen” (<https://www.spotify.com/hu/premium/#PLANS> – a letöltés ideje: 2019. december 29.).

¹¹⁴ Goldrich: i. m. (98), p. 288. Vö: Hogan: i. m. (102), p. 142.

¹¹⁵ Yu: i. m. (105), p. 372.

¹¹⁶ Damon Kurowski: Making Cents (<https://pitchfork.com/features/article/8993-the-cloud/> – a letöltés ideje: 2019. december 31.).

¹¹⁷ Lady Gaga „Poker Face” című dala például a Spotify kezdeti időszakában, 2009-ben több mint egymillió streamelést követően mindössze 167 dollár jogdíjat hozott a művésznőnek. Lásd: von Weigandt: i. m. (109), p. 193.

¹¹⁸ Goldrich: i. m. (98), p. 293.

¹¹⁹ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 262.

¹²⁰ Goldrich: i. m. (98), p. 295.

¹²¹ Yu: i. m. (105), p. 374.

¹²² Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 296–297.

3.1. Az online zenei szolgáltatások jogszerű felhasználásának kérdései az Európai Unióban

A jogszerű működés feltételezi, hogy az összes érintett jogosulttal meg kell egyezni a felhasználásokat és a díjazást illetően. Ez az Egyesült Államokban könnyebb, mint Európában, ahol – e tanulmány írásakor még – 28 tagállam különböző érdekeit, egymással nem mindenben harmonizáló, saját hagyományaiból építkező szerzői jogi rezsimet kell összehangolni.¹²³

A zeneművek felhasználásának jogosításában három jogosulti érdekkört különíthetünk el: a zeneszerzőket, akik a dalszöveget és magát a dallamot írják, az előadóművészeket, illetve a hangfelvétel-előállítókat mint kapcsolódó jogi jogosultakat¹²⁴ és a zeneműkiadókat. Az „offline” világban két, egymástól jól elkülönülő felhasználásra, a mechanikai többszörözésre és a nyilvános előadásra kell engedélyt kérni.¹²⁵ Az online térben más vagyoni jogok érintettek, legalábbis az Európai Unióban. Ha a szolgáltatás on-demand, interaktív jellegű, mint például a Spotify, akkor főszabály szerint engedélyköteles a nyilvánossághoz közvetítés és a többszörözés cselekménye is. Az online felhasználás jogosítását megkönnyítendő az európai jogalkotó már 2005-ben törekedett egy egységes rendszer bevezetésére.¹²⁶ Ebben akadályt jelentett, hogy a szerzői és kapcsolódó jogi jogosultakat képviselő közös jogkezelő szervezetek tagállamonként eltérő szabályozással működtek, részükre jogi vagy *de facto* monopólium volt biztosítva. A kezelt jogok, illetve azok engedélyezése tekintetében is saját szerződéses gyakorlatot alakítottak ki. Egymásnak kölcsönösségen alapuló képviseletet nyújtottak a repertoárjukba tartozó művek és teljesítmények tekintetében. Mazziotti szerint ez párhuzamosan létező szerzői tulajdoni rendszerekhez vezetett.¹²⁷ A kontinens rendszereinek töredezettségét fokozta, hogy az egyik legnagyobb zeneipari előállító és egyben piac, az Egyesült Királyság a kontinentális szerzői jogtól különböző rendszert követ. Ebben a copyrightrendszerben a kiadók történelmileg az egyedüli birtokosai voltak a mechanikai jogoknak a saját jogkezelő szervezetükön keresztül, miután a jogokat megszerezték az alkotóktól. A kontinensen Mazziotti szerint ezzel szemben a szerzők és az előállításban szerepet játszó más szereplők egyszerre jogosultak a felhasználásokat engedélyezni (*co-owners*).¹²⁸

Ilyen környezetben a zeneművek és hangfelvételek kereskedelmi felhasználóinak mindazon országban engedélyt kellett kérni és jogdíjat kellett fizetni, amelyben a szolgáltatásukat

¹²³ Mazziotti: i. m. (95), p. 143.

¹²⁴ Mazziotti: i. m. (95). Vö: Schwemer, Sebastian Felix: The licensing of online music streaming services in Europe. In: Richard Watt (szerk.): Handbook on the Economics of Copyright – A Guide for Students and Teachers. Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, 2014, p. 143–144.

¹²⁵ Mazziotti: i. m. (95), p. 144.

¹²⁶ EC Commission: Study on a Community Initiative on the Cross-border Collective Management of Copyright.

¹²⁷ Mazziotti: i. m. (95), p. 145.

¹²⁸ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99).

elindították.¹²⁹ A 2005-ös törekvések lényege éppen az lett volna, hogy ne kelljen országonként elvégezni a jogosítást, hanem egy EU-szerte elismert felhasználási engedéllyel a felhasználás jogszerűvé válhatott volna.

Az Európai Bizottság a következő lépésként eljárást indított a közös jogkezelő szervezetek ellen azok kölcsönös képviseleti szerződése miatt.¹³⁰ A CISAC¹³¹-ügyben¹³² azt kellett az eljáró fórumnak eldöntenie, hogy versenykorlátozó, összehangolt magatartásnak minősül-e, hogy az európai közös jogkezelő szervezetek kölcsönös képviseleti megbízásait nem módosították a műholdas sugárzás, a vezetékes továbbközvetítés és a lehívásra hozzáférhetővé tétel joga területükön való gyakorlása tekintetében. A Bizottság azért támadta ezt a gyakorlatot, mert álláspontja szerint az egy adott országban működő egyetlen közös jogkezelő szervezet megbízása nem megengedett kizárólagosságot, területi korlátozást eredményez.¹³³ A Bizottság határozatának¹³⁴ a CISAC-ot érintő részét a Törvényszék megsemmisítette.¹³⁵

A hangfelvételek európai felhasználásának problémáit igyekszik orvosolni a KJK-irányelv.¹³⁶ Az irányelv célja többek között, hogy a zeneművek online felhasználása több területre kiterjedő hatályú engedélyezésével kapcsolatos tagállami jogszabályokat összehangolja.¹³⁷ A (30) preambulumbekzdés szerint „indokolt, hogy a közös jogkezelő szervezetek

¹²⁹ Kárpáti Zsuzsanna: A közös jogkezelés rendszerének átalakulása a független jogkezelés megjelenésére tekintettel. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 13. (123.) évf. 2. sz., 2018. április, p. 27.

¹³⁰ A kifogásolt képviseleti szerződések tették lehetővé, hogy a zenei világrepertoárra az egyes tagállamokban működő közös jogkezelő szervezetek az adott állam területére kiterjedő felhasználási engedélyt adjanak. Vagyis a kölcsönös megállapodások éppen azt tették lehetővé, hogy az adott tagállamban képviselt, de más tagállamból származó repertoár is elérhető legyen anélkül, hogy a felhasználási engedélyt abban a tagállamban is meg kellene kérni. Lásd: Faludi Gábor, Kabai Eszter: A lényegtelenül vált CISAC-ügy margójára. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 9. (119.) évf. 1. sz., 2014. február, p. 72.

¹³¹ International Confederation of Societies of Authors and Composers.

¹³² T442/08 CISAC vs. Európai Bizottság ECLI:EU:T:2013:188.

¹³³ Faludi, Kabai: i. m. (130), p. 71. Vö. Schwemer: i. m. (124), p. 152–153.

¹³⁴ C(2008) 3435 (Case COMP/C2/38.698 – CISAC).

¹³⁵ CISAC vs. Európai Bizottság-ítélet, 184. pont. A magyar Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesületet érintő részben a Törvényszék a T-411/08 Artisjus vs. Bizottság ECLI:EU:T:2013:172. döntésében megismételte.

¹³⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/26/EU irányelve a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről. A KJK-irányelv törekvéseit igyekszik előmozdítani az Európai Parlament és a Tanács 2019/790 irányelve a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról (CDSM-irányelv) is. A 12. cikk a kiterjesztett hatályú közös jogkezelés kapcsán akként rendelkezik, hogy a tagállamok a területükön való felhasználás tekintetében, az előírt biztosítékok mellett, rendelkezhetnek úgy, hogy ha a KJK-irányelv és az azt végrehajtó nemzeti szabályok hatálya alá tartozó közös jogkezelő szervezet a jogosultaktól kapott megbízásával összhangban felhasználási szerződést köt művek vagy más, védelem alatt álló teljesítmények felhasználására. E szerződés az (1) bekezdés a) pontja szerint kiterjeszthető azon jogosultak jogaira is, akik átruházás, felhasználási engedély vagy más szerződéses megállapodás útján nem bízták meg a közös jogkezelő szervezetet a képviseltükkel, vagy b) e szerződés tekintetében a szervezet jogszabályon alapuló megbízással rendelkezzen, vagy vélelmezendő legyen, hogy azon jogosultakat is képviseli, akik nem bízták meg megfelelően a szervezetet.

¹³⁷ KJK-irányelv, (7) preambulumbekzdés.

más közös jogkezelő szervezetekkel kötött képviseleti szerződés alapján jogokat kezelhessenek és beszedhessék az azok gyakorlásából származó bevételt.” Ennek során képviseleti szerződés alapján nem tehető különbség a kezelt jogok és a közvetlenül képviselt jogosultak számára általa kezelt jogok között. A (31) preambulumbekzdés az engedélyek tekintetében előírja a tisztességes és megkülönböztetéstől mentes kereskedelmi feltételeket.

A (32) preambulumbekzdés fontos rendelkezéseket tartalmaz a digitális műfelhasználások tekintetében, amelyek szükségessé teszik, hogy a *„közös jogkezelő szervezetek teljesen új felhasználási módok és üzleti modellek számára engedélyezzék a repertoárjuk felhasználását.”* Az ilyen felhasználások engedélyezése érdekében, a versenyjogi szabályok tiszteletben tartásával, *„a közös jogkezelő szervezeteknek rendelkezniük kell az innovatív online szolgáltatók személyre szabott felhasználási engedélyeinek lehető leghamarabbi megadásához szükséges rugalmassággal.”*

A (37) preambulumbekzdés a zeneműveket felhasználó olyan online szolgáltatások tekintetében, amelyek *„a fogyasztók részére lehetővé teszik zene letöltését vagy annak streaming-szolgáltatás útján történő hallgatását, valamint azok a ... szolgáltatók, amelyek fontos zenei elemet tartalmazó filmekhez vagy játékokhoz nyújtanak hozzáférést, először kötelesek megszerezni az ilyen művek felhasználására vonatkozó jogot.”* A fent ismertetett többszörözés és nyilvánosságához közvetítés mellett az Infosoc-irányelv által nevesített minden vagyoni jog gyakorlása engedélyköteles. Az idézett rendelkezés maga is leírja, hogy *„vannak olyan esetek, amikor ugyanazon mű tekintetében számos jogosult rendelkezik jogokkal, és előfordulhat az is, hogy különböző közös jogkezelő szervezeteket bíztak meg a mű vonatkozásában fennálló jogosultsági hányaduk tekintetében történő engedélyezésével.”* Az irányelv világos elvárásként támasztja továbbá azon online szolgáltatókkal szemben, hogy *„össze kell vonni a művek különböző jogosultaktól és közös jogkezelő szervezetektől származó jogait.”*

Ez a kötelezettség nehézségekbe ütközhet, hiszen *„a zeneszolgáltatások online piaca az Unióban még mindig szétaprózódott, és az egységes digitális piac még nem alakult ki teljes egészében. ... Ez a helyzet éles ellentétben áll a fogyasztók digitális tartalmak, valamint azokhoz kapcsolódóan – akár határokon átnyúló – innovatív szolgáltatások iránti, gyorsan növekvő igényeivel.”*¹³⁸

A (40) preambulumbekzdés utal rá, hogy a zenék tekintetében, mint főszabály, megmarad a jogok területi alapú közös kezelése. Ezért szükség van a leghatékonyabb felhasználási engedélyezési gyakorlatok kialakításának elősegítésére. Ennek egyik első lépése egy olyan szabályrendszer kidolgozása, amely rendelkezik a zeneművek szerzőt megillető online jogok körében a közös jogkezelő szervezetek által adott, több területre kiterjedő felhasználási engedélyezés alapfeltételeiről. Fontos továbbá a zenei repertoárok és jogok önkéntes összevo-

¹³⁸ KJK-irányelv, (38) preambulumbekzdés.

násának támogatása, hogy a felhasználóknak ne kelljen egy időben, külön-külön megkérni a felhasználási engedélyeket a szolgáltatással érintett összes ország és terület tekintetében. Ez a gyakorlatban egy másik közös jogkezelő szervezet megkeresésével történhet.

Az engedélyek megszerzésének hatékonyságát és átláthatóságát elősegítendő szükséges egy pontos és átfogó adatbázis felépítése, az adatok pontos és gyors feldolgozása. A könnyen hozzáférhető adatbázis célja, hogy azonosíthatók legyenek az online szolgáltató által felhasználni kívánt művek, jogok és azok jogosultjai. Az adatbázist folyamatosan és késedelem nélkül frissíteni kell, hogy a repertoárra vonatkozó adatok a lehető legpontosabbak legyenek.¹³⁹

A KJK-irányelv a zeneművek online felhasználására vonatkozó, több területre kiterjedő hatályú engedélyezésre vonatkozó normákat a III. cím alatt bontja ki. A 23. és 24. cikk rendelkezik a belső piacon történő, több területre kiterjedő hatályú engedélyezésről és az engedélyek feldolgozására való képességről. A 25. és 26. cikk szabályozza a több területen felhasználható repertoárra vonatkozó adatok átláthatóságát és a vonatkozó információk pontosságát. A 27. cikk előírja a zeneművek kereskedelmi felhasználását végző online szolgáltatóknak, hogy a művek tényleges felhasználásáról pontos és időben történő tájékoztatást adjanak, amelyet követően a közös jogkezelő szervezet késedelem nélkül megküldi a pontos számlát. A 28. cikk a jogosultakat illető pontos és időben történő kifizetés részletszabályait írja le. A 29–31. cikk a közös jogkezelő szervezetek közötti, több területre kiterjedő hatályú engedélyezési megállapodások, a képviselési kötelezettség és a több területre kiterjedő hatályú engedélyezéshez való hozzáférésről rendelkezik. Releváns még a 32. cikk, amely a rádió- és televíziós műsorokhoz szükséges online zenei jogokra vonatkozó eltérésekkel foglalkozik.

3.2. Az online zenei szolgáltatások jogszerű felhasználásának kérdései az Egyesült Államokban

Ahogy Európában, úgy az Egyesült Államokban is egyszerre több szerzői jogilag érintett eleme van egy-egy felhasználni kívánt zeneszámnak: a hangfelvétel (*sound recording*) és a zenemű (*musical work*). Utóbbi magába foglalja a dalszöveget és a dallamot. Minden elem más jogosult nevéhez fűződhet, akik három különféle felhasználási engedélyt adhatnak a mechanikai többszörözésre, a terjesztésre, a nyilvános előadásra, beleértve a hangfelvétel digitális átvitelét az interneten (*digital transmission of the phonorecord*). A harmadik egy úgynevezett szinkronizálási engedély (*synchronization „synch” license*), amelyet harmadik

¹³⁹ KJK-irányelv, (41)–(42) preambulumbekkezdés.

személyeknek időlegesen adnak, akik a hangfelvételt kereskedelmi reklámokban, filmekben és videojátékokban kívánják felhasználni.¹⁴⁰

Az Egyesült Államokban a zeneművek egy meghatározott felhasználása, nevezetesen a harmadik személyek által történő terjesztése anélkül, hogy erre kifejezett engedélyt kértek és kaptak volna a jogosultaktól, a törvény által megszabott kényszerengedély (*compulsory license*) hatálya alá tartozik.¹⁴¹ Az amerikai szerzői jogi törvény fentebb már említett 115. §-a szerint ha egy fél hangfelvételek másolatainak terjesztésére vállalkozik, e szándékát a terjesztés megkezdése előtt harminc nappal jeleznie kell a jogosult felé,¹⁴² megjelölve a terjesztési kívánt mennyiséget, és megfizetve a törvényileg előírt jogdíjat a jogosultak felé.¹⁴³ A jogdíjakat a Copyright Royalty Board állapítja meg, és ötévente felülvizsgálja.¹⁴⁴ A fizetendő összeg maximalizálva van, amelyet nem lehet meghaladni egy esetleges, a jogosulttal folytatott jogdíjtárgyalás során.¹⁴⁵

Nem minden streamingszolgáltató követi a kényszerengedély által szabott utat, hanem helyette önkéntes felhasználási engedélyt szereznek a jogosultaktól (*voluntary license*), amelynek feltételeit egyedileg tárgyalják meg. A felhasználási engedély típusa és a fizetett jogdíj függ attól, hogy a szolgáltató milyen technikai úton nyújtja szolgáltatását. A webrádióként üzemelő Pandora, amelynek nincs interaktív eleme, egyszerűbb jogosítási út előtt áll, mint az olyan on-demand, interaktív versenytársa, mint a Spotify.¹⁴⁶

Az Egyesült Államokban a Pandora szolgáltatásához elengedhetetlen, hogy engedélyt kapjon a zeneművek nyilvános előadására,¹⁴⁷ amelyért cserébe díjat fizet a dalszerzőknek és a lemezkiadóknak, pontosabban a közös jogkezelő szervezeteknek,¹⁴⁸ akik aztán a díjat felosztják a képviselt jogosultak között.¹⁴⁹ A hangfelvételek nyilvános előadása digitális audioátvitellel (*digital audio transmission*) külön engedélyezés tárgya, erre az Egyesült Államok szerzői jogi törvényének 114. §-a vonatkozik, amely egy törvényen alapuló engedélyt

¹⁴⁰ Goldrich: i. m. (98), p. 298, Vö: Yu: i. m. (105), p. 386–387, Hogan: i. m. (102), p. 144.

¹⁴¹ Kowalke: i. m. (102) p. 200.

¹⁴² 17 U.S.C. § 115 (b) (1).

¹⁴³ 17 U.S.C. § 115 (c) (5).

¹⁴⁴ A fizetendő jogdíj 2018-ban a teljes bevétel 11,4%-a, 2019-ben 12,3%-a volt. 2020-ban 13,3%, 2021-ben 14,2%, 2022-ben 15,1% lesz. Az egyes jogdíjakról lásd: Library of Congress Copyright Royalty Board 37 CFR Part 385 [Docket No. 16-CRB-0003-PR (2018–2022)] (<https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2019-02-05/pdf/2019-00249.pdf> – a letöltés ideje: 2019. december 29.).

¹⁴⁵ Goldrich: i. m. (98), p. 301.

¹⁴⁶ Sofia Ritala: Pandora & Spotify: Legal Issues and Licensing Requirements for Interactive and Non-Interactive Internet Radio Broadcasters. IDEA – The Intellectual Property Law Review, 54. évf. 1. sz., p. 25.

¹⁴⁷ Kowalke: i. m. (102), p. 201.

¹⁴⁸ Az ASCAP-nak (American Society of Composers, Authors and Publishers, a BMI-nak (Broadcast Music, Inc. és a SESAC-nak (Society of European Stage Authors and Composers). Lásd: Ritala: i. m. (146), p. 30.

¹⁴⁹ Ritala: i. m. (146), p. 30.

vezetett be (*statutory license*) az 1995-ben elfogadott Digital Performance Right in Sound Recording Act (DARPA) elfogadását követően.¹⁵⁰ Ahhoz, hogy egy szolgáltatás e rendelkezés hatálya alá essen, nem lehet interaktív, és szükséges, hogy eleget tegyen a DARPA által bevezetett korlátozott nyilvános előadási jog (*limited performance right*) feltételeinek.¹⁵¹ Utóbbi azt jelenti, hogy az egyazon jogosulttól származó hangfelvételek, illetve albumok száma, amelyeket a Pandora egy időintervallumon belül lejátszhat, limitált. A hangfelvételekért járó díjat a SoundExchange-nek kell megfizetni, amely felosztja a jogosultak között. Ha nem sikerül megállapodni, akkor a Copyright Royalty Board állapíthatja meg a jogdíj mértékét.¹⁵²

A Pandorától különböző utat jár be a jogosítási folyamatban a Spotify, amely szolgáltatását 2011-ben indította el az Egyesült Államokban.¹⁵³ Mivel interaktív¹⁵⁴ hozzáférést biztosít zenei adatbázisához, ezért egyszerre több felhasználás gyakorlásának engedélyezését kell elvégezni. Az egyik ezek közül a Spotify webrádió szolgáltatása, amely nem interaktív, lineáris streaming. A másik az interaktív streaming, illetve a harmadik a letöltést engedő offline mód. A rádióprogram esetében ugyanazokat az engedélyeket kell beszerezni, és ugyanazokat a jogdíjakat kell megfizetni, amelyeket a Pandora esetében láttunk.¹⁵⁵ Ezek esetében a Spotify a törvényen alapuló engedélyt választotta, nem pedig csomagban állapodott meg az interaktív és a nem interaktív felhasználások tekintetében. Ritala szerint ennek oka, hogy a Spotify alacsonyabb jogdíjakat fizethet így a hangfelvételek jogosultjainak, mintha azok külön megállapodás keretében engedélyznék a nem interaktív felhasználásokat is.¹⁵⁶

Az interaktív felhasználások esetében külön engedély kell a nyilvános előadás, a többszörözés és a terjesztés gyakorlásához, külön-külön a zeneművekre és hangfelvételekre is. A zeneművek interaktív nyilvános előadása esetében a Spotify nem jogosult a törvény által engedélyezett felhasználásra, ezért külön állapodik meg a jogosultakkal. A zeneművek többszörözése és terjesztése, amennyiben már jogszerűen előzőleg terjesztésre kerültek, kényszerengedély hatálya alá esik, amelyért a jogdíjat a Copyright Royalty Board állapítja meg, ennek mértéke függ attól, hogy sor kerül-e letöltés által időleges vagy tartós többszörözésre. Ezeket a felhasználási jogokat gyakran nem a jogosulttól közvetlenül, hanem a Harry Fox Agency nevű szervezettől szerzik meg.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Ritala: i. m. (146), p. 30. Vö. Hogan: i. m. (102), p. 147.

¹⁵¹ 17 U.S.C. § 114 (d) (2).

¹⁵² Ritala: i. m. (146), p. 30–31. Vö. Kowalke: i. m. (102), p. 203–204.

¹⁵³ Ritala: i. m. (146), p. 41. Vö. von Weigandt: i. m. (109), p. 185.

¹⁵⁴ Az Egyesült Államok szerzői jogi törvénye a 114. § (j) (7) pontjában megadja az interaktív szolgáltatás fogalmát: az interaktív szolgáltatás lehetővé teszi a nyilvánosság tagjainak, hogy vegyék a kifejezetten a fogadónak szánt műsort vagy kérésre a meghatározott hangfelvételt akár része a műsornak, akár nem, amelyet a fogadó vagy a nevében eljárva más személy választott ki.

¹⁵⁵ Ritala: i. m. (146), p. 45.

¹⁵⁶ Ritala: i. m. (146), p. 46. Vö. von Weigandt: i. m. (109), p. 186.

¹⁵⁷ Ritala: i. m. (146), p. 47. Vö. von Weigandt: i. m. (109), p. 184, Hogan: i. m. (102), p. 148.

A hangfelvételek tekintetében ugyancsak szükséges a többszörözés és terjesztés gyakorlásának engedélyezése. Ritala valószínűsíti, hogy a Spotify ezeket a jogokat a nyilvános előadással egy időben, egy szerződésben szerzi meg. Mivel ezek a szerződések üzleti titoknak minősülnek, így a kifizetett jogdíj szintén homályban marad. Feltehetően a szerződés megkötésekor megfizetésre kerül egy átalányösszeg, majd a további összegeket a hangfelvétel lejátszását követően fizetik ki.¹⁵⁸ Von Weigandt arról is beszámol, hogy a Spotify a legnagyobb lemezkiadóknak és hangfelvétel-előállítóknak a megállapodás részeként részesedést juttatott a vállalkozásban,¹⁵⁹ amely 18%-ot jelent 14 ezer dollár értékben, ez a Spotify tranzakció idején fennálló értékéhez képest – 280 millió dollár – elenyésző volt.¹⁶⁰

A szolgáltatások nem mindig alkalmazzák a törvény által előírt jogdíjakat, hanem külön állapodnak meg, mert a jogosultak egész egyszerűen rá vannak utalva a számukra kedvezőtlen megállapodásra. Ennek hátterében a tartalomszolgáltatók piaci erőfölénye és az online kalózkodástól való félelem áll.¹⁶¹ A jelenséget Hviid, Izquierdo-Sanchez és Jacques úgy írják le, mint szukcesszív oligopólium¹⁶² jegyeit mutató rendszert. Ebben a környezetben fennáll a veszélye annak, hogy a korábbi értékesítési láncban domináns lemezkiadók leértékelődnek, helyüket átadják az új közvetítőknek, az online tartalomszolgáltatóknak.¹⁶³

Olyan ez, mintha a fizikai műpéldányokat eladó kiskereskedők közül kiemelkedett volna néhány nagy bevásárlóközpont, amely képes lett volna magához vonzani vásárlók millióit. Ez nem történhetett meg, hiszen nem voltak meg a technikai feltételei. Most ugyan létrejöttek a növekvő szolgáltató erőközpontok, a korábbi jogosítási gyakorlat és jogszabályi környezet csak lassan idomul az újhoz, amelyben a nagy lemezkiadók még mindig a korábbi, központi szerepkörben vannak, amely lehetővé teszi számukra, hogy kontrollálják a jogosítás szerződéses gyakorlatát, és magát a tartalomgyártást is, viselve annak minden kockázatát. Cserébe magasabb jogdíjakat kötnek ki maguknak, mint amelyet visszaosztanak a művészeknek.¹⁶⁴ Ezek a jogdíjak a titoktartási megállapodásnak (*non-disclosure agreement*

¹⁵⁸ Ritala: i. m. (146), p. 48.

¹⁵⁹ Von Weigandt: i. m. (109), p. 180.

¹⁶⁰ Von Weigandt: i. m. (109), p. 186.

¹⁶¹ Goldrich: i. m. (98), p. 302.

¹⁶² Kozma az oligopóliumot akként határozza meg, hogy a piac szereplői ugyan nagyszámúak (amely megállapítás igaz az online streamingplatformokra, elég ha csak a zenei platformok közül említünk néhányat: iTunes, Apple Music, Spotify, Pandora, Tidal, iHeart Radio, Google Play, Rhapsody, Deezer, Amazon Prime Music, Amazon Music Unlimited, Sound Cloud), számuk és közöttük a munkamegosztás növekszik ugyan, viszont egyesek közülük kiemelkednek, megszüntetve a piac homogén jellegét. A súlypontok méretüknél és termelési tényezőinél fogva olyan helyzetbe kerülnek, hogy saját érdekeik és döntéseik szerint tudják a piacot befolyásolni. Lásd: Kozma Ferenc: *Külgazdasági stratégia*. Aula Kiadó, Budapest, 2001, p. 25–26.

¹⁶³ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 242., 249.

¹⁶⁴ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 244.

NDA) köszönhetően gyakran nem ismertek az alkotók előtt.¹⁶⁵ Sőt, miközben a dalszerzők és az előadóművészek már-már arcpirítóan alacsony jogdíjakat kapnak streamelt zenéik után, a legnagyobb hangfelvétel-előállítók és kiadók nem panaszkodnak az új terjesztési csatornákra az alacsony jogdíjak miatt. A Spotify példáján is látszik, hogy a legnagyobb amerikai iparági szereplők részvényesek magában a szolgáltatásban.¹⁶⁶ A fent említett részesedés mára bizonyosan önmagában is jövedelmező, tekintve, hogy a Spotify értéke 2018-ban a New York-i értéktőzsdén meghaladta a 20 milliárd dollárt.¹⁶⁷ A szerzőknek és az előadóknak juttatott alacsony jogdíjak fő oka mindezeken túlmenően a már sokszor emlegetett töredezett szerzői jogi rendszer, amely bonyolult engedélyezési rendszert és magas tranzakciós költségeket eredményez.¹⁶⁸ Kowalke utal rá továbbá, hogy a dalszerzők és a lemezkiadók viszonyrendszerében az alkuképesség tekintetében arányeltolódás figyelhető meg az utóbbiak javára. A dalszerzők pályájuk kezdetén nemigen rendelkeznek azokkal a pénzügyi és technikai feltételekkel, amelyek szükségesek a zenekiadáshoz és a rajongótábor toborzásához. Mivel az erőforrások a kiadóknál vannak, a felhasználási feltételek és a jogdíj megállapítására irányuló tárgyalások során gyakran a kiadóknak kedvező szerződések születnek. Ezeket a bíróság előtt csak akkor lehet támadni, ha a feltételek nyilvánvalóan rosszhiszeműek vagy méltánytalanok voltak.¹⁶⁹

A központi szerepnek köszönhető, hogy a világ legnagyobb lemezkiadói¹⁷⁰ többé-kevésbé megőrizték pozícióikat. Ez elsősorban a szükséges felhasználási engedélyek feltárása komplexitásának köszönhető.¹⁷¹ Segítségükre van az is, hogy a zenék terjesztése immár nem követeli meg az adathordozók nagy volumenű gyártását és raktározását, ezáltal csökken annak

¹⁶⁵ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 271. Vö: von Weigandt: i. m. (109), p. 185.

¹⁶⁶ 2008-ban a Spotify-ban a Sony BMG-nek 6%, a Universal-nak 5%, az EMI-nek 2%, a Warner-nek pedig 4%-nyi részesedése volt. 2018 áprilisában a Sony eladta részvényeinek a felét 750 millió dollárért, a Warner ugyanezt tette 400 millióért. Mindannyian azzal az ígérettel váltak meg a részvények tetemes hányadától, hogy a befolyt összeget felosztják a szerzők és előadóművészek között. Lásd: Mansoor Iqbal: Spotify Usage and Revenue Statistics (2019) (<https://www.businessofapps.com/data/spotify-statistics/> – a letöltés ideje: 2019. december 30.).

¹⁶⁷ Alex Hern: Is Spotify really worth \$20bn? (<https://www.theguardian.com/technology/2018/mar/02/is-spotify-really-worth-20bn> – a letöltés ideje: 2019. december 30.).

¹⁶⁸ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 276.

¹⁶⁹ Kowalke: i. m. (102) p. 209–211.

¹⁷⁰ 2019-ben a három legnagyobb lemezkiadó a Universal Music Group, a Sony BMG és a Warner Music Group volt. Lásd: Heather McDonald: How the Big Four Record Labels Became the Big Three (<https://www.thebalancecareers.com/big-three-record-labels-2460743> – a letöltés ideje: 2020. január 1.). Az első adja ki Ellie Goulding, a Fall Out Boy, az Imagine Dragons, Lady Gaga, a Maroon 5, Taylor Swift és Kanye West dalait. A Sony Music-kal szerződött Kelly Clarkson, Calvin Harris, Ricky Martin, Shakira, Britney Spears, Bruce Springsteen és Barbara Streisand. A Warnerrel dolgozik Michael Buble, a Coldplay, Madonna, a Paramore, Katy Perry és Ed Sheeran. Lásd: Bill Lamb: Top Three Major Pop Record Labels (<https://www.liveabout.com/top-major-pop-record-labels-3246997> – a letöltés ideje: 2020. január 1.).

¹⁷¹ Hviid, Izquierdo-Sanchez, Jacques: i. m. (99), p. 246.

a kockázata is, hogy egy-egy népszerűtlenebb album a lemezkiadó nyakán, de legalábbis raktárában marad.¹⁷² Ha egymással szembeállítjuk a lemezkiadókat és az új szolgáltatási modelleket, akkor azt láthatjuk, hogy a tartalom eredete továbbra is a zeneipar szereplőinél található, a felhasználókhöz való eljutásban viszont a szolgáltatóknak van megkerülhetetlen szerepük. Sőt, mögöttük ott áll az általuk kiszolgált felhasználóbázis, amely immár sokkal nagyobb befolyást gyakorol a zenefogyasztásra. Ez utóbbi pólus a fizikai műpéldányok esetében sokkal inkább a lemezkiadók oldalán volt, amelyek pozíciójuknál fogva nagyban befolyásolhatták, hogy a közönség milyen zenét fogyasszon.¹⁷³ E szerepkör ma sem veszett el teljesen. Az online szolgáltatások több tíz milliós repertoárral is bírhatnak, ami egyértelműen túlkínálatot jelent. Szüksége van tehát mind az alkotói, mind a fogyasztói oldalnak arra, hogy a hangfelvétel-előállítók és a kiadók promotálják az új alkotásokat, megfelelő megjelenést biztosítva a különböző platformokon, a rádiótól a streamingig.¹⁷⁴

¹⁷² Hviid, *Izquierdo-Sanchez, Jacques*: i. m. (99), p. 260. Vö. Kowalke: I. m. (103) p. 231.

¹⁷³ Hviid, *Izquierdo-Sanchez, Jacques*: i. m. (99), p. 261.

¹⁷⁴ Hviid, *Izquierdo-Sanchez, Jacques*: i. m. (99), p. 271.

Dr. Tenyér Barbara Nóra

A SZERZŐI JOG JOGGAZDASÁGTANA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FELHASZNÁLÁS ENGEDÉLYEZÉSÉRE – I. RÉSZ*

BEVEZETÉS – A TÉMAVÁLASZTÁS AKTUALITÁSA

Napjainkban a stabil gazdasági fejlődéshez „tudásalapú társadalom” kialakítására és meg-erősítésére van szükség, amiből egyenesen következik, hogy az emberi szellem termékei, a szellemi teljesítmények fokozatosan felértékelődnek össztársadalmi szinten. Emellett a kulturális javak, illetve a szórakoztatás iránti igény is jelen van a társadalomban, ami szintén ezt a folyamatot erősíti. A szellemi alkotásokat az egyes jogrendszerek is védelemben részesítik, legyenek azok tudományos, műszaki jellegűek vagy művészeti alkotások. A szerzői művek a szellemi alkotások egy szűkebb csoportját alkotják, amelyeket már a keletkezésüknel fogva – bármely további bejelentési, regisztrációs vagy engedélyezési kötelezettség nélkül – védelem illet meg, és amelyek alapvetően irodalmi, tudományos vagy művészeti alkotások, de számos további típusba tartozó szellemi termék eshet a szerzői jog hatálya alá.

Az alkotások szerzőit (illetve jogszabályban rögzített mértékben és módon azok előadóit, illetve a műpéldányok előállítóit) minden esetben a vonatkozó törvényben meghatározott terjedelmű jogosultságok illetik meg. E jogosultságok két fő csoportra bonthatók: személyhez fűződő és vagyoni jogokra. Habár a személyhez fűződő jogoknak is lehet számottevő gazdasági vonatkozásuk (például a névfeltüntetés esetében), mégis elsősorban a vagyoni jellegű jogosultságok azok, amelyek gazdasági szempontú vizsgálata már évtizedek óta jelentős közgazdaságtani tudományos munkák tárgyát képezi.

E tudományos kutatások egyik központi kérdése az, hogyan alakítható ki olyan szerzői jogi szabályozás és rendszer, amely biztosítja a piac szereplői között – értve ezalatt elsősorban a művek előállítóit (szerzőket) és a fogyasztói oldalt – a költségek optimális eloszlását. Egyrészt megfelelő anyagi motivációt kell teremtenie a szerzők számára ahhoz, hogy újabb műveket állítsanak elő azáltal, hogy megfelelő ellentételezésben részesülnek a szerzői teljesítmények. Másrészt követelmény az is, hogy a fogyasztók minél olcsóbban jussanak hozzá ezekhez a termékekhez, tehát ennek a csoportnak az összességében felmerülő költsége a lehető legalacsonyabb legyen, amin keresztül a fogyasztói jólét legmagasabb szintje biztosítható. E két egymással szemben álló célkitűzés kiegyensúlyozása a szerzőijog-gazdaságtani vizsgálatok fő tárgya.

* A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala Ujvári János diplomadíj-pályázatán 2019-ben díjazott dolgozat átdolgozott, szerkesztett változata.

E kérdéskörhöz kapcsolódóan az utóbbi években – különféle jogalkotási aktusok, illetve azok tervezetei kapcsán – több tudományterületet érintő vita folyt számos kérdésben. Többen élesen kritizálják a jelenleg fennálló rendszert, mivel annak alapjai több mint száz évvel ezelőtt kerültek kialakításra, azóta pedig mind a társadalmi, mind a technológiai környezet jelentősen megváltozott, ebből kifolyólag jelentős reformra lenne szükség.

A szerzői jog területe számos aspektusból képezi gazdasági témájú elemzések, vizsgálatok tárgyát (a védelem optimális terjedelme, a védelmi idő optimális hossza, a közkinccs és a szabad felhasználási esetek bővítése, a jogdíj és a méltányos díjazás kérdése stb.), jelen tanulmány elsősorban az engedélyezési folyamatra és az ahhoz kapcsolódó gazdasági kérdésekre fókuszál, ezzel párhuzamosan górcső alá veszi a hatályos magyar szabályozást.

Ami a szerkezeti felépítést illeti, a dolgozat alapvetően két nagyobb egységre osztható: egy általános joggazdaságtani részre és egy mélyrehatóbban az engedélyezés kérdéseivel foglalkozó részre, amely magában foglalja az egyedi és a közös jogkezelés útján történő engedélyezést. Ez utóbbi témakörökhöz kapcsolódóan egy-egy konkrétabb eset vagy példa bemutatásán keresztül a tanulmány kísérletet tesz egy-egy terület vagy kérdés joggazdaságtani szempontú értékelésére.

Bevezetésképpen a joggazdaságtan mint módszer lényege kerül bemutatásra, majd azok a főbb közgazdaságtani elméletek vagy fogalmak, amelyek e területet megelőzően alakultak ki, és jellemzően mást is vizsgáltak, azonban alapját képezik a joggazdaságtanban kialakított és alkalmazott modelleknek is. Az itt írtak alapját – mint a szerzői jogi joggazdaságtan területén általában – a Landes és Posner által kidolgozott szerzői jogi joggazdaságtani alapmodell képezi, működésének és legfontosabb téziseinek bemutatása szintén jelen dolgozat részét képezi.

Ezt követően kiemelésre kerül néhány gyakorlati terület, amelyen keresztül vizsgálhatóvá válik a jelenlegi jogi szabályozás, többek között a rendelkezésre álló közgazdaságtani módszerek segítségével. Ezek egyike az „általános” felhasználási engedélyek köre, amelyekkel bizonyos egyedi jogosultságok kerülnek biztosításra, majd a közös jogkezelés útján történő engedélyezés, illetve igényérvényesítés képezi a vizsgálat tárgyát. Mindkét terület esetében azonos elvek mentén kerül sor vizsgálatra: a joggazdaságtani elemzés elméleti oldalát minden esetben egy-egy szűkebb területre, ágazatra vagy kérdésre irányuló elemzés követi, amelyeken keresztül közelebbről, a gyakorlati oldalról teszünk kísérletet a szerzői jogi szabályozás vizsgálatára. Ezek – bár egyszerűbb modellek alapján és módszerek szerint készültek – a joggazdaságtani eredmények gyakorlati felhasználásának lehetőségeire igyekeznek példát szolgáltatni, és önálló hipotézisekkel rendelkeznek.

A jelen dolgozatban kifejtett témakör rendkívül szerteágazó, több tudományterületet és számos gazdasági ágazatot érint. Ha azonban egy központi elemet, központi vizsgálandó kérdést meg kell jelölni, az az, hogy a magyar szerzői jogi szabályozásban fellelhető-e joggazdaságtani szempontú megközelítés a vizsgált területeken, és ez mely elemekben nyilván-

nul meg. Nagyon nehéz és összetett kérdés annak eldöntése, hogy adott esetben ez szükséges lenne-e vagy sem. Ez a dolgozat terjedelmét jelentősen meghaladó kutatási anyag birtokában válna csupán megítélhetővé.

1. A SZERZŐI JOG GAZDASÁGI ASPEKTUSAI

1.1. A joggazdaságtan legfontosabb elméleti előzményei

A joggazdaságtan több jelentős közgazdaságtani előd munkásságára épít. Ezek közül az egyik legfontosabb a Nobel-díjas Ronald Coase társadalmi és tranzakciós költségekkel kapcsolatos elmélete. Coase kiindulópontja az volt, hogy a piaci folyamatok működtetése – és ezáltal az egyensúlyi árak kialakulása – bizonyos költségekkel jár a társadalom számára. Ilyen költség például az árakkal kapcsolatos információk beszerzésekor jelentkező költség, illetve idesorolja a szerződések megkötését megelőző tárgyalások, valamint a szerződés betartatásának költségeit is. Bár Coase e költségek csökkentésével a vállalatok megjelenését, valamint a további működésükkel kapcsolatos jelenségeket magyarázta,¹ a költségekkel kapcsolatos megállapításait azonban a joggazdaságtan több képviselője tekintette kiindulópontnak. A szerzői joggal kapcsolatos elemzések területén különösen a közös jogkezeléssel, illetve egyéb jogkezelő szervezetekkel kapcsolatos kutatások során építettek a munkásságára. Továbbá az a gondolat is részét képezte ennek az elméletnek, hogy el kell hárítani minden akadályt a magánjogi természetű megállapodások megkötése előtt, mivel ezek során a szerződő felek alkufolyamatának köszönhetően a források allokálása a lehető leghatékonyabb módon történik.

További jelentős előzmény Williamson tézise a tranzakciós költségekről és az ezekkel összefüggésben kialakuló irányítóméchanizmusokról. Ő a piacot és a szervezeti hierarchiát két eltérő eszköznek tekinti, amelyek révén lehetségessé válna az egyes tranzakciók kontrollálása. A piaci folyamatok az ár, a verseny és a szerződés alapján működnek, míg egy szervezet hierarchiáján belül vagy közreműködésével egy, a szerződő felektől eltérő harmadik fél felügyeli a két fél tranzakcióját.²

Tekintettel arra, hogy a joggazdaságtan – és ezen belül a szerzői jogi joggazdaságtan – egyik legjelentősebb célja az, hogy egymással szembekeverülő gazdasági érdekek mentén hozzon létre egy optimálisnak tekinthető egyensúlyi állapotot, fontos elméleti előzménynek

¹ Valentiny Pál: A Coase-kép másképp: középpontban a közszolgáltatók. Műhelytanulmányok, MT-DP-2018/7, MTA Közgazdaság és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság-tudományi Intézet, 2018, p. 6: <http://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2018/03/MTDP1807.pdf> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

² Czako Ágnes: Szervezetek, szerveződések a társadalomban. BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, 2018, 11. fejezet, 8. témakör: https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_01_Czako_Agnes_SzervezSzer_szervezodesek_a_tarsadalomban-Szervezetszociologiai_jegyzetek/ch11.html – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

tekinthető Pareto munkássága is, ezen belül pedig két fontos közgazdaságtani definíció, a Pareto-javítás és a Pareto-hatékonyság. A társadalomban a javak elosztásával összefüggésben akkor valósul meg Pareto-javítás, ha a korábbi helyzethez képest minden szereplő azonos helyzetben van, de legalább egyikük helyzete javul. A Pareto-hatékonny vagy Pareto-optimális elosztásnak pedig azt a helyzetet nevezzük, amikor nem lehetséges a javak olyan módon történő újraelosztása, amely Pareto-javítást eredményezne.³ A joggazdaságtan végső célja az, hogy olyan jogi rendszer kerüljön kialakításra, amely Pareto-hatékonny.

1.2. A joggazdaságtanról általában – jogintézmények gazdasági szempontú vizsgálata

Habár a jogi kérdések gazdasági szempontból történő vizsgálatának előzményei már az ókorban megjelentek, elterjedtebb nézetű inkább csak az újkorban válhatott, hiszen ez mintegy előfeltételként megköveteli a fejlettebb jogrendszerek létét. Az utókor a joggazdaságtani elemzések egyik fontos megalapozójának Benthamet tekinti, aki vizsgálatokat végzett arra vonatkozóan, hogy a jogi szabályozás mennyire bizonyult eredményesnek főként a büntetés-végrehajtás, illetve a tulajdonjog területére fókuszálva. Az 1960-as és korai '70-es évekig, vagyis meglehetősen hosszú ideig a terület nem mutatott fejlődést, kivéve a versenyjog bizonyos részeit. Ekkor azonban a közgazdászok mintegy „újra felfedezték” ezt a területet: Calabresi a kártérítési felelősség gazdasági vonatkozásait vizsgálta, Coase-nak ebben az időben jelent meg tanulmánya a jogi felelősség és az externáliák témakörében, Becker visszanyúl a büntetés-végrehajtás témaköréhez, míg 1972-ben R. A. Posner megalkotta a joggazdaságtani elmélet egyik alapművének tekinthető „Economic analysis of law” című művét.⁴ Láthatjuk tehát, hogy a gazdasági szempontú vizsgálatok nem korlátozódnak a jognak csak valamely meghatározott területére, a vizsgálatok, elemzések tárgya gyakorlatilag bármelyik jogág vagy ezen belül jogintézmény lehet.

A joggazdaságtani elemzés alapvetően két vonásában tér el az általános jogi elemzésektől. Először is, a gazdasági hatékonyság, hasznosság kerül a vizsgálat középpontjába, valamint az egyes ösztönzők és a piaci szereplők reakciói ezekre az ösztönzőkre. Ez utóbbi kapcsán a joggazdaságtan alkalmazza a közgazdaságtan egyik alapfeltevését, azaz hogy az egyes piaci szereplők racionálisan választanak az egyes lehetőségek közül, és ezáltal racionálisan reagálnak az egyes ösztönzőkre is.⁵

³ Kőhegyi Gergely: Mikroökonómia II. B. ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszék, 2011, p. 3: <http://docplayer.hu/3991454-Mikrookonomia-ii-b-elte-tatk-kozgazdasagtudomanyi-tanszek-8-het-az-informacio-es-kockazat-kozgazdasagtana-1-resz.html> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

⁴ Louis Kaplow, Steven Shavell: Economic analysis of law: http://www.law.harvard.edu/faculty/shavell/pdf/99_Economic_analysis_of_law.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

⁵ Paul H. Rubin: Law and economics: <http://www.econlib.org/library/Enc/LawandEconomics.html> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

A fenti két alapkérdéssel párhuzamba állítva megkülönböztethető a joggazdaságtani vizsgálatok normatív és pozitív aspektusa: azaz az egyes jogintézmények gazdasági eszközökkel vizsgálándók, majd végeredményben elmondható róluk, hogy kívánatosak-e, vagy változtatásra van-e szükség.⁶ E körben mindeddig erőteljesebbnek bizonyult a pozitív szempont, azaz a joggazdaságtani elemzés inkább magyarázatul szolgál egyes eredményekre, illetve képes rávilágítani arra, hogy bizonyos hozadéknak milyen költségei merülnek fel, és mely társadalmi, gazdasági szereplőtől von el forrást, arra kevésbé hivatott azonban, hogy megváltoztassa, „megjavítsa” a jogszabályokat. Bár a jogalkotás során egyre gyakrabban játszanak szerepet gazdasági szempontok, továbbra is csak egy a sok közül a jogalkotó által, a jogszabályok megalkotása során mérlegelendő szempontok rendszerében.

A fentiekkel függ össze a joggazdaságtani vizsgálat egyik legfőbb kritikája is: a területet érintő legkomolyabb bírálat talán az, hogy mivel kizárólag a hasznosságra fókuszál, figyelmen kívül hagyja az „igazságosságot”, méltányosságot, amely a jogszabályalkotás elengedhetetlen jogelméleti kiindulópontja. Amennyiben kizárólag joggazdaságtani elvek mentén léteznének szabályok, olyan alapjogot sértő abszurdítások kerülhetnének be a jogrendszerbe, amelyek összességükben inkább káros hatással lennének a társadalomra, mintsem előmozdítanák annak hatékony működését,⁷ szélsőséges esetben a társadalom széthullásához vezetve.

A terület vizsgálatát továbbá megnehezítheti az, hogy egy adott jogrendszerben kialakított módszertan és erre alapozott elemzés nem feltétlenül vezet azonos konklúzióra egy másik jogrendszerben: egy adott jogintézmény gazdaságra és társadalomra kifejtett hatását teljesen megváltoztathatja az, ha eltérő szabályozási környezetben létezik.⁸ Ebből az okból – habár az utóbbi időben az egyre intenzívebbé váló államközi kapcsolatokból kifolyólag az egyes jogrendszerek közelítenek egymáshoz – minden esetben felül kell vizsgálni a korábbi eredményeket: meg kell vizsgálni, hogy a vizsgálni kívánt jogrendszerbe beilleszthető-e a kutatás eredménye, vagy a jogi környezet olyannyira eltérő, hogy a korábbi kutatás eredménye nem ültethető át. Igaz ez a szerzői jog területén is, ahol az angolszász és a kontinentális jogrendszerek például a szerzőségről vagy a szerzői jog funkciójáról alapvetően eltérő nézeteket vallanak. Míg előbbi a többszörözést („copy”), a hasznosítást és így a vagyoni jogokat helyezi a középpontba, addig az utóbbi a szerző személyét és annak művekben történő kifejeződését hangsúlyozza, elismerve a személyhez fűződő jogok jelentőségét.

⁶ Richard A. Posner: *Economic analysis of law*. Wolters Kluwer Law&Business, New York, 2014, p. 41.

⁷ I. m. (6), p. 41.

⁸ Szalai Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013, p. 12.

1.3. A szerzői jog joggazdaságtanának legfontosabb aspektusai

1.3.1. A szerzői jog gazdasági célja

A szerzői jog funkciójához kapcsolódóan a közgazdaságtanban a vagyoni jogok „dinamikus hasznosságának” (angolul: „dynamic benefit”) nevezik azt a jelenséget, amely az elérhetőség kontra ösztönzés ellentétet állítja fel. A szellemi javak ára lecsökkenti azok elérhetőségét (megjelenve így társadalmi költségként) azáltal, hogy mesterségesen megteremtődik ezek végeessége, mindazonáltal növekszik annak az ösztönzése, hogy olyan szellemi javak készüljenek, amelyek társadalmi hasznossága kimutatható.⁹

A jogi szabályozástól elvárható, és ezáltal a célja az kell, hogy legyen, hogy a fentiekhez fűződő problémákat, esetleges egyensúlytalanságot a lehető legnagyobb mértékben kiküszöbölje, egyrészt a költségek minél hatékonyabb csökkentésével, másrészt a vagyoni jogosultságok valamilyen formában történő racionális korlátozásával (például oltalmi formák előírásával az iparjogvédelemben, illetve a védelmi idő meghatározásával a szerzői jogban).¹⁰

Az alábbiakban kifejtett szerzői jogi gazdasági alapmodell szerint a védelem szintje befolyásolja a szerzői művek keresletének, illetve kínálatának alakulását. A túlzott védelem túlságosan sok ilyen anyag létrehozatalához vezet, a túl alacsony védelem pedig túlfogyasztáshoz. A szerzők érdeke az, hogy a mű felett monopolisztikus jellegű hatalomra tegyenek szert, mivel a szigorúbb szerzői jogi védelem számukra magasabb hasznot hoz.¹¹

Ez azonban a gyakorlatban nem minden esetben igaz: vannak ágazatok, amelyekben a legtöbb alkotó jövedelmének csupán egy kevésbé jelentős részét teszik ki a jogdíjból származó bevételek. A zeneiparban például a jövedelem jóval nagyobb részét teszik ki a koncertbevételekből származó jövedelmek,¹² illetve a magyar zeneiparban a zenészek legnagyobb része megélhetésének 75%-át nem kizárólag a szerzői és előadóművészi tevékenység biztosítja.¹³ Egy ilyen helyzetben a szigorúbb szerzői jogi szabályozás és védelem – bár önmagában nem alkalmas arra, hogy a szerzők bevételeit növelje, és ezáltal őket motiválja – összességében a társadalmi jólétet csökkentheti.

A fenti egyensúlyra törekvés mellett a szerzői jog joggazdaságtanának igazolható gazdasági célja a rendszer költségeinek csökkentése is. A szerzői jogi rendszer fenntartása jelentős adminisztratív költségekkel jár, illetve tranzakciós költségeket is eredményez. Annak ellenére,

⁹ William M. Landes, Richard A. Posner: The economic structure of intellectual property law. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2003, p. 20–21.

¹⁰ Landes, Posner: i. m. (9), p. 21.

¹¹ The economics of intellectual property. WIPO, 2009: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/1012/wipo_pub_1012.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹² I. m. (11), p. 81.

¹³ Zeneipari jelentés 2017 – A zeneipar helyzete számokban. Pro-Art, 2017: <http://www.zeneipar.info/letoltes/proart-zeneipari-jelentes-2017.pdf> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

hogy az iparjogvédelemnél még így is jóval olcsóbb,¹⁴ a társadalmi jólét szempontjából el-
érendő cél az ezek lehetséges minimumra szorítása lenne.

1.3.2. A szerzői művek piacának sajátosságai

A szerzői jogi művek piaca rendkívül komplex, a kínálati oldalt tekintve szerzők, egyéb gazdasági szereplők és művek millióit foglalja magába. A fogyasztók és az üzleti élet felhasználói szintén jelentősen különböznek egymástól, illetve az egyes csoportokon belül az egyes művekért való fizetési hajlandóság szintén jelentős eltéréseket mutat. A keresleti oldal nagyon változékony és kiszámíthatatlan,¹⁵ ami jelentősen megnehezíti a kereslettel mint tényezővel történő számítást.

További sajátosság, hogy a szerzői jog jellegéből adódóan egy adott műhöz kapcsolódóan a szerzőnek (vagy más jogosultnak) kizárólagos jogosultsága lehet, az adott mű tekintetében nincs versenytársa, ennek alapján a szerzői jogok piacát „monopolisztikus piacnak” szokták bélyegezni. Ez azonban legfeljebb részben igaz. A klasszikus fogalom szerint az a piac tekinthető monopolisztikusnak, ahol a terméknek vagy szolgáltatásnak nincs versenytársa, azok nem helyettesíthetők mással. Ebben az esetben azonban korántsem ez a helyzet. Ha csak a nagyobb piacokat tekintjük, egyértelműen látszik, hogy számtalan film, könyv, zenemű, képzőművészeti alkotás készül különböző szerzőktől és szomszédos jogi jogosultak közreműködésével, amelyek – bár egyedi jelleget hordoznak – helyettesíthetők egymással. A szerzői jog alapvetően egy vagy néhány termék felett biztosít kizárólagos jogosultságot egy adott piacon belül, nem pedig a teljes piac „uralását” teszi lehetővé.¹⁶

Részlegesen a verseny funkciói is érvényesülnek a szerzői művek piacán. Amennyiben az adott piacon működik a verseny, a termelés hatékonyabbá válik, mivel a kínálati oldal a lehető leghatékonyabban igyekszik előállítani a termékeit. Ez utóbbi hatékonysági tényező azonban a szerzői művek előállítására csak kismértékben igaz, egyáltalán nem tartozik az elsődleges szempontok közé a kreatív ágazatokban, vagy legfeljebb korlátozottan, elsősorban az értékesítés, nem feltétlenül az előállítás során. További hozadéka a versenyző piacnak az erőforrások keresletnek megfelelő allokálása, ami szintén valamelyest érvényesül, azonban a nehezen kiszámítható keresleti oldal ezt gátolja. Szintén a verseny funkciói közé tartozik a jólét maximalizálása, ami ugyancsak a szerzői jog egyik fő célja.¹⁷

¹⁴ Sascha Wunsch-Vincent: The Economics of Copyright and the Internet: Moving to an Empirical Assessment Relevant in the Digital Era. WIPO Economic Research Working Paper No. 9: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_econstat_wp_9.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹⁵ Christian Handke: The economics of collective copyright management. Erasmus University Rotterdam, 2013, p. 4: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2256178 – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹⁶ Terrica Carrington: Copyright is NOT a Monopoly: https://copyrightalliance.org/ca_post/copyright-not-monopoly/ – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹⁷ Grad-Gyenge Anikó, Sarkady Illdikó: Közös jogkezelés az audiovizuális médiában. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézete, 2014, p. 58–59: http://nmhh.hu/dokumentum/191936/mk10_web.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

1.3.3. A szerzői művekkel összefüggésben felmerülő költségek jellege

A vagyoni értékű jogoknak – így a szerzői jogoknak is – alapvetően többféle költsége létezik. Ezek első csoportját a tranzakciós költségek képezik, amely alatt az átruházás, engedélyezés költségét értjük. Amennyiben ez túlságosan magas, az meggátolhatja az adott joghoz kötődő ügyletek létrejöttét. A szellemi alkotásokhoz kapcsolódó tranzakciós költség általában magas, még akkor is, ha viszonylag kevés résztvevő szerepel az ügyletben. Ennek egyik oka többek között az ilyen tulajdon/alkotás nehéz azonosíthatósága is lehet,¹⁸ de a jogosultkutatás is jelentős költségeket emésztet fel.¹⁹

További költségként jelenik meg az adott szellemi alkotás jogi védelmének költsége. Ennek oka egyrészt az, hogy jóval nehezebb felfedezni a jogsértést, mint a tulajdonjog esetében. Például ha valakit megfosztanak valamely tulajdonától, azt akár azonnal, de rövid idő elteltével feltétlenül észleli, hiszen nem tudja használni az adott dolgot. Szellemi alkotás esetében azonban – tekintettel arra, hogy nem kézzelfogható, fizikai dologról van szó – a jogsértő állapot akár hosszú időn keresztül is fennállhat anélkül, hogy az eredeti jogosult tudomást szereznie róla.²⁰

A szerzői mű elkészítésének alapvetően kétféle költsége van. Az egyik költségelem a mű elkészítésének költsége, ami állandó költségnek tekinthető, nagyságrendileg nem változik annak függvényében, hogy hány példányt gyártanak vagy adnak el belőle. Ez a „kifejezés költsége”²¹ (cost of expression). A másik költségelem az egyes műpéldányok elkészítésének költsége, amely változó költség, és amely az előállított példányszámmal arányosan növekszik.²² Összességében pedig minél több példányt állítanak elő egy adott műből, a kifejezés költsége annál többfelé oszlik meg.

Szerzői jog nélkül a művek valószínűleg meg sem jelennének, mivel a szerzők még a kifejezés költségét sem lennének képesek finanszírozni, illetve visszanyerni.²³ A szerző szempontjából sok esetben a royalty, azaz az eladások/bevétel után arányosan járó jogdíj biztosítja a kifejezés költségének megtérülését. A kiadónak pedig legalább annyi példányban kell a műveket eladnia, hogy a példányok előállításához és értékesítéséhez kapcsolódó költségeknek megfelelő bevételt elérje (együttal lefedje a kifejezés költségét).²⁴

A fentiekben ismertetett költségtípusok mellett megjegyzendő, hogy a szerzői művek önmagukban is sajátos költségszerkezettel rendelkeznek. A műnek magának – azaz az első, „eredeti példánynak” az előállítása esetenként szélsőségesen magas egyszeri költséggel jár,

¹⁸ Landes, Posner: i. m. (9), p. 16–17.

¹⁹ Legeza Dénes István: „Segítsük az árvákat!” Útmutató az árva művek egyes felhasználásaihoz. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 7. (117.) évf. 5. sz., 2012 október, p. 28: <https://www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/201205-pdf/02.pdf> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

²⁰ Landes, Posner: i. m. (9), p. 18.

²¹ Tehát az a költség, amely a szerzőnél a mű elkészítése során felmerül.

²² Landes, Posner: i. m. (9), p. 37.

²³ Landes, Posner: i. m. (9), p. 40.

²⁴ Landes, Posner: i. m. (9), p. 38–39.

különösképpen összevetve a reprodukált példányok előállításának és forgalmazásának költségével, amelyek jóval alacsonyabbak lehetnek ennél. Példa lehet erre a filmalkotások előállítása, ahol a gyártás hatalmas költségekkel járhat, ugyanakkor az elkészült film bármely hordozón való rögzítése és többszörözése elenyésző mértékű összegből (vagy akár költség nélkül) megoldható. A magas előállítási költség és az ehhez kapcsolódó magas kockázat okán a szerzői jog rendszerének ezt valamilyen módon ki kell egyensúlyoznia, hogy megvédje az eredeti szerzők befektetését.²⁵

1.4. A szerzői jog gazdasági alapmodellje

A szerzői jog gazdasági alapmodelljét Landes és Posner állította fel. Mint minden közgazdaságtani modell, ez is tartalmaz bizonyos egyszerűsítő előfeltételezéseket.²⁶ Az első előfeltétel az, hogy a szerzői művekről tökéletes másolatok készíthetők, amely sok műpéldány esetében valóban igaz lehet, képzőművészeti alkotások esetében kevésbé valósulhat meg. A modell feltételezi továbbá, hogy a kereslet nem bizonytalan, ami a gyakorlatban sosem bizonyul igaznak, számos ágazatban a kereslet mértéke egyáltalán nem prognosztizálható.

Egyszerűsítő feltétel az is, hogy a kifejezés költsége kizárólag a mű elkészítésének fix költsége, valamint a szerző határköltsége állandó, de az egyes másolati példányokat készítőknél nem.²⁷ A másolatkészítéssel kapcsolatos költségeknek napjainkban már kevésbé van relevanciája, hiszen az újabb, és egyre fejlődő technológiáknak köszönhetően bizonyos művek gyakorlatilag nulla költséggel végtelen példányszámban többszörözhetők.

Landes és Posner modelljében a másolásnak és a másolati példányoknak jelentős szerep jutott. Modelljükben q -val jelölték az összes műpéldány (tehát az összes elkészült másolat) mennyiségét, amely magában foglalja a szerző által a műről készített másolatok számát (x), illetve azokat, amelyek a terjesztő („másoló”) példányai (y).

$$q = x + y$$

A szerző profitját pedig a modell a következőképpen fejezi ki abban az esetben, ha kizárólag a szerző értékesíti a műve példányait:

$$\Pi = (p - c)x - e(z)$$

ahol p jelenti a másolati példány árát, amelyből ki kell vonni c -t, amely a szerző költsége a másolatkészítés kapcsán. Az összes műpéldány értékesítéséből ki kell vonni továbbá $e(z)$ -t. Az „ e ” jelenti a szerzőnél fix költségként felmerülő kifejezés költségét, „ z ” pedig a szerzői

²⁵ Grad-Gyenge, Sarkadi: i. m. (17), p. 32–33.

²⁶ Landes, Posner: i. m. (9), p. 71.

²⁷ Landes, Posner: i. m. (9), p. 71.

jogi védelem szintjét, amelyet a modell egy 0 és 1 közötti értékkel fejez ki. Ha $z=0$, akkor egyáltalán nincs szerzői jogi védelem, és $z=1$ esetén „teljes” a szerzői jogi védelem. A modell feltételezi, hogy minél magasabb a szerzői jogi védelem szintje, a kifejezés költsége annál magasabb.²⁸ Továbbá minél magasabb a z érték, a jogszerű másolás mértéke annál alacsonyabbá válik, a két változó fordítottan arányos egymással. Ugyanakkor a z állandó, mivel a szerzői jog nem tesz különbséget szerzők vagy szerzői művek között.

A modellben „ R ” (revenue) jelenti a szerző bevételeit, és feltételezi, hogy minél magasabb z , annál magasabb lesz R is. A szerzőnek kizárólag abban esetben éri meg új műveket előállítania, ha

$$R > e + c$$

azaz a szerző bevétele meghaladja azt az összes költséget, amennyibe a mű megalkotása és az egyes műpéldányok előállítása (amennyiben releváns) kerül. Mivel R mértékét z szintje határozza meg, ha z értéke (a szerzői jogi védelem szintje) túlságosan alacsony, akkor a modell arra következtet, hogy nem születnek új művek, mert a szerzők nem tudják a költségeiket fedezni. Napjainkban ez elsősorban a kifejezés költségét jelentheti, mivel a másolati példányok készítése egyre alacsonyabb költséggel válik lehetségessé.

Ha z növekszik, a szerzők nettó nyeresége növekszik, tehát megéri újabb műveket létrehozni, azaz több új mű születik. A modell szerint tehát a szerzői művek száma a szerzői jogi védelem szintjével arányosan növekszik addig a szintig, ameddig a határköltség megegyezik a bevétellel.

További változója a modellnek „ W ” (welfare), amely az adott mű által generált gazdasági hasznosságot (jólétet) jelenti. Ez egyaránt magában foglalja a fogyasztói jólétet (W_c) és a szerzői bevételt, azaz R -t is:²⁹

$$W = W_c + R$$

W összes függ az előállított művek számától is, mivel minél több mű készül el, a fogyasztóknak annál több lehetőségük van hozzáférni szerzői művekhez, illetve a szerzői bevételek is emelkednek.³⁰ A rendszeren belül bármely költség növekedése – legyen az a szerzői mű előállításához fűződő költség vagy tranzakciós költség – a jólét mértékét csökkenti, mivel

²⁸ Ennek az az oka, hogy egy olyan modellt vettek alapul a szerzői jogi alapmodell e változójának megalkotásakor, amely szerint mind a jogosult állandó költsége, mind a „rivális” (jelen esetben a másoló) határköltsége növekszik. *Landes, Posner*: i. m. (9), p.

²⁹ *Landes, Posner*: i. m. (9), p. 80.

³⁰ Számolni kell azonban azzal, hogy létezik a szerzői művek kibocsátásának egy olyan szintje, amelyet meghaladón a fogyasztók már nem képesek többet fogyasztani, azaz nem keletkezik további kereslet új művek iránt.

vagy a szerzőre, vagy a fogyasztóra többletterhet ró, amelynek a végeredménye egy „negatív spirál” jellegű folyamat.

Ha a többletköltség a szerző bevételeit csökkenti (amennyiben ezt ő viseli), csökken a motivációja az újabb művek előállítására, ami összességében csökkenti a fogyasztói jólétet, mivel a fogyasztók kevesebb műhöz juthatnak hozzá. Amennyiben a fogyasztók kénytelenek viselni a rendszerben felmerülő újabb költséget, az ő jólétük – tehát így a W értéke is – csökken: kevesebb műhöz juthatnak hozzá, és a kevesebb fogyasztás végső soron kevesebb szerzői bevételt jelent.

Míg a szerzői jogi védelem alacsony szintje meggátolhatja a szerzőt abban, hogy a mű előállításával kapcsolatos költségeket visszanyerje, a szerzői jogi védelem túlzottan magas szintje is problémát vethet fel. Ha a szerzői jogi szabályozás túlzottan szigorú, a közkincsnek minősülő művek szintje olyan jelentős mértékben lecsökkenhet (vagy szélsőséges esetben ezek akár el is tűnhetnek), ami ellehetetleníti új művek születését, tekintettel arra, hogy a legtöbb újonnan születő mű valamilyen formában reflektál a korábbi szerzői alkotásokra, azok hatással vannak rá, inspirálják a szerzőket még akkor is, ha az új mű az adaptáció szintjét nem éri el. Ha a szerzői jogi védelem szintje szélsőségesen magas szintre emelkedne, akkor vagy minden egyes ilyen esetben az inspiráció forrásául szolgáló mű szerzőjének engedélyére lenne szükség, vagy egyáltalán nem meríthetnének a szerzők korábbi művekből, amíg a védelmi idő le nem jár. Így viszont jóval kevesebb mű születne, ami összességében a W-t meghatározó mindkét tényezőt, végső soron pedig magát a W-t is csökkentené.³¹ A fentiekből tehát az következik, hogy a túlságosan magas szintű védelmet biztosító szerzői jogi rendszer sem kívánatos társadalmi szempontból.

Az alapmodell másik fontos konklúziója, hogy a nagyobb társadalmi hasznossággal bíró műveknek magasabb szintű szerzői jogi védelemben kellene részesülniük. Ezt azonban a szerzői jogi rendszerek nem teszik lehetővé, nem differenciálnak társadalmi hasznossági alapon. A művek heterogenitásából kifolyólag ez a gyakorlatban lehetetlen is lenne.

A szerzői jogi védelem általános szintje azonban optimalizálható oly módon, hogy a rendszer fenntartási költségeit csökkentjük, ideértve a tranzakciós költségeket is, amelyek csökkentik a fogyasztói jólétet és a szerzői bevételeket egyaránt,³² ezért ezeknek a költségeknek a csökkentése egy olyan szempont, amelyet a szerzői jogi védelem szintje és a rendszer egyéb jellemzőinek meghatározásakor érdemes szem előtt tartani.

1.5. A szerzői jogi alapmodell kritikája

A Landes és Posner által megalkotott alapmodellt számos további modell tekintette kiindulópontnak, az abból levont végkövetkeztetéseken fejlődött tovább a szerzői jogi joggazdaságtan több ága. Viszont a modellnek – elsősorban egyszerűsítő előfeltevéseiből kifolyólag

³¹ Landes, Posner: i. m. (9), p. 82.

³² Landes, Posner: i. m. (9), p. 83.

– azóta kritikája is megfogalmazódott, amelynek lényege, hogy az alkalmazott feltételezések miatt a használt modell túlságosan távol esik a valóságtól. A kritikus gondolatok ugyanakkor nem kifejezetten csak Landes és Posner szerzői jogi alapmodelljére vonatkoznak, hanem más szerzői jogi joggazdaságtani modellekre is.

Az, hogy a művek másolati példányainak terjesztése ilyen nagy hangsúlyt kapott a modellben, túlságosan leegyszerűsíti a szerzői bevételek kérdését, mivel nem csupán a másolati példányok terjesztéséből juthat bevételhez a szerző (sőt, ez a technológia fejlődésével egyre inkább veszít a jelentőségéből), hanem számos más felhasználási mód is létezik. Ezen túl minden egyes hordozó médium vagy platform, amelyen vagy amely segítségével egy mű terjeszthető, önálló tulajdonságokkal rendelkezik. Egy-egy művel kapcsolatban médiumok sora áll rendelkezésre, amely a hasznosítás eszköze lehet.³³ Így az egyféle felhasználási mód alapján általános következtetések levonása félrevezető lehet.

Moravcová kritikaként fogalmazza meg azt is, hogy a szerzői jogi védelem összességét egy index, egy mérőszám jelöli, figyelmen kívül hagyva más tényezőket. A szerzői joghoz összetett intézményrendszer is kapcsolódik, amivel együtt jár az, hogy a szerzői jogi védelem jogszabályban történő erősítése (pl. súlyosabb szankciók bevezetése) nem feltétlenül eredményez magasabb szerzői jövedelmet. A változás megnyilvánulhat a végrehajtási költségek oly nagymértékű emelkedésében, amely kioltja a potenciális jövedelemnövelő hatást. Előfordulhat, hogy csak a tranzakciós költségek nőnek, miközben a védelem valójában nem lett erősebb, a szerzők bevételeinek növelésére nem alkalmas. Moravcová szerint a védelem erősségét nem lehet számszerűsíteni pusztán a jogszabályok szövegezésének alapulvételével, mivel a valós körülmények jelentősebben befolyásolhatják a szerzői jogi védelem szintjét. Ilyen körülmény lehet például a jogkezelő szervezetek pozíciója, a felhasználókra esetlegesen kirótt költségek, a végrehajtás sikeressége és a bírósági gyakorlat.³⁴

2. A SZERZŐI VAGYONI JOGOK EGYEDI ENGEDÉLYEZÉSE

2.1. A felhasználási szerződés legfontosabb jellemzői

A szerző az egyedi engedélyezés körében közvetlenül ad engedélyt művének felhasználására, és ennek ellentételezésekként megfelelő mértékű díjazás illeti meg. Ez a szerzői jog által biztosított módja annak, hogy a szerző művei felhasználása után ellentételezéshez jusson, biztosítva ezáltal a mű előállításának során felmerülő költségeit. Azt, hogy mekkora összeg minősül megfelelő mértékűnek, esetről-esetre dönti el az eljáró bíróság a jogérvényesítés vagy a Szerzői Jogi Szakértői Testület szakvéleményének kiadása körében. Mivel

³³ Hana Moravcová: Three methodological errors in the economics of authors' rights and their consequences. *Politická ekonomie*, 66. évf. 3. sz., 2018, p. 7: <https://www.vse.cz/polek/1194> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

³⁴ Moravcová: i. m. (33), p. 10.

mindegyik műtípus piaca más, a jogdíjnak nincs általánosan meghatározható mértéke, ami „megfelelőnek” minősül. Az ezzel szemben támasztott jogszabályi feltétel annyi, hogy az elért bevételhez kell igazodnia. Ez azonban még nem biztosítja közvetlenül azt, hogy a mű előállításának, megalkotásának költsége valamekkora részben, esetleg teljes mértékben fedezve legyen, ez a „megfelelőség” megállapítása során nem jelent szempontot.

A felhasználás engedélyezése ún. felhasználási szerződés megkötésével történik, amelyre a törvény kötelező írásbeliséget ír elő. A szerződés legfontosabb tartalmi elemei közé tartozik a kifejezett felhatalmazás a mű felhasználására, amennyiben szükséges, a mű rendelkezésre bocsátásának körülményei, a díjazás mértéke, megfizetésének módja, valamint a felhasználás körülményei.³⁵

A magyar szerzői jogban főszabály az, hogy egy adott alkotásra vonatkozóan a vagyoni jogok összessége – bár azok forgalomképesek – nem ruházható át; bizonyos, törvényben meghatározott kivételes esetekben azonban a törvény lehetővé teszi ezt.³⁶

Ez utóbbi körében nagyon fontos a felhasználás terjedelmének és módjának pontos meghatározása. Egyrészt rögzítendő(k) a felhasználási jog vagy jogok, amelyekre vagy amelyekre a szerződő felek megállapodása irányul, valamint ennek földrajzi terjedelme, azaz hogy a szerző mely ország vagy országok területére nézve engedélyezi a felhasználást. Lényeges kérdés továbbá az engedély időbeli hatálya, tehát az, hogy a felhasználó mennyi ideig jogosult a művet felhasználni (ez jellemzően években meghatározott időtartam, vagy akár vonatkozhat a szerzői védelmi idő teljes tartamára is). A felhasználási terület és idő pontos meghatározása hiányában az Szjt.³⁷ 43. § (4) bekezdése értelmében a felhasználási engedély Magyarország területére terjed ki, és időtartama a szerződés tárgyát képező műhöz hasonló művek felhasználására kötött szerződések szokásos időtartamához igazodik.

A feleknek szintén szükséges megállapodniuk a felhasználás módja és/vagy mértéke vonatkozásában. Amennyiben a felhasználási szerződésben a felek nem határozzák meg azokat a felhasználási módokat, amelyekre az engedély vonatkozik, valamint a felhasználás megengedett mértékét, úgy az engedély a szerződés céljának megvalósításához elengedhetetlenül szükséges felhasználási módra és mértékre korlátozódik.³⁸

Amennyiben a felhasználási szerződésben a felek így állapodtak meg, az adott engedély kizárólagos felhasználási jogosultságot biztosíthat a felhasználónak, ezt azonban kifejezetten rögzíteni kell. Ebben az esetben még maga a szerző sem adhat másnak engedélyt a szerződésben foglalt jogosultságra vonatkozóan.

Szintén a szerződésben rögzítendő az, hogy a feljogosított személy jogosult-e átruházni, továbbengedélyezni a felhasználási szerződés útján megszerzett vagy részére engedélyezett

³⁵ Tattay Levente, Pintz György, Pogácsás Anett: Szellemi alkotások joga. Szent István Társulat, Budapest, 2014, p. 147.

³⁶ Szoftver, adatbázis, film, reklámozás céljára megrendelt mű, munkaviszony keretében létrehozott alkotások.

³⁷ 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról.

³⁸ Szjt. 43. § (5).

jogosultságát. Kifejezett erre irányuló jogosítást tartalmazó rendelkezés hiányában a felhasználó erre ugyanis nem szerez jogosultságot.

Bár mindkét fél érdekét szolgálja a felhasználási szerződés rendelkezéseinek a lehető legnagyobb pontossággal és körütekintéssel történő megszövegezése, az Szjt. mégis a szerző érdekeit részesíti nagyobb védelemben. Az Szjt. kimondja, hogy ha a felhasználási szerződés tartalma nem állapítható meg egyértelműen, a szerző számára kedvezőbb értelmezést kell elfogadni.³⁹ Tehát a felhasználónak nagy odafigyeléssel kell eljárnia, lehetőség szerint szakember bevonásával, ami azonban költséggel, összetettebb megállapodás esetén jelentős költséggel jár. Az sem ritka azonban, hogy mindkét fél jogi képviselővel jár el, főként abban az esetben, ha a „szerződéses érték”, azaz a kikötött jogdíj értéke magasabb, így azonban a szerződés megkötésének tranzakciós költsége megemelkedik.

2.2. Az egyedi engedélyezés résztvevői a szerzőtől a „fogyasztóig”⁴⁰

A felhasználási szerződés jellemzően kétoldalú megállapodás. Az egyik oldalon a felhasználó áll, aki a megszerzendő szerzői jogot valamilyen formában használni, hasznosítani kívánja. Ennek számtalan példáját lehet említeni, például egy képzőművész engedélyezi, hogy egy alkotását könyvborítón jelenítsék meg, vagy egy zenemű szerzője engedélyezheti, hogy művét reklámfilm aláfestő zenéjeként használják fel. De a művészi ágazatoktól eltávolodva is számos esetben történik szerzői művet érintő felhasználás engedélyezése, például amikor egy építész a tervére vonatkozóan ad engedélyt, vagy idetartozhat a szoftverlicencia is.

Az azonban viszonylag ritka – illetve csak bizonyos ágazatokban lehetséges –, hogy a szerző közvetlenül adjon engedélyt művének „végfogyasztója”, végfelhasználója számára, emiatt az engedélyt adó oldalon nem minden esetben áll személyesen maga a szerző (vagy halála után örököse). A közvetlen engedélyezés lehetséges például egy festőművész esetében, aki önállóan is engedélyezheti művei felhasználását, vagy szintén jellemző ez a szoftverek felhasználásának engedélyezése során. Azonban az ilyen típusú közvetlen értékesítést a piac vagy a mű sajátosságai nem minden esetben teszik lehetővé.

Emiatt az egyedi engedélyezés a fogyasztók felé történhet közvetítő személy vagy szervezet (ügynök) beiktatásával is. Különösen jellemző ez például az irodalmi művek esetében, ahol számos szerző jár el vagy kereshető meg irodalmi ügynökségen keresztül a piac legjelentősebb „felhasználói” a kiadók felé, vagy fordítva, a kiadókat is képviselheti ügynökség. Sőt, a láncolat többszereplős is lehet, léteznek olyan irodalmi ügynökségek, amelyek maguk is más irodalmi ügynökségeket képviselnek (pl. egy bizonyos területen, ahol az adott ügynökség nem kíván önálló szervezeti egységet működtetni). Továbbá a filmgyártásban sem jellemző az, hogy a film előállítója maga végezné az elkészült filmalkotás értékesítését: a

³⁹ Szjt. 42. § (3).

⁴⁰ A fogyasztó ebben az esetben nem feltétlenül esik egybe a polgári jogban alkalmazott fogyasztó fogalmával.

leggyakoribb az, hogy a gyártó erre specializálódott forgalmazót vagy forgalmazókat bíz meg azzal és egyúttal jogosít fel arra, hogy az elkészült filmet többszörözzék, terjesszék.

2.3. A közvetítővel történő egyedi engedélyezés gazdasági modellje – az alkumodell (bargaining model)

A következőkben – csupán összefoglaló jelleggel – kifejtendő, Richard Watt által kidolgozott gazdasági modell alapfeltételezése az, hogy a szerzői műveket megalkotó kreatív elmék nem feltétlenül a legmegfelelőbb személyek arra, hogy műveik értékesítését is ők végezzék, ami egyébként a gyakorlatban sem jellemző. Ebből kifolyólag gyakori, hogy az egyedi engedélyezés során egy közvetítő személy vagy szervezet ékelődik a szerző és a fogyasztó közé,⁴¹ amint arra az előbbiekben már történt utalás.

Az a pénzösszeg, amely a felhasználási szerződések megkötése útján befolyik, megoszlik az iparági értéklánc összes szereplője között, amely adott esetben rendkívül szerteágazó és sokszereplős is lehet. Richard Watt azonban modelljében egy egyszerűsítő előfeltevést alkalmaz, miszerint az értéklánc csupán kétszereplős: a szerző és a kiadó osztozik a jogosítás során befolyt összegen (amelyet a modell p -vel jelöl). A cél annak megállapítása, hogy a szerző és a kiadó milyen arányban osztozzon a bevételen. Watt azt feltételezi, hogy a modell szereplőinek kockázattal szembeni hozzáállása semleges. A legfőbb célja pedig az, hogy rámutasson, hogyan befolyásolják az alkupozíciók az egyes piaci szereplők jólétét.⁴²

A felhasználási szerződésekben szereplő díjazásnak jellemzően két eleme van: egy fix és egy változó. A fix, egyösszegű díjazás minden esetben megilleti a szerzőt, míg a változó elem, az ún. royalty általában a szerzői mű által kitermelt bevételrészesedésként kerül megállapításra:

$$L(x) = F + r(x)$$

L fejezi ki az adott műre vonatkozó licenszszerződéssel elért teljes bevételt, amely áll F -ből, a fix díjazásból és r -ből, a royalty-ból, az x pedig az értékesített műpéldányok darabszámát jelöli.⁴³ Természetesen előfordul, hogy csak az egyik díjazási módszer alkalmazásában állapodnak meg a szerződő felek. Az r képezi a szerző bevételének bizonytalan komponensét, annak végső összege az eladott példányok darabszámától függ.

A modellben Watt nem számol a fix összegű díjazással (F), mivel álláspontja szerint amennyiben az a modell része marad, az optimális viselkedés meghatározhatatlan, mivel F arra nincs hatással. Másrészt ha csak a fix összegű összetevője marad a díjazásnak, vala-

⁴¹ *Richard Watt: Handbook on the economics of copyright.* Edward Elgar Publishing Inc., Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 2014. p. 107.

⁴² *Watt: i. m. (41), p. 109.*

⁴³ *Watt: i. m. (41), p. 108–109.*

melyik oldalról szükségszerűen többlet kerül át a másikhoz (ha a mű sikeresnek bizonyult a piacon, akkor a kiadóhoz, ha sikertelen, akkor a szerzőhöz). Így ebben a modellben $L(x)$ $r(x)$ -nek felel meg, mivel a díjazásnak nincs fix komponense. A kiadónak a gyártás során felmerül változó határköltsége (c), azonban állandó költséggel a modell szintén nem számol.⁴⁴

A modell első lépcsőjében a felek – azaz a szerzői jog jogosultja és a kiadó – nem alkudoznak egymással: a szerző felajánl szerződéskötési lehetőséget a kiadó számára, és a kiadó vagy elfogadja, vagy elutasítja azt. Amennyiben visszautasítja, mindkét fél nulla bevételhez jut. A második lépcsőként felállított verzióban a felek alkudoznak, és a kiadó rendelkezik erősebb piaci pozícióval (tárgyalóerővel).

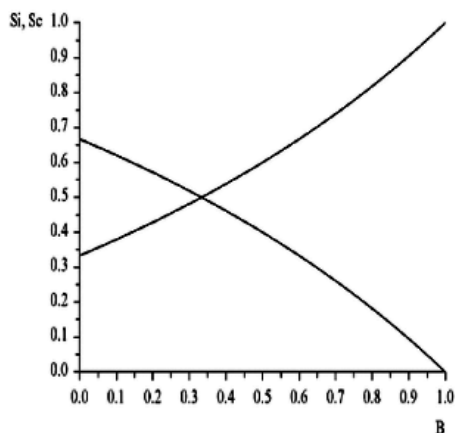
Watt alkalmazza az inverz keresleti függvényt, azaz minden mennyiséghez azt az árat rendeli, amely mellett a fogyasztók még hajlandóak a terméket megvásárolni ($p = 1 - bx$, ahol x a kiadó által kibocsátott mennyiség, b pedig a kereslet mértéke). Az alkumodell első részében Watt a kiadó tárgyalóerejét 0-nak veszi, tehát a kiadó mindenképpen szeretne szerződést kötni a szerzővel. Amennyiben a modell szerint mindkét fél magatartása optimális, Watt számításai és levezetése alapján egy ilyen körülmények között megkötött ügyletből származó jövedelem $2/3$ -ának kellene megilletnie a szerzői jog jogosultját, $1/3$ -ának pedig a kiadót.

A második, alkudozást is magában foglaló modelljében Watt B -vel jelöli a kiadó relatív tárgyalóerejét, egyebekben a keresletet és a költségeket az első verzióban alkalmazottakkal azonos módon állapítja meg.

Ismételten élt azzal a feltételezéssel is, hogy amennyiben a feleknek nem sikerül megállapodniuk, mindkettejük bevétele nulla lesz. Watt továbbá tesz néhány előzetes megállapítást a második esetkörrel kapcsolatban. Amennyiben $B=0$, a kiadó nem rendelkezik tárgyalóerővel a szerzői jog jogosultjával szemben, a végeredmény ugyanaz lenne, mint az első esetben. Továbbá minél nagyobb a kiadó tárgyalóereje (B), annál kisebb lesz a szerző royaltyja, mivel annál hátrányosabb feltételekkel tud szerződni. A legszélsőségesebb esetben $B=1$ és ebből kifolyólag $r=0$ (bár ez esetben a szerzőnek nyilvánvalóan nem áll érdekében szerződést kötni a kiadóval). Számításait követően Watt azt állapította meg, hogy amennyiben a felek egyenlő tárgyalóerővel bírnak ($B=1/2$), a royaltytényező éppen a fele lesz az első esetben megállapított royaltytényezőnek (a szerző jutna a befolyó bevételek $1/3$ részéhez, a kiadó pedig a $2/3$ -ához).⁴⁵

⁴⁴ Watt: i. m. (41), p. 110–111.

⁴⁵ Watt: i. m. (41), p. 110–114.

1. ábra: A kiadó és a szerzői jog jogosultjának részesedése a teljes bevételből⁴⁶

A második modell számításait követően Watt a fenti függvényen ábrázolja a kiadó és a szerző bevételrészesedését: a felfelé tartó vonal jelöli a kiadó részesedését, a lefelé tartó pedig a szerzőét. Az ábráról leolvasható, hogy abban az esetben, ha $B=1/3$, a felek egyenlőképpen részesednek a bevételből, az alatt a szerző, afelett pedig a kiadó tesz szert nagyobb részesedésre.

Ebből arra lehetne következtetni, hogy összességében hátrányos, ha a kiadó a fenti egyensúlyi állapotnál nagyobb tárgyalóerővel rendelkezik, de mivel B emelkedése esetén az r mértéke csökken, és r képezi az egyik komponensét a fogyasztói ár alakulásának, a kiadó nagyobb tárgyalóereje esetén a fogyasztói jólét növekszik.⁴⁷ Az előbbi megállapítás meglehetősen érdekes és figyelemre méltó konklúziója a modellnek. Ugyanakkor, amint az a szerzői jog alapmodellje alapján megállapítható volt, amennyiben a szerző költségeit a jövedelme (amely jelen esetben az r -ből származik) nem fedezi, a mű létre sem jön, így abból fogyasztói jólét sem származhat. Tehát társadalmi szempontból B optimális szintje az a szint, amelyen r alkalmas arra, hogy fedezze a szerző költségeit, és mindemellett biztosítja a legmagasabb fogyasztói jólétet.⁴⁸

Hasonló kritikákkal illették a fenti modellt is, mint amelyek a szerzői jogi alapmodell kapcsán is megfogalmazásra kerültek. A szerző oldalán a licenzszerződéssel keletkező jövedelmet az eladott másolatok száma alapján határozza meg, a műpéldányok terjesztését véve a fő felhasználási módnak. Ez azonban leegyszerűsíti a kérdést még akkor is, ha bizonyos műtípusok esetében valóban ez a fő felhasználási mód. Ha egy könyv szerzőjét

⁴⁶ Watt: i. m. (41), p. 115.

⁴⁷ Watt: i. m. (41), p. 116.

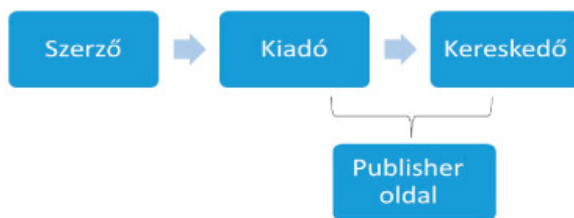
⁴⁸ Watt: i. m. (41), p. 116.

tekintjük példának, ez azt jelentené, hogy az író csak az eladott könyvpéldányok után juthat bevételhez, ez azonban nincs így. Más felhasználási módok is léteznek, amelyből a szerző bevételre tehet szert, például az irodalmi műveknél maradvá jelentős összeghez juthat egy-egy író, ha könyve megfilmesítését vagy színházi adaptációját engedélyezi. Így Watt modelljére is vonatkozhat Moravcová kritikája, miszerint a gazdasági modelleket túlzottan leegyszerűsítettnek ítélte a piaci realitásokhoz képest.

2.4. Az „alkumodell a gyakorlatban” – könyvpiaci körkép

Az irodalmi, tudományos művek a szerzői jog által védett alkotások két nagy csoportját alkotják, amelyek gyakori megjelenési formája a könyv. A könyv olyan alapvető kulturális termék, amely mind a mai napig a szerzői művek legfőbb hordozója. A könyvkiadás és a könyvértékesítés az elsődleges szerzői jogi ágazatok közé tartozik, teljes mértékben kitett a szerzői jogi szabályozásnak.

Ha a Watt-féle alkumodellel fejezzük ki a piac szereplőit, akkor az oly módon épül fel, hogy a szerzővel szemben elhelyezkedő „publisher” oldalon általában két szereplő található: a könyvkiadó (bár a szerző lehet a „saját maga kiadója is”) és a könyvkereskedő (adott esetben azonos gazdasági szereplő is elláthatja ezt a két funkciót). A könyvkiadás során véglegesítik a mű szövegét, és meghatározzák azokat a külső tulajdonságokat, amelyek a kiadott művet jellemezni fogják (pl. borító, betűtípus, papír típusa stb.). A nyomtatást követően kerül sor a műpéldányok értékesítésére a nagyközönség (a fogyasztók) felé, amit végezhet maga a kiadó, azonban jellemzőbb, hogy a könyvek értékesítését kereskedőcég végzi.

2. ábra: A könyvpiac felépítése

Ha a szerzői royaltyalapú bevételeket tekintjük, első pillantásra az állapítható meg, hogy a Watt-féle alkumodell „nagyvonalúan bánik” a szerzőkkel, az irodalmi alkotások esetében azonban piaci realitása nem ez. Míg a modell feltételezi, hogy egy egyensúlyi állapotban a szerzők az értékesített műpéldányokból származó bevételeknek akár a feléhez is hozzájuthatnának [abban az esetben, ha a „publisher” oldal tárgyalóereje (B) 1/3-nak felel meg], addig a valóságban ez egy megközelítőleg 10% körüli érték.

Ez az arány nem csupán a magyar könyvpiacra jellemző. Az amerikai National Association of College Stores 2008-as tanulmányában 11,7%-ban állapította meg a szerzői jutalék arányát a műpéldányokból befolyó bevételekből. Az Európai Bizottság 2016-ban kiadott, több tagországra kiterjedő összefoglaló riportjának részét képező felmérés szerint a német szerzők 69%-a kap kevesebb jogdíjat, mint a könyv kiskereskedelmi értékének 10%-a.⁴⁹ Franciaországban a könyvszerzők jogdíja 3% és 10% között alakul; az Egyesült Királyságban 10% körüli értékről indul, itt azonban jellemző a jogdíjak progresszivitása, vagyis bizonyos mennyiségű eladott példányszám után nagyobb arányban részesül a szerző az elért bevételekből.⁵⁰ Lengyelországban ez az érték 15% körül alakul.⁵¹ Mindezek alapján arra lehet következtetni, hogy a 10%-os bevételrészesezés bevett átlagosnak tekinthető jogdíjmérték a könyvpiacra.

A fenti arány azonban megtévesztő lehet, mivel nem számol azzal a tényezővel, hogy a szerző kaphat egy jelentősebb fix összegű díjazást a mű kiadásának engedélyezése ellentételezéseként, amely összeg nem feltétlenül biztosítja a megélhetését, de a mű elkészítésének költségéhez mégis hozzájárul valamilyen mértékben. „Kezdő” szerző esetén ez az összeg akár magasabb is lehet, mint a könyv példányainak eladásából ténylegesen befolyó teljes royalty.

Jellemző továbbá a jogdíjelőleg alkalmazása is a felhasználási szerződésekben, főként az angolszász országokban. Az előleg összegén felül a szerző általában csak abban az esetben részesül további royaltyban, ha az értékesített műpéldányok mennyisége alapján a szerzőnek járó összes royalty értéke meghaladja az előleg mértékét.

Gyakori konstrukció továbbá kiadói szerződésekben a royalty mértékének progresszív meghatározása is. Ezt mutatja be az alábbi táblázat:

Eladott példányszám	Royalty
1 – 3 000	12%
3 001 – 6 000	14%
6 001 – 9 000	16%
9 001 – 12 000	18%
12 001 – 15 000	20%
15 001 –	25%

1. táblázat: Példa a progresszív meghatározású royaltyra

⁴⁹ Remuneration of authors of books and scientific journals, translators, journalists and visual artists for the use of their works. Final report. European Commission, 2016, p. 64: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/commission-study-remuneration-authors-books-and-scientific-journals-translators-journalists-and> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

⁵⁰ I. m. (49), p. 67–69.

⁵¹ I. m. (49), p. 71.

A mértékek és a példányszámok határai változóak lehetnek, azonban a konstrukció alapja, hogy magasabb példányszámú eladás esetén a szerző nagyobb arányban részesül a műpéldány kiskereskedelmi ára alapján befolyó bevételekből. Erre az esetre ugyancsak nem feltétlenül alkalmazható Watt modellje, mivel az az előfeltétel dől meg, amelyre a modell egy része épül: a royalty mértékét a felek alkupozíciója határozza meg. Ebben az esetben azonban ez csak részben lehet igaz, a royalty tényleges mértékét a felek a „piacra bízzák”, és a keresletől teszik függővé. Amikor a szerzői royalty mértéke eléri a 25%-ot, nem az alkupozíció lett erősebb, hanem az eladott műpéldányok száma lett magasabb. A jogdíjrészesedés mértéke még nagyszámú eladás esetén sem ér el túlságosan magas mértéket, azonban jelentősebben elmozdulhat a 10% vagy akörüli értékről.

A könyvpiacon annyiban érvényesül a Watt-féle alkumodell konklúziója, hogy a nevesebb, nagyobb tárgyalóerővel bíró szerzők valóban magasabb jogdíj ellenében köthetnek felhasználási szerződést műveik kiadása és értékesítése tárgyában, azonban ez a magasabb mérték sem közelíti meg a modell szerinti egyensúlyi értékeket. Nem veszi figyelembe továbbá a progresszív jogdíj-meghatározást kikötő szerződéses struktúrát sem.

A könyvpiacon általánosnak számító alacsony jogdíjmérték alapján az a következtetés sem bizonyul feltétlenül igaznak, hogy a kiadói oldal erősödésével a fogyasztói többlet növekedne. Ennek oka, hogy a műpéldány kiskereskedelmi árának legnagyobb részét nem a szerzői jogdíj teszi ki, hanem a kiadási költségek, valamint a könyvkiadó és a könyvkereskedő nyeresége. Azonban a keresleti oldal kiszámíthatatlansága és a művek piaci kereslettel szembeni esetleges túlkínálata miatt ilyen alacsony szinten alakult ki a szerzők szokásos jogdíjmértéke.

Dr. Tószegi Zsuzsanna*

BÁLINT ZOLTÁN ÉS JÁMBOR LAJOS MŰÉPÍTÉSZ MUNKÁSSÁGA – III. RÉSZ: „MAGYAR FORMANYELV NEM VOLT, HANEM LESZ!” – A MEGVALÓSULT TERVEK

„Bálint és Jámbor művészi hitvallását illetőleg megállapítható, hogy a századvég és a jelen század eleje stílustörekvéseinek előharcosai voltak, anélkül, hogy egyetlen munkájuk is magán viselné azoknak az időknek sokszor kezdetleges tapogatódzását vagy szertelenségét. Bennük egyesült a régi művészet ismerete és tudása az új törekvésekkel, és előharcosai voltak egyben a magyaros stílustörekvéseknek is.”¹⁷⁵

Gerő Ödön 1913-ban a *Magyar Iparművészet* hasábjain számos fotóval illusztrált írást szentelt Bálint Zoltán és Jámbor Lajos iparművészeti munkásságának, amelyben a maga impresszionisztikus stílusában a korszak nagyhatású irányzatának, a *Gesamtkunstwerk*nek a lényegét is megfogalmazta: „Bálint és Jámbor úgy van az építési és iparművészi tervezéssel, mint a modern zene a komponálással. Az új zeneszerző hangszerelve komponál. Nem külön komponál és instrumentál, hanem instrumentálva gondolkodik. A hangszeradta lehetőségek gondolatot adnak neki s a zenei gondolat a hangszerelés formaötletével együtt támad. Bálint és Jámborék a házat és az interiőt együtt érzik és a kettőt együtt eszelik ki. Az egyik a másinak lehetőségei és követelményei szerint alakul. Így érvényesül az építészetükben festőiség; távlatok így formálódnak, téri téleik így kereskednek a monumentalitás és az intimitás körül. A monumentalitás követelményei iparművészeti formákat eszeltetnek ki velük s az intimitás csábítása építészeti megoldásokat kerestet velük. Felületek és mélységek iparművészeti kalandokba invitálják őket és iparművészeti fantáziák építészeti alkalmazkodásra ösztökélik őket.”¹⁷⁶

Középiletek, paloták, villák, bérházak

Dolgozatunk harmadik részében a Bálint és Jámbor építésziroda megvalósult munkáit mutatjuk be – köztük néhány időközben elpusztult épületet és egyéb építészeti alkotást –, lehetőség szerint a korabeli híradások alapján. Az építészpáros tervezte épületek jelentős része, túlnyomó többségük Magyarországon, néhányuk a környező országokban szerencsére ma is áll. Ahol mód van rá, ott néhány szóval utalunk a meglévő művek jelenlegi állapotára.

* Egyetemi docens, tudományos újságíró.

¹⁷⁵ Az 50 éves Vállalkozók lapja. Jubileumi album, 1879–1929. Szerk. *Lakatos Mihály* [et al.]. Bíró, Budapest, 1930, p. 139.

¹⁷⁶ *Gerő Ödön*: Magyar interiőrök. Az iparművész Bálint és Jámbor. *Magyar Iparművészet*, 1913. 5. sz., p. 177–188, további fotók p. 199–204 és p. 209–212.

Középületek

Mai tudásunk szerint a bő három évtizeden át közösen működtetett építésziroda tizennégy középületre kapott megbízást – részben meghirdetett pályázatok, részben közvetlen megbízások alapján. Bálint és Jámbor ezeken felül számos középületre kiírt tervpályázaton lett első díjas, de különböző okok miatt ezek közül nem mindegyik valósult meg. A tervszinten maradt jelentősebb pályamunkákról a cikksorozatban a későbbiekben lesz még szó. Közösségi jellegük folytán szintén itt mutatjuk be két fontosabb, a sajtó által annak idején méltott átalakítási munkájukat.

Pannonia szálló és vigadó, Szatmár

1897-ben a párizsi kiállítási pavilon tervezésére szóló mellett egy másik jelentős pályázat első díját is építészpárosunknak ítélték oda. Szatmár (Szatmárnémeti) város előljárósága 1897. július 20-ai ülésén döntött a városi vigadó- és szállóépületre szóló tervpályázat kiírásáról. A pályaművek odaítélésénél kilátásba helyezték az *Magyar Mérnök és Építész-Egylet* (MMÉE) véleményének meghallgatását.¹⁷⁷ Az építőbizottság végül *Pecz Samu* műegyetemi tanárt kérte fel a bírálatra, melynek figyelembevételével a beérkezett 11 pályamű közül a 2000 koronás első díjat a „Szatmár város rajzolt czimere” jeligéjű pályaterv alkotóinak, Bálint Zoltánnak és társának, Frommer Lajosnak¹⁷⁸ ítélte oda.

A leendő épületben egy hozzávetőleg 300 m² területű báltermet, éttermet, kávéházat kellett elhelyezni és kapcsolatba hozni egymással, illetve a modern berendezésű hotelszobákkal. A tervezőktől azt kérték, hogy az épületnek „lehetőleg magyaros jelleget” adjanak. A szellemes megoldásban Bálint és Frommer a vigadóhelyiségeket az udvarba, hátra tervezte, a tér felé néző homlokzat mögött a vendéglőt, illetve a kávéházat helyezték el. A két funkcionális csoport között a kapcsolatot a fedett udvarban elhelyezett étterem teremtette meg, amely táncmulatságok alkalmával a vigadóhoz tartozott, elhelyezésénél fogva azonban mindig az adott célnak megfelelően volt használható.

Az építészeti kiképzés tekintetében a tervezők igyekeztek a programnak eleget tenni, a pályaműben a homlokzatot és az enteriőröket magyaros stílusban álmodták meg. A műépítések a homlokzat felületein nyerstéglát, a parkányok, falosztások kiképzésénél műkövet, esetleg pirogránitot javasoltak alkalmazni, helyenként színes zománcozott díszítményekkel. A belső helyiségekben, a vigadóteremben élénk színezéssel díszített, magyarosan tagolt mennyezet, a kávéházban és az étteremben gazdagabb kiképzés szerepelt a pályaműben. A tervező építészeket a kivitelezéssel is megbízták, az épület végleges formája kisebb mó-

¹⁷⁷ A Szatmár-Németiben építendő fogadó és vigadó tervpályázata. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 16. évf., 1897, p. 162.

¹⁷⁸ Frommer két évvel később vette fel a Jámbor nevet.

dosítások után alakult ki.¹⁷⁹ A szimmetrikus elrendezésű homlokzaton erőteljes hangsúlyt kapott a középen emelt torony és az alatta elhelyezett, virágformájú ablak. A tetőt világosabb és sötétebb kék, mázas csempékkel burkolták. A főbejárat felett kapott helyet Szatmár város címere. A Hét című lap újságírója így írt a nagyszálló fiatal építészeiről: „megépítették a szatmári vigadót, a legszebb és legnagyobb épületek egyike, amiket vidéken emeltek”.¹⁸⁰

A Szatmárnémeti kimagasló építészeti értékét képező épület –, amelynek neve az egykori *Pannonia szálló és vigadóról* később *Dacia Hotelre* változott – állaga a 19. században hihetetlen mértékben leromlott. Az interneten számtalan híradást lehet olvasni a romániai műemlékek jegyzékén szereplő létesítmény katasztrofális állapotáról.¹⁸¹ Némiképp reményre ad okot, hogy 2018-ban az épület egy magyar állami tulajdonban lévő társaság tulajdonába került.¹⁸² Bízunk abban, hogy magyar investícióval sikerül felújítani, megmenteni a magyar szecesszió e mesterművét. Sajnos 2019 novemberében még semmi nem látszott abból, hogy elkezdődött volna a műemléképület felújítása.

1. ábra: A szatmári Pannónia Szálló (a szerző felvétele)

¹⁷⁹ A szatmári vigadó és szállóépület. Építő Ipar, 22. évf., 11. sz., 1898, p. 75–76.

¹⁸⁰ Bálint és Jámbor. A Hét, 1902. 7. sz., p. 106.

¹⁸¹ Lista monumentelor istorice din județul Satu Mare. SM-II-m-A-05221: https://ro.wikipedia.org/wiki/Lista_monumentelor_istorice_din_jude%C8%9Bul_Satu_Mare.

¹⁸² A magyar állam tulajdonába került Szatmár ikonikus épülete: <http://penzcsinalok.transindex.ro/lokalis/20180609-a-magyar-allam-tulajdonaba-kerult-szatmar-ikonikus-epulete>.

Evangélikus templom, Torontálerzsébetlak

1876-ban a Tisza áradása elpusztította *Torontál* megye egyik telepes faluját, *Eisenheimet*. 1887-ben szlovák, magyar és bolgár lakosokkal népesítették be a falut, amely *Erzsébet királyné* halála után az *Erzsébetlak* nevet vette fel. *Darányi Ignác* földművelési miniszter 1901-ben úgy döntött, állami költségen középületeket építtet néhány telepes községben. Köztük volt az erzsébetlaki evangélikus templom is, melynek megtervezését a miniszter a Bálint és Jámbor építészpárosra bízta, akik „nagy szeretettel fogtak a látszólag kisszerű feladat megoldásához”. A száz férőhelyes templom távlati képét és a magyaros motívumokkal díszített belső terek terveit a *Műcsarnok* téli tárlatán állították ki, ahol azok osztatlan tetszést arattak. Az *Építő Ipar* című szaklap közölte a templom távlati rajzát.¹⁸³

2. ábra: A tervezők rajza az erzsébetlaki templomról

A műcsarnokbeli kiállítást *Ferenc József* is megtekintette, akinek a figyelmét *Wlassics Gyula* kultuszminiszter hívta fel a kiállított képekre. A miniszter ez alkalommal bemutatta az uralkodónak Bálint Zoltánt és Jámbor Lajost, aki e szavakkal fordult hozzájuk: „Önök építették a párisi kiállítás magyar házát is. Igazán örülök. Igen sok szépet hallottam felőle, igen nagy sikerük volt.”¹⁸⁴

¹⁸³ Az erzsébetlaki református templom. *Építő Ipar*, 25. évf. 9. sz., 1901, p. 43–45.

¹⁸⁴ A király a műcsarnokban. *Budapesti Napló*, 1900. december 4., p. 12.

Az 1902-ben felépült templom ma is áll a vajdasági Belo Blato községben. Az interneten látható képek alapján az eredeti belső díszítést megőrizték, az épület kívül-belül kifogástalan állapotban van.¹⁸⁵

A László király páholy páholyháza, Nagyvárada

Bálint Zoltán és Jámbor Lajos mestermunkája volt az ingyen megtervezett nagyváradi épület, amely 1902-től közel fél évszázadon át volt a *Szent László* (más néven László király) szabadkőműves-páholy otthona. Az eklektikus épület a szabadkőműves építési elveket követi: az ablakok nélküli homlokzatot egy timpanonnal záródó oszlopcsarnok uralja. Az épület ma is látható az *Universitatii utca* 4. szám alatt, de az orommezőből a háromszögű Istenszem – az oldalhomlokzatok tetején díszlő szfinxekkel együtt – mára eltűnt.¹⁸⁶

A szabadkőműves-páholy új székhelyét 1902. február 2-án avatták fel. „Az ünnepség szigorúan a hagyományos rítus szerint ment végbe profánok kizárásával és így annak részleteiről nem számolhatunk be – olvasható a *Nagyváradi Napló* másnapi cikkében. – Az új ház, vagy mint a szabadkőművesek nevezték, a szentély görög stilben emelt épület, amelynek klasszikus formáit a műépítész ízlése a szecessziós irány vonalaival és díszítéseivel is ellátta, a modern formák azonban nem ártottak a nemes ízlésű háznak, amely egyik legértékesebb épülete városunknak.” A tudósító nem említette a tervező építész(ek) nevét, vélhetően, mert azt titokban tartották. „Hogy Bálint Zoltánról és Jámbor Lajosról van szó, az csak nemrég vált ismertté, *Kupán Árpád* jeles helytörténészünknek a váradi szabadkőművesekről folytatott kutatásai nyomán.”¹⁸⁷

Hosszú idő óta a Területi Vámigazgatóság működik az épületben, de a városnak ambiciózus tervei vannak: Románia első szabadkőműves múzeumát szándékoznak itt létrehozni. Nagyvárada önkormányzata már 2017-ben megkötötte a finanszírozási szerződést az EU által támogatott 2014–2020-as Regionális Operatív Program részeként.¹⁸⁸

A Mohácsi Színkör faépülete, Mohács

1902 márciusában a *Mohácsi Színpartoló Egyesület* az alábbi kérelemmel fordult a városi képviselőtestülethez. „Mohács város művelt közönségének a színészet ügyével immár magához méltóan kell foglalkoznia. Mohács városának immár ezen a téren elodázhatatlan magasabb kötelezettségei támadtak. ... a színpartolás szép eszméjét, a műízlés fejlesztésének gyönyörű gondolatát, az esztétikai érzület kiművelését csak úgy valósíthatjuk meg igazán, ha a művészet pártolásának városunkban állandó és méltó helyiségét emelünk. ...

¹⁸⁵ Evangelička crkva u Belom Blatu: <http://www.zrenjaninheritage.com/archives/5748>.

¹⁸⁶ A Szabadkőműves Páholy székhelye: <http://oradea.travel/hu/?p=2087>.

¹⁸⁷ Péter I. Zoltán: Egy jeles műépítész halálának évfordulója. Biharország, 7. évf. 35. sz., 2015, p. 32–33.

¹⁸⁸ Máté Zsófia, a Biharország főszervezőjének szíves közlése. E-mail, 2019. július 22.

az a város, mely a haladás útján törekszik előre, a mohácsi színpártoló egyesület kulturális és hazafias törekvésével szemben nem viseltethetik közönnyel.” A színikör vezetői egy hozzávetőleg 3000 négyzetméter kiterjedésű területet kértek az egyesület részére díjmentesen átengedni.¹⁸⁹

A kérelem megtette hatását: az 1930-ban kiadott színművészeti lexikon szerint két évvel később felépült a *Mohácsi Színikör* új épülete: „A mai színikört építették Bálint és Jámbor építésszek; elfér benne kb. 340 személy. Megnyílt 1904. júl. 2-án, a mohácsi Színpártoló Egyesület kezdeményezésére.”¹⁹⁰ „Mindenkire nagyon kellemesen hatott a színikör világoszöld alapszíne ..., aminthogy az épület is messziről elárulja, hogy művészi kéz alól került ki. Bálint és Jámbor irodáját ilyennek approbálta a párisi kiállításon az egész világ.”¹⁹¹

A színikörrel a *Hungaricana* adatbázisban látható egy 1917-ben postára adott képeslap. A nyári színházként működő épületet 1949 körül lebontották.¹⁹²

Gyógyfürdő- és szállodakomplexum, Vizakna

Az erdélyi *Vizakna* (Vizakna) sós vizű tavairól és az ott kiépülő fürdővárosról volt ismert. A földművelődésügyi miniszter 1904. április 30-ai beérkezési határidővel tervpályázatot hirdetett a vizaknai sós gyógyfürdőben építendő melegfürdőház, gyógyterem, szállóépület és a három épületet összekötő fedett folyosó terveinek elkészítésére.

A pályázati eredményről a *Művészet* című folyóirat is hírt adott. A vizaknai gyógyfürdő épületeinek tervpályázatára beérkezett pályaművek egyike sem felelt meg a kiírt feltételeknek, mert mindegyik túllépte az 510 000 korona előirányzatot, emiatt az első díj nem volt kiadható. „Viszonylagosan legjobbnak ítélték a 'Vizakna' jeligéjű pályatervet, melynek szerzői Bálint Zoltán és Jámbor Lajos műépítésszek, akik a második díjat kapják, és pályatervüknek a miniszter utasításainak megfelelő átdolgozása után reflektálhatnak az első díjra.”¹⁹³

A részletes pályázati programot és az öt beérkezett tervet a *Magyar Pályázatok* 1905. évi augusztusi száma ismerteti; Bálint és Jámbor pályázatának bírálati jegyzőkönyvét idézzük. A három épületet szervesen összekötő és a pályázati hirdetményben előírt fedett folyosó helyett a pályázó egy, a gyógyteremépület háta mögött elhelyezett különálló fedett sétahelyet tervezett. „Az alaprajzi elrendezés helyes felfogással, kedvezően megoldottnak minősíthető”, azonban az odatervezett két zuhanyterem és fürdőiroda miatt a terület az előirányzottnál 200 m²-rel nagyobb. „A nagy medencék és az azokhoz tartozó helyiségek szerves egymásutánban vannak csoportosítva, az iszapfürdők és a földszinti kádfürdők az előcsarnoktól az

¹⁸⁹ Sándor László, Tegzes Ferenc: Válogatott levéltári források Mohács polgári kori történetéhez (1867–1944). Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1976, p. 417–475.

¹⁹⁰ Magyar színművészeti lexikon, 3. köt. Szerk. Schöpflin Aladár. Országos Színészegyesület, Budapest, 1930, p. 269.

¹⁹¹ A színikör megnyitása. Mohács és Vidéke, 23. évf. 28. sz., 1904, p. 2.

¹⁹² Baranya megye földrajzi nevei. Adattár, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1982, p. 461.

¹⁹³ Kitüntetések. Művészet 3. évf. 5. sz., 1904, p. 339.

épület hossz tengelyére merőleges, eléggé széles, tűrhetően megvilágított és jól szellőzhető folyosóra nyílnak. Pályázó az udvarterületeket az alagsorban előnyös módon használja ki. Az emeleti kádfürdők elrendezése kedvező.” A gyógyterem alaprajzi megoldása művészi felfogásról tanúskodik. Az éttermeket és kávétermeket a nagy terasszal a tavak felőli oldalon helyezték el. Az emeleten az épületek tavak felőli részén lévő terasz igen szép. A pincérszobák és a vendéglős lakásának elhelyezése jó, de az „előcsarnokban térpazarlás mutatkozik.” A szállóépület alaprajza egyszerű, világos és takarékos beosztású. Az épületek kiképzése az épületek jellegének megfelelően, ízlésesen, ügyes kézzel lett megtervezve.¹⁹⁴

A fürdőkomplexum 1906 és 1908 között felépült. Az interneten található információk szerint a Bálint és Jámbor által tervezett épületek egy részét elbontották, más részét felújították: ez utóbbiakat eredeti rendeltetésüknek megfelelően használják.

3. ábra: Részlet a vizaknai fürdő pályázati anyagából

A Könyves Kálmán Múintézet szalonja

A műkereskedelemmel, kiállításszervezéssel foglalkozó Könyves Kálmán Múintézet adott megbízást a Bálint és Jámbor cégnek kiállítási színhelyül is szolgáló, több teremből álló szalon kialakítására.

Az *Uj Idők* 1906 novemberében képekkel illusztrált cikkben számolt be a Könyves Kálmán szalon belső átalakításáról. Az újságíró megemlíti az 1906 elején itt tartott nagy sikerű *Rippl-Rónai*-kiállítás helyszínéül szolgáló szalont mint a jól megválogatott, olykor elsőrangú kiállítások színhelyét, amely akkor még kicsiny és kissé barátságtalan volt. A régi terem helyébe most egész teremsort alakítottak ki, Bálint és Jámbor műépítész bízva meg az ins-

¹⁹⁴ A bírálati jegyzőkönyvből. Magyar Pályázatok. Építőművészet, 1905. 5. sz., p. 4–9.

tallációval. Hatalmas rézveretű portál ékesíti a Nagymező utcai homlokzatot, benn pedig könnyen átalakítható kiállítási helyiségek vannak, amelyek szürke falát sötétkék farámák foglalják be. A kisebb helyiségek sorához csatlakozik a folyóirat-olvasóterem kandallóval s szép belső megoldással: ez is a közönség rendelkezésére áll. „Kaptunk tehát oly új művészeti szalont, amely dísz- és alkalmatosság dolgában nem marad a külföldiek mögött.”¹⁹⁵

4. ábra: A Könyves Kálmán Múzeum új olvasóterme

István Király szálloda és vigadó, Nagybánya

1906 és 1910 között Szatmár vármegye egyik települése, *Nagybánya* városa három jelentős munkával: a széles körben ismert nagyszálló és vigadó, a kevés figyelmet kapott görög-katolikus templom és a szinte ismeretlen festőműtermek megtervezésével bízta meg a Bálint és Jámbor céget.

A Nagybánya főterén 1874-ben létesült első szálloda és vendéglő épülete 1905 augusztusában leégett. „A városi nagyszálló leégése után egyik legsürgősebb feladatunkká vált, hogy

¹⁹⁵ A Könyves Kálmán új szalonja. *Uj Idők*, 1906. november 11., p. 491, a kép: p. 475. (Az építészek műveit felsoroló listákon ez a munka mindeddig nem szerepelt.)

a romok helyén mielőbb felépítsük a városi palotát. Ezt nemcsak esztetikai okok tették kötelességünkkel, de főleg azon körülmény, hogy a tűzvész folytán tetemes bérösszegektől esett el a város, mely elmaradt bérjövödelmek igen érzékenyen érintik évi háztartási mérlegünket”¹⁹⁶ – írta 1906-ban a Nagybánya újságírója.

A város lakossága és vezetősége arra az elhatározásra jutott, hogy az elpusztult épület helyén új szállodát és vigadót építtet, amelyben helyet kap egy 400 személy befogadására alkalmas színházterem. A határozat közgyűlés általi elfogadása után néhány városatya megkérdőjelezte a döntés helyességét: kell-e a városnak 400 fős színházterem, kifizetődő lesz-e a hatalmas épület? Végül mégis a beruházás melletti álláspont győzött, és 1906. február 7-én meghirdették a városi nagyszálló építéséről szóló pályázatot, március 31-i beadási határidővel.¹⁹⁷

A városi tanács a pályázatok bírálatát az MMÉE-re bízta, amelynek bírálóbizottsága a 15 beérkezett pályamű közül első díjjal a *Három rajzolt tulipán* jeligéjű, a Bálint és Jámbor cég által készített tervet javasolta kitüntetni. A *Nagybánya* című lap közzétette a zsűri véleményét, amelynek legfontosabb megállapításai: A „három rajzolt tulipán” jeligéjű terv jó, monumentális és szerves alaprajzi megoldást mutat, melynél minden helyiség kellő nagyságú és jó világítású. Igen szépen vannak elhelyezve a kávéház és a vendéglő helyiségei: azok közvetlenül a főhomlokzatra nyílnak, de abból kevés helyet foglalnak el. A vendéglő és kávéház úgy az utcáról, mint a szállodából jól megközelíthető. Minden helyiség szép térhatással, a nagyságához képest arányos méretekkel bír. Kiváló a főlépcső elrendezése, valamint a színház, vigadó és szálloda közös előcsarnokának alakítása, mely minden körülmény számbavételével van kialakítva. Elég nagy a színház nézőtere és színpadja, célszerűek a ruhatárak, a vészkijáratok és az egyéb mellékhelyiségek. A szállodai szobák tetszetősek, ezek mellékhelyiségei jók. Szép és megfelelő az építmény architektonikus kiképzése. A terv egyedüli hibája, hogy a vendéglő konyháját egy üveggel lefedött udvarban helyezték el, de ezen könnyen lehet segíteni. Az épület az előirányzott költségkereten belül megvalósítható. A bírálóbizottság egyhangúlag megállapodott abban, hogy az I. díjra a „három rajzolt tulipán” jeligéjű tervet ajánlja, mert előnyeivel nemcsak kimagaslik társai közül, de a kitűzött feladatot minden tekintetben jól oldja meg. A zsűri melegen ajánlotta, hogy a részletes tervek elkészítésével és a művezetéssel e terv szerzőjét bízzák meg, mert ezáltal Nagybánya város megfelelő építményhez fog jutni.¹⁹⁸

1906 és 1908 között a helyi lapokban jó néhány cikk megjelent a nagyszálló építésével kapcsolatos vitákról. Belenézve a helyi lapokba érthetővé válik, miért húzódozott az építkezés megkezdése a pályázati eredmény kihirdetésétől számítva csaknem két éven át.

Az eredményhirdetés után ismét ádáz polémia kezdődött a városi közgyűlésben: „egyszerre vitássá vált, hogy csakugyan oly épületre van szüksége a városnak, minőt a pályázati

¹⁹⁶ „Chaosz”?! Nagybánya, 1906. szeptember 13., 37. sz., p. 1–3.

¹⁹⁷ Pályázati hirdetmény. Nagybánya és Vidéke, 32. évf. 6. sz., 1906. február 11., p. 4.

¹⁹⁸ A városi nagyszálló pályatervei. Nagybánya, 4. évf. 25. sz., 1906. június 21., p. 1–3.

hirdetményben követelt? Csakugyan szüksége van a városnak sülyesztővel és zsinórpádlással ellátott színházra, vagy csak diszteremre, hol hébe-hóba színházi előadásokat is lehetne tartani?” Néhányan újra felvetették, jó volt-e a pályázati kiírás? A pályadíjnyertesek kihirdetése után pedig újabb parázs veszekedés tárgya lett, kire bízzák az építkezés művezetését. „S különösen magasra csaptak a szenvedélyek lángjai a legutóbb lezajlott közgyűlésen, mely arról volt hivatva dönteni, hogy a részletes tervek és költségvetés elkészítésével kit bízson meg a közgyűlés? Az ad hoc bizottság az első díj nyertesait: Jámbor és Bálint fővárosi műépítészeket javasolta megbízni. Nosza, lett nagy kavarodás e javaslatra!” A cikkíró végül leszögezi: a pályakoszorúzott terv „mindenben megfelel a pályázati hirdetményben foglalt követelményeknek”, ha tehát az rossz, akkor a pályázati felhívás volt rossz! Arról nem szól a fáma, a tervezők mit szóltak a következő fejleményhez: „Az ad hoc bizottság a pályakoszorúzott terven több rendbeli változást tett, felülbírlván a szent zsűrit s a helyi praktikus gondolkozást igyekezett belevinni a három tulipános tervezetbe.”¹⁹⁹

Egy újabb újságcikkből kiderül, hogy 1908 áprilisáig még mindig nem kötötték meg a kivitelezői szerződést, pedig mindegy, kire bízzák az építkezés vezetését, csak épüljön fel mielőbb. A pénzügyi szempontok mellett szólnak, hogy „ha már az eddig kidolgozott részletes tervekért és költségvetésekért 2 százalékot kell fizetnünk a tervező építéseknek, bízzuk rájuk az építkezés művezetését is, mert a teljes kivitelért még fizetendő két százalékból alig takaríthatnánk meg valamit, ha a kivitelre bárkit is kérnőnk fel”. Emellett szól a felelősségvállalás kérdése is: ha a tervező építések felügyelik az építkezést, minden tekintetben a legteljesebb felelősséggel tartoznak az egész komplexumért.²⁰⁰ Végül győzött a józan ész: a művezetést a tervezők felügyeletére bízták, a kivitelezésre 1908 novemberében versenytárgyalást tartottak.²⁰¹

A nagyszálló építésének híre még „a Borovszkyba” is bekerült: „A város épen ebben az évben (1908) foglalkozik nagyszabású beruházásokkal. A városi nagyszállót, a mely 1905 tavaszán leégett, s azóta romokban áll a piac nyugati oldalán, Bálint és Jámbor pályadíjnyertes tervei szerint újraépítik. Bevezetik a villamvilágítást, megcsinálják a vízvezetékét.”²⁰²

Az építések a színház és az étterem tetőzetének áthidalására az akkor még újdonságnak számító vasbeton technológiát alkalmazták, amelyről a kivitelezésben közreműködő *dr. Sándor Ödön* terjedelmes cikket írt egy szaklapban; az abban foglaltakat az ötödik rész *Az új, korszerű építészeti megoldások alkalmazása* című fejezetében ismertetjük. Ha nehezen is, de 1910 őszére elkészült az impozáns épület, benne az *István Király szálló*, illetve a város híres szülöttéről, *Lendvay Mártonról* elnevezett színház.

¹⁹⁹ I. m. (196).

²⁰⁰ A városi nagyszálló. Nagybánya, 6. évf. 16. sz., 1908. április 16., p. 3.

²⁰¹ Szamos, 1908. október 11., 82. sz., p. 5.

²⁰² Nagybánya. A város háztartása. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szerk. *Borovszky Samu*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1908, p. 219.

5. ábra: A nagybányai István Király szálló 1941-ben²⁰³

A szerencsés felépítés öröme az építési vállalkozók, a *Grünwald Testvérek* cég 1910. október 15-én díszes lakomát adott. A vacsorára Bálint Zoltán és Jámbor Lajos is hivatalos volt: munkájuk elismeréseképpen többen felköszöntötték őket.²⁰⁴ Az emelkedett hangulatban lezajlott banketten számos tósztot mondtak: „Jámbor Lajos hármát is, mert maga volt legjobban elragadtatva a terem remek akusztikájától, a mit azzal fejezett ki, hogy az egész compositióban ennek örvend a legjobban.”²⁰⁵ A színházat 1910. november 5-én díszelőadással nyitották meg, ezen Bálint Zoltán a feleségével együtt jelent meg. Az ünnepi beszédek és megemlékezések után a *Bánk bánt* adták elő, a főbb szerepekben fővárosi művészekkel.²⁰⁶

Gerő Ödön elismerőleg írt az épület stílusáról: a ritmus „domináló éreztetése”, ugyanakkor a mások által is alkalmazott motívumok lehetőség szerinti kikerülése jellemzi Bálint és Jámbor magyaros építészeti és iparművészeti programját. „A népies díszítőelemeket monumentalizálják, plasztikusan jelentetik meg, de naivitásától megfosztják. A szerkezetben is magyarosságot éreztetnek a vonal ritmusával. A nagybányai színház ennek az igyekvésnek dokumentuma.”²⁰⁷

²⁰³ Fortepan. Adományozó Romák Éva.

²⁰⁴ Nagybánya és Vidéke, 36. évf. 43. sz., 1910. október 23., p. 2.

²⁰⁵ Társasvacsora. Nagybányai Hírlap, 3. évf. 43. sz., 1910. október 23., p. 4.

²⁰⁶ A Lendvay-színház megnyitása. Nagybánya és Vidéke, 36. évf. 43. sz., 1910. november 13., p. 3.

²⁰⁷ Gerő: i. m. (176). A 6. ábrán a 187. oldalon lévő egykorú fényképfelvétel látható.

6. ábra: A nagybányai színház előcsarnoka

A jó állapotban lévő épület (7. ábra) szerepel Máramaros megye műemlékeinek listáján.²⁰⁸

7. ábra: A volt István király szálló 2019-ben (a szerző felvétele)

²⁰⁸ Lista monumentelor istorice din județul Maramureș. MM-II-a-A-04452: https://ro.wikipedia.org/wiki/List%C3%A2_monumentelor_istorice_din_jude%C3%A2ul_Maramure%C3%A2.

Görögkatolikus templom, Nagybánya

A helybeli görögkatolikusok 1905-ben határozták el egy új templom építését – ennek az épületnek a tervezésével szintén a Bálint és Jámbor céget bízták meg. Az impozáns méretűre tervezett templomtorony azonban a felépítés során romba dőlt, maga alá temetve a félkész épület egy részét is. „Csak a múlt számunkban dicsértük meg, hogy milyen szép, milyen nagy, hatalmas, hogy vetekedik a Szt. István toronynyal s ma már csak egy óriási romhalmaz jelzi a helyet, ahol volt ... a 40 méterre, illetve fedéllel együtt 50 méterre tervezett torony alsó része még tavaly, felső része pedig most épült tavasz óta. Már volt úgy 28 méter készen belőle, amit gyorsan emeltek föl; a szép román stílusú templom már kedves képet nyújtott a szemlélőnek s ime e hó 12-én pont déli 12 órakor romba dőlt a torony s magával ragadta a templom előcsarnokát is.”²⁰⁹ Csodával határos módon haláleset nem történt, de néhány munkás súlyos sérülést szenvedett, akiknek „fölségélyezésére mozgalom indult meg”. A város, a görögkatolikus lelkész, a helyi takarékpénztár és sokan mások mellett Bálint és Jámbor is juttatott pénzbeli adományt a szerencsétlenül járt embereknek.²¹⁰

Természetesen azonnal elindultak a találgatások: vajon a tervek voltak hibásak, vagy a kivitelezés minősége nem volt megfelelő? A káresemény kapcsán lefolytatott vizsgálatok vélhetően nem emeltek kifogást az építésszek munkája ellen, ugyanis a templom építése az eredeti tervek alapján ment végbe. „Brebán Sándor h. plébános, ki ügybuzgóságával az egész templomot úgyszólván a semmiből teremtetten meg, a g. kath. templom tornyát ért veszedelem után sem pihent, hanem minden követ megmozgatott, hogy úgy a templom, mint a torony építése lehetőleg még ez évben befejezést nyerhessen. Az építés vezetését most Fogarassy és Latorján szatmári jónevű műépítésszek vették át, kik az építkezést Bálint és Jámbor budapesti műépítésszek tervei szerint folytatják. Remény van arra, hogy a gyönyörű templomot, melyhez hasonló g. kath. templom igen kevés van az egész országban, még ez év őszén felszentelik” – írja a *Nagybánya* című lap 1908 nyarán.²¹¹

A templomot 1909. november végén szentelték fel; az eseményre az építéssz páros is hivatalos volt. „Bálint és Jámbor budapesti műépítésszek a ma délelőtti 9 óra 12 perces vonattal városunkba érkeztek s holnap részt fognak venni a g. kath. templom felszentelésének ünnepélyén, mint a páratlanul csinos épületnek tervezői.”²¹²

A „lélekemelő szép ünnepség” sokakat vonzott: „a nép nagy tömegekben hullámozott az új templomhoz s a vidékről is igen sokan bejöttek ez alkalomra. ... A templom kívülről festői látványt nyújt, de belülről is igen vonzó, kedves és izléses, valóban szerencsés alkotás, melyért Bálint és Jámbor építésszek megérdemlik a legnagyobb elismerést.” A templomépületért sokan fáradoztak, de „a legfőbb érdem Brebán Sándoré, aki törhetetlen bátorsággal

²⁰⁹ A g. kath. torony rombadőlése. *Nagybánya és Vidéke*, 34. évf. 20. sz., 1908. május 17., p. 1–2.

²¹⁰ *Nagybánya és Vidéke*, 34. évf. 20. sz., 1908. május 17., p. 3.

²¹¹ A g. kath. templom építése. *Nagybánya*, 6. évf. 31. sz., 1908. július 30., p. 4.

²¹² *Nagybánya és Vidéke*, 35. évf. 47. sz., 1909. november 21., p. 3.

győzött le minden utjában állott akadályt s a gyönyörű és impozáns épületet, mely városunknak egyik legszebb középülete, sikerült rövid idő alatt fölemelnie.”²¹³

A Wikipédián látható egy különlegesen érdekes képeslap 1908-ból, az akkor épülőfélben lévő templomról.²¹⁴ A romániai műemlékek listáján szereplő, és az interneten látható fotók alapján kitűnő állapotban lévő templomépület ma is szolgálja a híveket.²¹⁵

8. ábra: A nagybányai templom – Bálint és Jámbor terve²¹⁶

Festőműtermek, Nagybánya

A már többször említett digitalizálás révén sikerült egy újabb épületegyüttest, a Bálint és Jámbor iroda által tervezett nagybányai festőműtermek felkutatni.

Neves magyar festők 1896-ban alapították a nagybányai művésztelepet, melynek létrejöttében nagy szerepet játszott a helyi polgármester, *Turman Olivér*: ő hívta meg a Münchenben dolgozó *Hollósy Simont* a városba, amikor a mester a növendékei nyári plain air gyakorlatához keresett megfelelő helyszínt. A fél évszázadon át működő művésztelep a modern magyar festészet egyik központjává vált. Az első öt évben nyári szabadiskola, 1902-től 1927-ig pedig a *Nagybányai Szabad Festőiskola* működött a városban.

²¹³ A g. k. templom fölszentelése. Nagybánya és Vidéke, 35. évf. 48. sz., 1909. november 28., p. 3.

²¹⁴ Construcția Catedralei Adormirea Maicii Domnului, Baia Mare, 1908: https://ro.wikipedia.org/wiki/Catedrala_Adormirea_Maicii_Domnului_din_Baia_Mare#/media/Fi%C8%99ier:Catbaiaamare1908.jpg.

²¹⁵ Catedrala Adormirea Maicii Domnului din Baia Mare: https://ro.wikipedia.org/wiki/Catedrala_Adormirea_Maicii_Domnului_din_Baia_Mare.

²¹⁶ A nagybányai templom. In: A Ház. 1908, p. 90.

Az akkor már bő évtizede a városban tevékenykedő festőiskola körülményeiről sokat elárul a városi képviselőtestület által 1909. november 27-én megtárgyalt, a festőkolónia „ittmaradhatása” kérdéséről szóló előterjesztés. A sajtóbeszámoló szerint a gazdasági és pénzügyi bizottság javaslata „igen előkelő és szép vitát produkált,” a felszólalók „az ügy iránti lelkesedéstől duzzadt szép beszédekben mutatták ki azt, hogy Nagybánya városának nem szabad kicsinyes érdekekből a festőcolonia által követelt áldozatoktól visszariadni.” A közgyűlés végül egyhangúlag hozott egy elvi határozatot arról, hogy három épületben dupla műtermet építtet a festőművészek számára, és a beruházáshoz megpróbál kormánysszubszenciót szerezni.²¹⁷

Hogy a határozathozatalban volt-e szerepe, azt nem tudni, de a kiváló időzítés iskola-példájaként is tekinthetünk Krúdy Gyulának a helyi lapban a közgyűlési tanácskozás előtt publikált *A magyar Barbizon* című vezércikkére. Az apropót az a híresztelés adta, „hogy a világhírű nagybányai telep feloszlóban van”. Krúdytól két mondatot idézünk:

Krúdy Gyula a magyar Barbizonról²¹⁸

„Nagybánya is úgy van elraktározva már a magyar koponyákban, mint az a páratlan, nagyszerű és a maga nemében egyetlen magyar város, amelynek intelligens lakossága, kiváló társadalma és rajongó, lelkes vezetői megkedveltették az új művészetek tanítványaival a vidéki, a szabad természetbeni életet ... az én fantáziám szerint, minden egyes nagybányai polgár büszke arra, hogy azok a színek, azok a hegyek, völgyek és erdők, amelyeket az ő szemével eddig közömbösen látott: egy évtized óta a párisi Szalonban épen úgy, mint az amerikai dollárkirályok képcsarnokaiban jelentek meg és egy egész világ művelt, művészetben hívő emberiségét tanították meg új látásokra.”

Pár hónap múlva a helyi lap közölte a konkrét döntésről szóló hírt: a város a festőműtermek és a hozzájuk tartozó legénylakások megtervezésével ismét Bálint Zoltánt és Jámbor Lajost bízta meg. A városi közgyűlés „elrendelte a festőcolonia műtermének 33 ezer korona és a legénylakásoknak 36 ezer korona költséggel való felépítését Jámbor és Bálint műépítésszek remek tervei szerint s az ügyek intézésére egy négytagú bizottságot küldött ki”.²¹⁹ A festőiskola centruma egy 8x14 méteres, fölülvilágítós, kiállítási helyiségnek is alkalmas nagyterem volt, ebből nyílt két oldalvilágítású műterem. A másik emeleten épületben 4 bértermek kaptak helyet.²²⁰

²¹⁷ Nagybányai Hírlap, 1909. november 28., 48. sz., p. 3.

²¹⁸ Krúdy Gyula: *A magyar Barbizon*. Nagybánya, 1909. november 11., 45. sz., p. 1.

²¹⁹ Nagybányai Hírlap, 1910. április 17., 16. sz., p. 3.

²²⁰ Symposium. Magyarországi Alkotótelepek és Symposiumok Társasága. Symposium Alapítvány, Budapest, 2003, p. 23.

Az Országút melletti építkezés előkészületei során azonban nem várt nehézségekbe ütköztek. Az épületek alapozásakor kiderült, hogy „ezekkel az épületekkel is úgy vagyunk, mint voltunk az István Király szállóval annak idején, t. i. hogy a telek rajza nem egyezett meg a helyszíni valóságos állapottal”. Az építészekkel nem tudatták, milyen égtájak irányába halad az az út, melynek mentén a tervezett épületek állnak majd. A cikkíró nagyon el lehetett keseredve azt javasolta, legalább az iskola-műtermet máshol helyezték el, mert ha a terv szerinti helyén épül meg, „örökre ott marad ferdén és eldugottan”. Ha itt marad, nagy kár lesz: „ilyen módon a szép és értékes iskola-műterem abszolúte nem érvényesül s a befektetett nagy tőke nem hozza meg azt a kamatját, hogy hirdesse az idegennek a város kulturális áldozatait, miket erején felül tesz”.²²¹

2012 és 2019 között a nagybányai festőkolónia épületeit – a Bálint és Jámbor által tervezett műteremházzal együtt – jelentős összegű Európai Unió támogatással gyönyörűen felújították.²²²

A Zsilvölgy páholy páholyháza, Petrozsény

A festői Zsil völgyében a 18. században alapították *Petrozsény* bányászvárost, amely a kiváló minőségű feketeszennek köszönhetően a 19. század végére virágzó, gazdag településsé fejlődött. Az aradi szabadkőműves-páholyból kivált 10 tag 1908-ban alapította meg a *Zsilvölgy páholyt* Petrozsényben, és még abban az évben felépítették saját páholyházukat a fentebb bemutatott nagyváradi László király páholyház mintájára, annak tervei alapján. Az épületet 1916-ban a románok romba döntötték.²²³

Állami Felsőkereskedelmi Iskola, Budapest

Több helyen – például a *Vállalkozók Lapja* jubileumi albumában – lehet arról olvasni, hogy erre a feladatra a Bálint és Jámbor iroda közvetlen felkérést kapott a kultuszminisztériumtól. Az Építő Ipar 1912 augusztusában közölt egy listát az új építkezésre a magánépítési bizottság által kiadott engedélyekről, köztük a következőről: a vallás- és közoktatási minisztérium a Thököly úton a 2827. hrsz. alatt felső kereskedelmi iskola építéséhez kért hozzájárulást, a tervezők Bálint és Jámbor.²²⁴ A tervezési munkálatok azonban nem ekkor kezdődhettek, mert ezt a hírt időben megelőzte a minisztérium által közzétett néhány, a szakipari munkákra vonatkozó, és több ágazati szaklapban – például a *Magyar Lakatosmesterek Lapjában*,

²²¹ Pár szó a festőműtermekről. Nagybánya és Vidéke, 36. évf. 30. sz., 1910. július 24., p. 1–2.

²²² Arhitecturi în creștere: <http://arhitectura-1906.ro/2019/02/o-noua9-optiune/> és Restoration and rehabilitation of Colony of Painters. <http://rba.spatiuconstruit.ro/arhiva/2019/proiect/168/view>.

²²³ Berényi Zsuzsanna Ágnes: Adatok a magyarországi szabadkőművesség történetéhez. Múltunk, 48. évf. 3. sz., 2003, p. 188. és Berényi Zsuzsanna Ágnes: A petrozsényi „Zsilvölgy” páholy. Kapu, 1993. 1. sz., p. 88.

²²⁴ Építő Ipar, 36. évf. 32. sz., 1912, p. 311.

a *Magyar Asztalosmesterek Lapjában*, *A Bádogos és Szerelőben* – megjelent versenytárgyalási felhívás. Ez utóbbit idézzük: bádogos-, vízvezeték-, légszesz- és csatornázási munkálatok Budapesten. A Bálint és Jámbor építészek tervei alapján a Thököly úton építendő állami felső kereskedelmi iskola munkálatainak biztosítására a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban versenytárgyalás tartatott.²²⁵

A következő hír az 1913 szeptemberére elkészült új iskolaépületről szól: az állam a fővárosban 1907-ben állította fel az első, és ma is egyetlen állami felső kereskedelmi iskolát. Az intézet ideiglenesen a Rózsa utca 1. szám alatt levő bérházban volt. Szeptember elsején azonban már saját díszes, modern új épületébe költözött át.²²⁶

A jó állapotban lévő, tetszetős épület ma is iskolaként funkcionál a Thököly út 48–50. szám alatt. Az impozáns épület karakterét a tervezők által alkalmazott mészhomoktégla határozza meg. Erről a különleges építőanyagról a Károlyi-háznál, illetve a cikksorozat ötödik részében lesz szó.

9. ábra: A volt felső kereskedelmi iskola (a szerző felvétele)

Állami Számvevőszék, Budapest

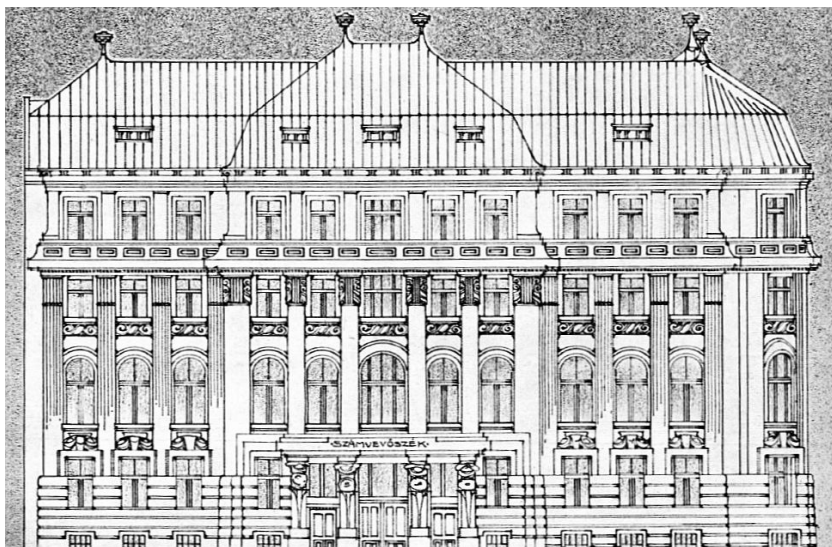
A *Számvevőszék* sokáig a belvárosi Veres Pálné utcában működött, de akkori székháza egyre szűkösebbnek bizonyult, így 1909-ben megszületett a döntés: a testület számára a budai

²²⁵ A *Bádogos és Szerelő*, 1912. július 27., 7. sz., p. 3.

²²⁶ *Új iskola*. Az *Ujság*, 1913. szeptember 5., 211. sz., p. 14.

oldalon új épületet emelnek, és arra tervpályázatot hirdetnek. „A pályázat általános és országos, tehát abban kizárólag csakis magyar honos építészek vehetnek részt.”²²⁷

A pályázat építési programjában előírták, hogy az egész épület alatt létesítendő alagsorban kell elhelyezni a központi fűtés kazánházát, a pincéket, a mosókonyhát, két irattári helyiséget, továbbá a portás-, gépész- és házmesterlakást. A földszinten kellett kialakítani az igazgatói és az elnöki lakást – ez utóbbit kizárólag az elnök rendelkezésére álló belső felvonóval kellett összekötni az első emeleten kialakítandó elnöki hivattallal. A 6 méter belmagasságú első emeleten kap helyet az elnöki és az alelnöki hivatal, egy nagy tanácsterem és a könyvtárterem. A második és a harmadik emelet a főosztályoké és a hozzá kapcsolódó ügyosztályoké. A kiírás további részleteket is tartalmazott – az elnök lakására vonatkozóan például a következőket: „2 előszoba, 2 egyablakos szoba, 5 kétablakos szoba, 1 nagyobb szoba kb. 40 m² alapterülettel, 1 fürdőszoba, 1 konyha, 2 cselédszoba, 2 kamra, 2 klozet” – olvasható a *Magyar Pályázatok* 1910. évi 1. számában. A lapban közzétették a beérkezett pályaművek néhány jellemző rajzát és a bírálati jegyzőkönyvek kivonatát. Bálint és Jámbor tervéről a következőket írták: „Alaprajzi elrendezése a program követelményeit teljes mértékben kielégíti; a tervezet alapos tanulmányról tanúskodik és csak apróbb jelentőségű hiányok észlelhetők. Nevezetesen az elnöki lakás földszintjén cseléd- vagy inasszobáról nincs gondoskodva Homlokzata a modern formák felhasználásával lett tervezve, jó arányokat mutat, és egy középület jellegével bír.”²²⁸

10. ábra: Az Állami Számvevőszék homlokzati rajza Bálint és Jámbor I. díjas pályázatában

²²⁷ Az állami számszék új épülete. Magyarország, 16. évf. 172. sz., 1909. július 22., p. 6.

²²⁸ A m. kir. állami számvevőszék tervpályázata. Magyar Pályázatok. Építőművészet, 1910. 1. sz., p. 18–32.

A pályaterveket bíráló bizottság 1909 novemberében döntött a pályamunkák sorsa felett. A 2500 koronás I. díjat Bálint és Jámbor, a 2000 koronás II. díjat *Wälder Gyula*, a 1500 koronás III. díjat *Sebestyén Artúr* terve nyerte el. A pályaművek december 1-ig a MMÉE helyiségében voltak kiállítva.²²⁹ Az 1910 és 1914 között elkészült épület ma a külügyminisztériumnak ad helyet a Bem rakpart 47. szám alatt.

Hajdú vármegye székházépülete, Debrecen

Debrecen városképének napjainkban is meghatározó jelentőségű épületei közül kettő kötődik Bálint Zoltán és Jámbor Lajos nevéhez: ők tervezték a város főutcáján álló vármegyeházát és a *Nagytemplom* mellett felépült háromemeletes, reprezentatív bérpalotát.

Az 1876-ban a *Hajdúböszörmény* székhelyű *Hajdúkerületből*, néhány bihari és szabolcsi községből megalakult *Hajdú vármegye* központja Debrecen, a korábbi szabad királyi város lett. A törvényhatóság számára a város felajánlotta a régi *Fehér Ló* (egyes források szerint *Fehérkereszt*) fogadó épületét, amely azonban meglehetősen szűkösnek bizonyult.

A *Pesti Hírlap* tudósítása szerint 1910. december közepén terjesztették be a megyegyűlés elé az új székház költségvetését: a 600 ezer koronát kitevő beruházásra 50 éves törlesztéses kölcsönt vettek fel, továbbá kivetettek 2%-os vármegyei pótdátot, amelyet már abban az évben behajtottak. A másfél évre tervezett építkezés 1911-ben kezdődött.²³⁰ A város főútvonalán, a Piac utcában felépítendő székház tervezésére a Bálint és Jámbor céget kérték fel. Az épületben, amelynek a belső kialakítását is az építészekre bízta, a törvényhatósági és az államépítészeti hivatalokon kívül a fő- és az alispán, valamint a várnagy lakásait is ki kellett alakítani.²³¹

Az elkészült megyeháza a korabeli és a mai építészettörténészek szerint a Bálint és Jámbor kettős egyik kimagasló alkotása. A kortárs Gerő Ernő ezt az épületet is meleg szavakkal méltatta, külön kiemelve annak egyes részleteit: „Hajdú megye székházát Bálint-Jámborék magyar átmeneti stílusban építették. A nevén nevezések korában Bálint-Jámbor sajátos magyaros stílusának is nevet kell adni. Más ez a stílus mint a Lechner mesteré, más mint a Lechner község híveivé vagy mint a Lechneren túltevőké. ... A debreceni megyeháza Bálint-Jámborék egyik legnemesebb műve.” A díszterem „hatalmas fehér csarnok, amelybe Kernstock mester üveglablakai színesen viszik a verőfényt. Sötétre beeresztett és viaszolt hársfa-lambériák s ajtók vágják el a nagy fehérséget. A vasbetonmennyezet szélesen ráborul a teremre. Finoman vésett, virágosan ornamentizált fehér gerendák kereszteződnek benne.” A berendezést, valamint a terem közepén és a négy szögletében elhelyezett sárgaréz csillá-

²²⁹ Az állami számvevőszék új épülete. Az Ujság, 1909. november 17., 272. sz., p. 16.

²³⁰ Hajdu vármegye új székháza. Pesti Hírlap, 1910. december 13., 296. sz., p. 37.

²³¹ Hajdú vármegye új székházépülete. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, 48. évf. 7. sz., 1914, p. 120–123.

rokat szintén az építészpáros tervezte, akárcsak a megyeháza nagy kapujának rácsát, mely „Bálint-Jámbor egyik legjava rajza”.²³²

11. ábra: A vármegyháza főkapuja – készítette Losonczy István Debrecenben

Az építészek jellegzetes homlokzatot alakítottak ki hatalmas, íves bejáróval, a második emeleti közgyűlési terem magas ablaksoportjaival, az impozáns tetőzetten toronnyal. A földszintet és a homlokzat architektonikus elemeit magyaros motívumokkal díszített Zsolnay-pirogránittal burkolták. A közgyűlési terem fő díszé a hét vezért ábrázoló üvegfestménysorozat. Az elnöki emelvény feletti hetes ablaksoportot díszítő festmények Kernstok Károly tervei alapján készültek.

A vármegyháza építése 1911 tavaszán kezdődött, 1912 őszén adták át az épületet. „Beépített köbtartalma pincetalajtól főparkányig kereken 32 500 m³. Az építési költség 830 ezer koronát tett ki, a berendezésre 80 ezer koronát fordítottak.”²³³

²³² Gerő: i. m (176), p. 178–180, fotó p. 209.

²³³ Hajdú vármegye új székházépülete. Magyar Mérnök 48. évf. 7. sz., 1914, 120–123.

A megyeháza kapuja alatti tábla emléket állít az egykor itt állott *Fehér Ló* fogadónak és az abban megszállt nevezetes vendégeknek. Az épület az 1980-as és a 2010-es években zajló felújításoknak köszönhetően eredeti szépségében látható.

12. ábra: Hajdú vármegye székháza 1935-ben²³⁴

Állami Főgimnázium, Liptószentmiklós

Liptó vármegye székhelye, *Liptószentmiklós* nagyközség sokáig nélkülözte a nyolcosztályos, érettségi adó középiskolát. 1905-től éveken át újra és újra próbálkoztak a vallás- és közoktatási miniszternél, de a kérelmet a minisztérium mindannyiszor elutasította. A statisztikai adatok kevésbé támasztották alá a község kívánságát: az 1910. évi népszámlálás adatai szerint mindössze 3251 lakosa volt. Végül sikerült a minisztériumi vezetőket meggyőzni arról,

²³⁴ Fortepan. Adományozó: Kurutz Márton.

hogy Liptószentmiklós a megye kulturális központi szerepének betöltésére hivatott, és a nagyközségben létesítendő középiskola életképességéhez megvannak a szükséges feltételek.

A kultuszminiszter 1911. január 3-án kelt leiratában azzal a feltétellel helyezte kilátásba az állami főgimnázium felállítását, hogy a létesítéshez a község 150 ezer koronával hozzájárul. A képviselőtestület az év nyarán tartott közgyűlésén egyhangúlag s nagy lelkesedéssel megszavazta a kért összeget; ennek alapján a miniszter értesítette a megye főispánját, hogy a főgimnázium 1912–1913. tanévvel való felállítása érdekében megkezdik a szükséges előmunkálatokat. Egy évvel később, 1912. szeptember 1-jén a főgimnáziumban az első és az ötödik osztály felállításával ténylegesen megindult az oktatás.²³⁵

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium az új iskolaépület megtervezésére a Bálint és Jámbor céget kérte fel. A szokásos eljárásrend szerint az építési munkákra a minisztérium által meghirdetett pályázatok útján keresték az alvállalkozókat. A feltételek és tervek Bálint és Jámbor műépítészeknél voltak megtekinthetők.²³⁶ A *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* őrzi a gimnázium építkezésével kapcsolatos, a Földművelésügyi Minisztérium anyagában fennmaradt helyszínrajzokat, csatornázási térképet.²³⁷

Az iskolai értesítők hűségesen beszámolnak az új épülettel kapcsolatos fejleményekről. Az első tanévet egy bérházban kezdték, ahol összesen hat szoba és néhány mellékhelyiség állt rendelkezésre, ezért „nemcsak kívánatos, hanem feltétlenül szükséges volna, hogy az intézet az 1914–15. tanév elején új otthonába kerüljön. ... Az építkezés ügye azonban még csak a kezdet stádiumában van. A telek megvásárlása és megszerzése körüli eljárás hosszas időt vett igénybe. ... Az építkezés költsége 750 000 koronában van előirányozva, melyből azonban a bútornak is ki kell kerülni.”²³⁸

A második tanévben sem kezdődött meg az építkezés, a község ugyanis szeretett volna olcsóbb telket vásárolni az iskolaépület számára. A minisztérium egy hivatalnokot és Jámbor Lajost bízta meg a telkek alkalmasságának vizsgálatával – végül az eredeti koncepció maradt érvényben. „Közben a tervező műépítészek elkészítették az épület terveit”, azokat a minisztérium még 1913 nyarán elfogadta, és az egyes munkálatokra versenytárgyalást írt ki, amelyet eredménytelennek ítélték, és új pályázatokat hirdettek. 1914 májusában végül megindult az építkezés. „Az épület őszi minden esetre tető alá kerül s ha csak igen nagy akadályok nem merülnek fel, 1915. szeptember 1-én saját otthonunkban nyithatjuk meg a tanévet, akkor már mind a 8 osztállyal” – áll az 1914 nyarán kiadott iskolai értesítőben.²³⁹

²³⁵ A lipótszentmiklósi magyar királyi állami főgimnázium első évi értesítője az 1912–13. iskolai évről. Liptószentmiklós, 1913, p. 18–20.

²³⁶ Magyar Asztalosmesterek Lapja, 6. évf. 35. sz., 1913. augusztus 31., p. 7.

²³⁷ M. kir. áll. főgymnázium építkezése Liptószentmiklóson. S 118 – No. 1363, 1364/1-5., 1365/1-5.

²³⁸ I. m. (235), p. 22–23.

²³⁹ A lipótszentmiklósi magyar királyi állami főgimnázium második évi értesítője az 1913–14. iskolai évről. Liptószentmiklós, 1914, p. 9.

Azok a bizonyos „igen nagy akadályok” sajnos, felmerültek: néhány hét múlva kirobbant az I. világháború.

„A kezdetben lassú ütemben haladó munka 1914 júliusában vett nagyobb lendületet s javában folyt, amikor az országra reánkényszerített nagy háború kiütött. Mindjárt a mozgósítás első napjaiban félbenmaradt a munka, megszűnt a sürgés-forgás az épület körül s a földből néhány méterre kiemelkedő falak egész télen át elhagyottságukkal nemzeti nagy küzdelemnek voltak hirdetői.”²⁴⁰ A minisztérium 1915-ben elrendelte a munkálatok folytatását, de az 1915/16. tanév sem hozott döntő változást: „Díszes új otthonunk a háború szülte nehéz viszonyok között nem készülhetett el”, ezért az időközben 8 osztályosra bővült gimnázium kénytelen volt „szűk, sötét szobácskákban meghúzódni”.²⁴¹ Az utolsó iskolai értesítő 1918 nyarán arról tudósít, hogy a gimnázium épülete „az 1917. évben sem készült el, pedig csekély munka volt már hátra”.²⁴²

1919 óta az épületben a *Michal Miloslav Hodžáról*, a szlovák nemzetiségi mozgalom egyik vezéralakjáról elnevezett gimnázium működik. Egy angol nyelvű oldalon, ahol az építészek, Bálint és Jámbor nevét is megemlítik, látható néhány kép a háromszintes, remekbe szabott épületről, melynek leghangsúlyosabb eleme a saroktorony, több szintet átfogó, hatalmas ablakaival.²⁴³

Fészek Club, Budapest

Az 1920-as évek elején a *Fészek Művészklub* életében új korszak kezdődött; a megújulás egyik jele a kultuszminisztérium kisebb anyagi támogatásában is megnyilvánult. 1921-ben vásárolták meg a klubnak addig is otthont adó, de korábban csak bérelt házat a Kertész utcában. Az igazgatóság az építésztagok által ajánlott Bálint és Jámbor irodát bízta meg egy több lépcsőben végbemenő átalakítás tervezésével.

Legelőször – amint a következő beszámoló dátumából kiderül, 1922-ben – az udvart alakították át fedett árkaDOS, teraszos kerthelyiséggé. A második ütemben készült el a hall, a nagyterem és két kisebb szoba – egyik a sakk- és kártyajátékok, a másik a zongorabemutatók számára. Az átalakítás harmadik évében a földszintre költöztették le az éttermet, amely ma szinte ugyanolyan állapotban látható, mint amilyennek készült. Az étterem emeleti helyén üléstermet, könyvtárszobát és egy külön olvasótermet alakítottak ki. 1926-ban az alsó hall

²⁴⁰ A lipótszentmiklósi magyar királyi állami főgimnázium harmadik évi értesítője az 1914–15. iskolai évről. Lipótszentmiklós, 1915, p. 15–16.

²⁴¹ A lipótszentmiklósi magyar királyi állami főgimnázium negyedik évi értesítője az 1915–16. iskolai évről. Lipótszentmiklós, 1916, p. 5–6.

²⁴² A lipótszentmiklósi magyar királyi állami főgimnázium hatodik évi értesítője az 1917–18. iskolai évről. Lipótszentmiklós, 1918, p. 7.

²⁴³ M. M. Hodža Grammar School: <https://www.mikulas.sk/en/visitor/monuments-of-the-town/m-m-hodza-grammar-school/>.

és a vesztibül készült el – végül ez lett az átépítés utolsó szakasza, mert a szomszéd telekre tervezett, 600 fős koncert- és színházterem végül nem épült meg.²⁴⁴

A Fészek „tegnap este nyitotta meg kerti helyiségeit, amelyek olyan fényesek, hogy egész Budapesten nincsen párjuk. A régi kert helyén Bálint Zoltán és Jámbor Lajos, a két kitűnő műépítész olasz renaissance-stilű árkádokat épített nyitott és csukott teraszokkal, amelyek a legszebb firenzei loggiákra emlékeztetnek.” Az építőmester külön érdeme, hogy nem vágta ki a kert régi fáit, hanem szépen körülépítette őket. Az árkádokat karcsú oszlopok díszítik, az oszlopok között egy-egy majolikaplakett örökít meg néhány nagy művészt. „Az árkádok fölött pompás teraszok vannak; ide díszes lépcső vezet, amelynek kanyarulatában csodaszép szökőkút pompázik.” „A felavatás valóságos háziünnepség számba ment; a főváros művészvilága szeretettel és hálával köszönte meg a Fészek igazgatóinak ... ezt a pompás alkotást, amelyhez foghatót soha semmiféle klub nem nyújtott még tagjainak.” A hála és a szeretet még fokozottabb mértékben nyilvánult meg a Fészek gazdája, Tolnay Ákos, a felújítás értelmi szerzője iránt. „A színészeknek, festőknek, szobrászoknak, építészeknek, íróknak, zenészeknek olyan klubjuk van, hogy azt megirigyelhetik tőlük az amerikai dollárkirályok is!”²⁴⁵

Állami Tanítóképző Intézet, Jászberény

A jászberényi állami tanítóképző intézet felépítésére az 1927/28. évi költségvetésben 348 ezer pengőt irányoztak elő, de akkor az összeget csak részben használták fel.²⁴⁶ Az épület tervezésére a Bálint és Jámbor iroda közvetlen megbízást kapott,²⁴⁷ és a versenytárgyalási felhívásból az is kiderül, hogy az építkezés kivitelezésével szintén az építész tervezőket bízták meg.²⁴⁸ A központi fűtéssel ellátott, reprezentatív épület a tervezett határidőre el is készült, de – amint a *Friss Ujság* beszámolt róla: „Üresen áll az állami tanítóképző új palotája, nincs pénz a berendezésre”. A lap kiküldött tudósítója szerint a gyönyörű palota a város legszebb, legmodernebb épülete, amelyet berendezés híján nem tudnak használatba venni.²⁴⁹ Az épületben ma az *Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campusa* működik.

²⁴⁴ Bánóci Zsuzsa: Fészek Művészek Clubja 1901–1949. *Ars Hungarica*, 23. évf. 1. sz., 1995, p. 63–79.

²⁴⁵ F. J.: Színházi krónika. 8 Órai Ujság, 8. évf. 154. sz., 1922. július 9., p. 8.

²⁴⁶ Jelentés az 1927–1928. évi zárszámadásról. Állami Számvevőszék, 1928, p. 287.

²⁴⁷ Magyar művészet 1890–1919 I. kötet. Szerk. Németh Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, p. 342.

²⁴⁸ Versenytárgyalás, 39392/1928. VI. ü. o. szám, m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter. In: Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 62. évf. 164. sz., 1928. július 20., p. 6.

²⁴⁹ Fejlesztés helyett leépítik... *Friss Ujság*, 1930. július 27., p. 6.

13. ábra: A volt Jászberényi Tanítóképző Intézet épülete²⁵⁰

²⁵⁰ Jászberény – Tanítóképző: https://mandadb.hu/tetel/648417/Jaszbereny__Tanitokepzo.

KÜLFÖLDI HÍREK AZ IPARJOGVÉDELEM TERÜLETÉRŐL

Amerikai Egyesült Államok

A) Az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala (United States Patent and Trademark Office, USPTO) 2019. október 17-én az elővizsgálók számára új útmutatást adott ki, amely magyarázza a 2019. év elején megjelent *jávitott irányelvet a szabadalmazható tárgyakról* (2019 Revised Patent Subject Matter Eligibility Guidance; 2019. évi PEG). Az új útmutatás válaszol az USPTO által a közönségtől kapott megjegyzésekre, amelyekben magyarázatot kérnek a szabadalmazhatóság új szabályain alapuló eljárásokra.

A korszerűsített irányelv megmagyarázza a 2019. évi PEG szempontjait, így azt, hogy milyen típusú igénypontok irányulnak elvont ötletre; az elővizsgálóknak hogyan kell meghatározniuk, hogy egy bírói kivétel gyakorlati alkalmazásba van-e integrálva; az elővizsgálók által használt értékelési eljárást annak meghatározásakor, hogy egy igénypont bírói kivételre vonatkozik-e; és végül azt a módot, ahogyan az elővizsgálóknak meg kell magyarázniuk az elutasításokat a bejelentők számára.

A jávitott irányelv különösen azt fejt ki, hogy azokat a szabadalmi igénypontokat, amelyek nem esnek az elvont ötletek három kategóriájába – matematikai fogalmak, emberi tevékenységet szervező bizonyos eljárások és szellemi eljárások –, általában nem kell elutasítani elvont ötletként. Olyan ritka körülmények között, amikor az elővizsgáló meghatározza, hogy egy olyan igénypontot, amely nem esik a három kategória egyikébe sem, mégis elvont ötletként kell kezelni, az elővizsgálónak az elutasításhoz a Technológiai Központ igazgatójától kell hozzájárulást kapnia. Ha ez megtörtént, a döntést ismertetni kell a következő hivatali végzésben, és a közönséget értesíteni fogják a döntésről az USPTO weboldalán.

Az elvont ötletek három kategóriájával kapcsolatban az irányelv további részleteket és példákat közöl az egyes kategóriákba eső igénypontok típusáról. Például kifejti, hogy egy igénypont nem ismertethet matematikai fogalmat csupán azért, mert ilyen fogalmon alapszik vagy ilyet foglal magában. Az irányelv azt is hangsúlyozza, hogy nem minden igénypont minősül elvont ötletnek, amely emberi tevékenységet szervező eljárásra irányul. Az elővizsgálók ne terjesszék ki ezt a kategóriát az alább felsorolt alcsoportokon túl: „alapvető gazdasági elvek vagy gyakorlatok, kereskedelmi vagy jogi kölcsönhatások, személyes viselkedés irányítása, és emberek közötti viszonyok vagy kölcsönhatások”. Az irányelv megállapítja továbbá, hogy egy igénypontot nem kell szellemi eljárást ismertetőnek tekinteni, ha az nem tartalmaz olyan korlátozást, amely gyakorlatilag csak az emberi elmében hajtható vég-

* Danubia Szabadalmi és Jogi Iroda.

re. Például egy igénypont nem ismerteti szellemi eljárást, ha az emberi elme nem alkalmas arra, hogy elvégezze a korlátozást miként egy adattitkosítási módszer vagy egy olyan eljárás esetében, amely számítógépi adathalmazok kezelését igényli.

A korszerűsített irányelv további részleteket szolgáltat arra vonatkozólag, hogy mit jelent az, amikor egy elvont ötlet vagy más bírói kivétel „integrálva van egy gyakorlati alkalmazásba”. Az irányelv kifejti, hogy olyan korlátozások, amelyek „javulást tükröznek egy számítógép működésében, vagy javulást idéznek elő egy másik technológiai vagy technikai területen”, elegendők ahhoz, hogy értelmes korlátot szabjanak a bírói kivételnek, úgyhogy az igénypont gyakorlati alkalmazással integrálja a kivételt. Itt az igénypontnak csupán javulást kell előidéznie „a vonatkozó meglevő technológiában, de nem kell olyan javulást nyújtania, amely meghaladja a jól megértett, rutin- vagy szokásos tevékenységet”. Az irányelv megmagyarázza továbbá, hogy a javulást nem kell kimondottan állítani a leírásban, feltéve, hogy az utóbbi úgy ismerteti a találmányt, hogy a javulás nyilvánvaló szakember számára. Hasonlóképpen egy igénypont egy jogi kivételt gyakorlati alkalmazással integrálhat, ha a jogi kivételt sajátos módon használja vagy alkalmazza egy betegség vagy orvosi állapot kezelésére vagy megelőzésére. Ilyen esetekben azonban az igényponti korlátozásoknak többet kell nyújtaniuk a jogi kivételre utaló névleges viszonynál.

Amikor az irányelv magyarázó megjegyzéseket szolgáltat az elővizsgálati eljáráshoz, hangsúlyozza, hogy az elővizsgálón van az arra vonatkozó magyarázat terhe, hogy egy igénypont miért nem szabadalmazható. Konkrétan az elővizsgálónak az ilyen magyarázatot „egyértelműen kell megadnia úgy, hogy a bejelentő képes legyen hatékonyan válaszolni.” Egy elutasításnak nem csupán a hivatkozott jogi kivételt kell azonosítania, hanem azt is ki kell fejtenie, hogy az elővizsgáló mit kifogásol az igénypontban, és ki kell fejtenie, hogy az elővizsgáló mit kifogásol az igénypontban, valamint hogy miért tekinti a hivatkozott igényponti elemeket a kivétel alá tartozóknak. Továbbá az elutasításban részletes elemzést és magyarázatot kell adni arról, hogy bármilyen további igényponti elem miért nem elegendő a jogi kivétel gyakorlati alkalmazással való integrálásához. Az irányelv ugyanis hangsúlyozza, hogy amennyire lehetséges, az elővizsgálónak jeleznie kell a bejelentő számára, hogy a bejelentés hogyan tudná kiküszöbölni a „nem szabadalmazható” kifogást.

Végül a korszerűsített irányelv megjegyzi, hogy egy bejelentő, amikor a Szabadalmi Felülvizsgálati Tanácshoz fordul egy 101. cikkben alapuló fellebbezésben, a 2019. évi PEG-re támaszkodhat annak az érvének az alátámasztása érdekében, hogy az elutasítás téves. A tanács azonban magát a 101. cikkben alapuló elutasítást fogja vizsgálni, nem pedig azt az állítólagos hibát, hogy az elutasítás nem felel meg a 2019. évi PEG-nek.

B) Az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala sok éven keresztül dolgozott azon, hogy csökkentse a függő szabadalmak számát. 2018-ban a hivatal közölte, hogy célja az első végzés kiadásáig eltelt időt 15 hónap alá és a megadásig eltelt időt 24 hónap alá csökkenteni.

A 2019-es gazdasági év végén a hivatal elérte ezeket a célokat; és 2019 októberében közölte, hogy átlagosan az első végzés kiadásáig eltelt idő 14,7 hónapra és az engedélyezésig eltelt idő 23,8 hónapra csökkent. Az első végzés kiadásáig eltelt átlagos idő 2002 óta a legalacsonyabb számértékű annak ellenére, hogy a bejelentések száma az akkori 353 000-ról a 2019-es költségvetési évben 667 000-re, vagyis majdnem kétszeresre nőtt.

A függési időknél ilyen javulása nagyrészt a hivatal alkalmazottai erőfeszítésének és annak köszönhető, hogy képesek voltak jobban meghatározni a bejelentések vizsgálati sorrendjét és egyensúlyban tartani a munkaterhelést. Az elővizsgálók képzése is javult, és nagyobb tudású, hatékonyabb elővizsgálókhoz vezetett.

A hivatali jelentés végül megjegyzi, hogy mindezek az eredmények segíteni fogják az innováció fejlesztését és a gazdaság növekedését.

C) 2012-ben a legfelsőbb bíróság (Supreme Court, SC) a *Mayo Collective Servs v Prometheus Labs, Inc*-ügyben törvénytelennek nyilvánított olyan igénypontokat, amelyek egy gyógyszernek egy páciens számára való adagolása és a páciens vérében a gyógyszer anyagszertermékei közötti összefüggésen alapuló gyógyszeres kezelési rendszer „gyógyászati hatékonyságának optimalizálására” vonatkoztak. Az SC szerint ezek az igénypontok természeti törvényre utaltak, ezért az amerikai szabadalmi törvény 101. cikke alapján nem szabadalmazhatók.

2012 óta a Szövetségi Kerületi Fellebbezési Bíróság (Court of Appeals for the Federal Circuit, CAFC) több ízben támaszkodott a fenti *Mayo*-döntésre olyan szabadalmi igénypontok érvénytelenítésekor, amelyek rutinszerű vagy szokásos technológián alapuló betegség-diagnosztizáló eljárásokra irányultak – még akkor is, ha a diagnózist lehetővé tevő összefüggést újonnan fedezték fel.

Ennek az irányzatnak az egyik legújabb példája a CAFC 2019. február 6-án az *Athena Diagnostics Inc v Mayo Collaborative Servs*-ügyben hozott döntése, amelyben a CAFC a szabadalmi törvény 101. cikke alapján érvénytelenítette az Athena „antitestek kimutatása emlőselektroda jelzett MuSK-epitópok használatával” tárgyú igénypontjait; a MuSK olyan protein, amely együtt jár a myasthenia gravis neurológiai rendellenességgel. A CAFC elismerte, hogy „a [feltaláló általi] felismerés előtt egyetlen betegséget sem társítottak az MuSK-val”, azonban arra a következtetésre jutott, hogy az igényelt haladás csupán egy természeti törvény felismerése volt, és ... a további említett lépések csupán szokásos eljárásokat alkalmaznak a természeti törvény észlelésére”.

Ebben az ügyben azonban a legérdekesebb fejlemény a 2019. február 6-i döntés után következett be. 2019. július 3-án a CAFC olyan rendelkezést adott ki, amely elutasította az Athena kérését, hogy az ügyet a CAFC összes bírása előtt újból hallgassák meg. Ezt a rendelkezést a CAFC egyes bírának 80 oldalas meghaladó terjedelmű megjegyzései kísérték, amelyek egyaránt kritizálták az SC 2012. évi *Mayo*-döntését és azt, hogy a CAFC arra hivatkozott. A CAFC bírái annak a nézetüknek adtak hangot, hogy a *Mayo*-döntés veszé-

lyezetteti az Egyesült Államokban a diagnosztikai módszerek szabadalmazhatóságát, és árt az Egyesült Államok biotechnológiai iparágának is, mert elvette a kutatók kedvét attól, hogy új diagnosztikai eszközökön gondolkodjanak. Sokan mások is jelezték, hogy a szabadalmi törvény 101. cikkének a reformjára lenne szükség ennek a kérdésnek a megoldása érdekében.

Mind az USPTO, mind a Kongresszus erőfeszítéseket tesz ennek a törvénynek a tisztázása érdekében. E folyóirat 2020. februári számának 72–75. oldalán arról kaphatunk tájékoztatást, hogy több kongresszusi képviselő kidolgozott már egy javaslatot a 101. cikk módosítására.

Egyesült Királyság

A) Az Egyesült Királyság Szellemi Tulajdoni Hivatala (UK Intellectual Property Office, UKIPO) főigazgatója, *Tim Moss* 2019. szeptember 13-án Londonban vendégül látta az Európai Szabadalmi Hivatal (ESZH, European Patent Office, EPO) elnökét, *António Campinos* és az USPTO igazgatóját, *Andrei Iancu*.

A három vezető megosztotta egymással képét a globális szabadalmi rendszer jövőjéről, a szellemi tulajdoni hivatalokban végbemenő átalakulásról és a hivatalok közötti együttműködésről. Közltek nézeteiket arról is, hogy ezek a fejlődések milyen előnyöket fognak nyújtani a globális szabadalmi rendszer használói számára.

A hivatali vezetők találkoztak az Egyesült Királyság legjobb szellemi tulajdoni szakértőinek képviselőivel, valamint az Egyesült Királyság szabadalmi rendszerének legnagyobb felhasználóit képviselő csoportokkal.

Campinos elnök rövid tájékoztatást nyújtott az EPO nemrég publikált stratégiai tervéről (Strategic Plan 2023), annak öt fő stratégiai céljáról és arról, hogy az végül hogyan képez majd új keretet a szellemi tulajdoni rendszer használói közötti együttműködéshez. „Munkánk fő célja, hogy virágzó innovációs jövőt és erős szabadalmi hálózatot építsünk” – mondta. „Szervezeteinknek fürgén kell alkalmazkodniuk az új körülményekhez és felhasználóik változó igényeihez”.

Iancu igazgató az USPTO mesterséges intelligenciára vonatkozó munkájáról és arról beszélt, hogyan közelítik meg az erre vonatkozó feladatot. „A mesterséges intelligencia a régeknél erősebb technológiákat igényel. Felismerve ezt a gyors fejlődést, az USPTO együtt dolgozik hivatalokkal, így az EPO-val és az UKIPO-val, a felhasználókkal és az innovátorokkal az egész világon, hogy átfogó, hosszú távú stratégiát azonosítson, amely segíti a jövő műszaki fejlesztéseit.

Tim Moss főigazgató a nagy szabadalmi hivatalok együttes befolyásának fontosságáról és arról beszélt, hogy hogyan segítik a reformokat, és biztosítanak digitalizált és ügyfélbarát szolgáltatásokat, elősegítve a szellemi tulajdon általános megértését. „A szabadalmi bejelentések számának globális növekedését látjuk. Ez a szabadalmak üzleti fontosságát tükrözi, valamint az innováció jelentőségét a globális gazdaság szempontjából. Együttműködve az

EPO-val és az USPTO-val, növelni kívánjuk egyesült befolyásunkat a nemzetközi szellemi tulajdoni rendszer reformjára, hogy végül valamennyi ügyfelünk részére a legmagasabb szintű digitális szolgáltatásokat nyújthassuk.”

Ezt az alkalmat az angol és az európai hivatal vezetője felhasználta kétoldalú megbeszélésre is, amelyen elsősorban az együttműködés továbbfejlesztésének lehetőségeit tárgyalták meg. Az EPO vezetője találkozott a Chartered Institute of Patent Attorneys és IP Federation Council képviselőivel is.

B) A *GlaxoSmithKline* (Glaxo) bordó színű szeretidinhaláló készülékeket árusított 1999 óta (a szeretid egy asztma kezelésére szolgáló gyógyszer). 2015-ig csak ilyen bordó inhalálókészülékek voltak a piacon. A Glaxo szabadalmának lejártá után a *Sandoz Ltd.* (Sandoz) egy generikus változatot bocsátott piacra, amely szintén bordó színű volt. A Glaxo eredetileg védjegybitorlási pert indított a Sandoz ellen, azonban védjegyének törlése után *passing offra* kapcsolt át.

A *passing off* próbájának három eleme van. Ezek alapján az igénylőnek a következőket kell bizonyítania:

- goodwillt vagy hírnevet az áruk/szolgáltatások területén;
- hamis beállítást az alperes részéről, amely valószínűleg arra a hiedelemre vezeti a közönséget, hogy az alperes áru/szolgáltatásai az igénylőtől származnak;
- a hamis beállítás által az igénylőnek okozott kárt.

A Glaxo goodwillre hivatkozott inhalálókészülékének bordó színével kapcsolatban, és számos éven keresztül elért magas eladási számait is hangoztatta. Azzal érvelt, hogy a bordó szín Sandoz általi használata hamis beállítás volt, amely azt eredményezte, hogy a Sandoz inhalálókészülékét Glaxo-terméknek hitték (hamis beállítás a kereskedelmi eredettel kapcsolatban). Így az egészségügy szakembereit/pácienseit arra a hiedelemre vezette, hogy a Sandoz inhalálókészülékei dózis és szolgáltató mechanizmus terén azonos kezelést nyújtanak (hamis beállítás egyenértékűség vonatkozásában). A Glaxo goodwilljének mindebből származó károsodására hivatkozott.

A Glaxo négy felmérést (kettőt 2015-ből és kettőt 2016-ból) említett goodwilljének alátámasztása érdekében. Az ilyen bizonyítás azonban az angol bíróságok előtt igen nehéz feladat. A bírót meg kell győzni arról, hogy a bizonyíték valószínűleg tényleges értékű, és hogy az érték felülmúlja a költségeket.

A Glaxo a felsőbb bíróságnál (High Court, HC) indított keresetet, és sikerült e bíróságtól engedélyt kapnia a felmérések előadására.

Fontos kérdés volt a 2015. évi felmérésekben használt háromlépéses eljárás. Ezek a felmérések három nyitott kérdéssel kezdődtek, amelyek közül az egyik például így hangzott: „Látta Ön ezt a bordó színt egy inhalálókészüléken felhasználva?” Azokat, akik igenlő választ adtak, megkérdezték, hogy a bordó inhaláló készülékek egy konkrét gyógyszergyártó vállalatától vagy számos különböző vállalatától származtak-e, vagy hogy a bordó szín mondott-e

valamit számukra a vállalatról. Akik „egy konkrét gyógyszergyártó vállalatra” hivatkoztak, azoktól nevet vagy védjegyet kérdeztek.

A keresetet intéző bíró a kérdésekben egy spekulációs elemet ismert fel. Mindazonáltal megjegyezte, hogy ezt a módszert az európai bíróságok széles körben használták, és az volt a véleménye, hogy a tárgyalást vezető bíró a válaszokban némi segítséget találhat. A bíró a 2016. évi felmérésekkel kapcsolatban nem talált komoly problémákat. Bár elismerte, hogy a felmérések jelentős költségekkel járhattak, úgy gondolta, hogy ezt igazolta a vita magas értéke.

Mindezzel szemben a tárgyalást vezető bíró erős kritikával tekintett a felmérésekre. Azt találta, hogy a 2015. évi felmérések kérdései megvezették a résztvevők válaszait. Az első lépést gyengítette egy előző kérdés, amellyel azt kérdezték a résztvevőktől: mi jutott eszükbe, amikor inhalálókészülékekkel kapcsolatban bordó színt láttak. A bíró a második lépést egyaránt találta „megvezetőnek és félrevezetőnek”. Bár eltérő lehetőségeket nyújtott, mégis azt a benyomást keltette, hogy a szín kereskedelmi eredetet jelenthet. Félrevezető volt, mert abban az időben csupán a Glaxo ajánlott bordó légzőkészülékeket, és így a szín nem jelenthetett számos vállalatot. A 2016. évi felmérések nagyobb értékűek voltak. Az 1–3. kérdés szóhasználatát nyitottnak találta a bíró, jöllehet a negyedik kérdés, amely azt tudakolta, hogy a páciensek „jellegzetesen” hogyan utalnak bordó légzőkészülékekre, túl határozatlan volt ahhoz, hogy értékelhető legyen.

A Glaxo ügyét nagymértékben gyengítette az a tény, hogy pácienseket nem kérdeztek, és egyik kérdés sem foglalkozott az ekvivalencia hamis beállításával. Valamennyi felmérés azt mutatta, hogy a gyógyászati szakemberek a bordó színt légzőkészülékkel társították, de semmilyen konkrét vállalattal, sem pedig egy konkrét dózissal vagy adagolási mechanizmussal. Nem volt arra vonatkozó bizonyíték, hogy ezekben a kapcsolatokban szabadalmak szerepet játszottak volna. Végeredményben a Glaxo képtelen volt bizonyítani igényeit.

A fenti ügy egyik tanulsága az, hogy a védjegyjogtalom elvesztése esetén még fennáll az elvi lehetőség passing offra való hivatkozásra.

A másik tanulság, hogy passing off igény esetén nem elegendő bizonyítani, hogy a vonatkozó közönség egy konkrét termékjellemzőre emlékszik. A jellemzőnek jeleznie kell a vállalat azonosságát, vagy pedig a termék működésének módját.

Európai Szabadalmi Hivatal

A) Az IP5-nek nevezett öt nagy szabadalmi hivatal – az USPTO, az ESZH, a Japán Szabadalmi Hivatal (Japan Patent Office, JPO), a Koreai Szellemi Tulajdoni Hivatal (Korean Intellectual Property Office, KIPO) és a Kínai Nemzeti Szellemi Tulajdoni Adminisztráció (China National Intellectual Property Administration, CNIPA) képviselői 2020. január 15–16-án Berlinben az új fejlődő technológiákkal és a mesterséges intelligenciával (AI)

foglalkozó Közös Különleges Bizottság bevezető ülését tartották, amelyet az EPO és a KIPO közösen szervezett.

Az IP5 előző év júniusában a dél-koreai Incheonban tartott éves ülésén határozták el, hogy az új bizottság az új technológiák és az AI jogi, műszaki és politikai szempontjait, valamint azok hatásait a szabadalmi rendszerre és az öt hivatal működésére fogja kutatni. A cél annak kijelölése, hogy mely területek húzhatják a legnagyobb hasznot az IP5 közös válaszaiból a következő főbb területeken: az AI alkalmazása a szabadalomengedélyezési eljárás javítására, a szabadalmazási követelmények alkalmazása az AI területén, valamint a gépek által létrehozott találmányokon alapuló szabadalmi bejelentések kezelése.

„Ez a különleges bizottság az IP5-hivatalok első közös válasza a változó globális szabadalmi helyzetre és ezen a területen a felhasználók új szükségleteire” – hangsúlyozta *Christoph Ernst*, az EPO alelnöke jogi és nemzetközi ügyekben az esemény megnyitóján. Hozzátette: „Az új felmerülő technológiák és az AI a mindennapi élet majdnem minden területét érintik, és úgy tűnik, hogy megkérdőjelezzik generációk hagyományos mintáit, a tudomány adott állását és a döntéshozatalt. Ez a szellemi tulajdon jelentős kihívásait hozza létre, és lehetőséget nyújt számunkra annak bizonyítására, hogy a világ vezető hivatalaiként gyorsan válaszolunk a kihívásokra.”

A KIPO Nemzetközi Együttműködési Osztályának igazgatója, *Daewon Lee* nyitó megjegyzéseiben rámutatott „az együttműködés hasznára, amikor az öt hivatal hasonló kihívásokkal szembesül, és amikor gyorsan fejlődő technológiákat kell elsajátítani. Reméljük, hogy tanulunk egymástól, és segítjük egymást” – mondta.

Az ülésen az öt hivatal és a Szellemi Tulajdoni Világszervezete (World Intellectual Property Organization, WIPO) 30 jogi, szabadalmi és szellemi tulajdoni szakértője vett részt. A résztvevők másfél napon keresztül tájékozódtak az AI és az új felmerülő technológiák területét érintő munkáról, és listákat állítottak össze azokról a területekről, ahol az IP5 a jövőben további együttműködéseket kezdeményezhet jogi, szellemi tulajdoni és stratégiai szempontból. Azt is megbeszélték, hogy hogyan lehet bevonni az ipar képviselőit az öt országban a bizottság munkájába, hogy tájékoztatást nyújtsanak a szabadalmi rendszer felhasználói számára az IP5 terveiről, illetve visszajelzéseket kapjanak tőlük.

A bizottság célja, hogy áttekintő dokumentumot állítson össze az AI és az új felmerülő technológiák területén végzendő munkáról az öt hivatal vezetői számára.

Az első ülést megszervező EPO a 2023. évi stratégiai terv keretében tervezi Berlinben egy olyan hivatal felállítását, amely központja lenne az AI-re vonatkozó szakértelemnek.

B) Az ESZH 2020. január 17-én megerősítette a CRISPR genomfeldolgozásra vonatkozó engedélyezett szabadalom megvonását; a szabadalom tárgyát kulcstechnológiának tekintették a rák elleni harcban. Így továbbra is nyitott marad a CRISPR genomlőrára vonatkozó szabadalmi jogokért folytatott durva harc.

A CRISPR szabadalmáért és tulajdonjogaért éveken át küzdött két feltalálócsoport és ugyanakkor két kibékíthetetlenül fontos, szembenálló amerikai egyetem: az MIT és a Harvard Egyetem *Broad Intézete* *Feng Zhang* feltalálóval és a *Kaliforniai Berkeley Egyetem* *Jennifer Doudna* és *Emanuelle Charpentier* feltalálóval.

A CRISPR genomfeldolgozásra engedélyezett szabadalom megvonása, amit most az ESZH megerősített, a Broad Intézet 2 771 468 B1 sz., fontos európai szabadalmát érinti, amely számos hivatkozást tartalmaz korábbi szabadalmi jogokra, és ezért a megvonása kérdésessé tehet már megadott egyéb európai szabadalmakat.

Így nyitott marad a verseny a CRISPR genetikai olló és a CRISPR-technológia szellemi tulajdoni jogaiért, amit már eldöntöttek tekintettek.

A szabadalom megvonásának bejelentése előtt az ESZH szóbeli tárgyalást tartott, amelyet követően rövid bejelentésben közölte, hogy a szabadalmat közbenső technika állására tekintettel, újdonsághiány miatt megvonták. A technika állása azért vált újdonságrontóvá, mert a felszólalási osztály nem ismerte el a szabadalmas elsőbbségi jogát egy olyan ideiglenes amerikai bejelentés alapján, amely több bejelentőt jelölt meg mint a következő PCT-bejelentés, amelynek elsőbbségével a 2 771 468 sz. európai szabadalom nemzeti szakaszát megindították. Minthogy a kihagyott bejelentő nem ruházta át a bejelentésre vonatkozó jogát a PCT-bejelentés bejelentőire, az elsőbbségi igény az ESZH döntése szerint érvénytelen.

Így az ESZH a feltaláló bejegyzett vagy bejegyzetlen nevére utalt, mert az európai szabadalmi bejelentésben nem említették *Luciano Marraffini* társfeltalálót. Ezért az ESZH úgy döntött, hogy a szabadalom érvénytelen, és a Broad Intézet szabadalmát érvénytelennek nyilvánította. Pontosan ezt a kérdést már megtárgyalták 2017-ben a párhuzamos amerikai ügyben, ahol viszont egy döntőbíróság a Broad Intézet javára döntött.

A Broad Intézet azonban nem adja fel a harcot, mert erős szabadalmi portfóliója van fontos CRISPRCas9 szabadalmakkal az Egyesült Államokban és Európában a CRISPR-Cas9-nek eukarióta sejtekben való használatára.

A másik fél, a Berkeley Egyetem feltalálói sem tétlenek azonban, mert Jennifer Doudna és Emmanuelle Charpentier újabb CRISPR-rendszereket fedezett fel a korábbi Cas9-proteineknél kisebb, CasY- és CasX-proteinekkal kapcsolatban.

A harc tehát a két fél között a 2 771 468 sz. európai szabadalom megvonása ellenére is tovább folytatódik.

C) Az ESZH egyik fellebbezési tanácsának T 0239/16 sz. döntése egy olyan gyógyszerre vonatkozó igénypontra alapult, amelyet egy bizonyos kezelési protokoll szerint oszteoporózis elleni eljárásában használtak. A technika legközelebbi állását ismertető dokumentum egy olyan információs lap volt, amely egy, a gyógyszerrel végzett klinikai tanulmányra vonatkozott, ahol a gyógyszerrel különböző kezeléseket végeztek, ideértve többek között az igényelt kezelési protokollnak megfelelő eljárást. Ezt az információs ívet titoktartási kötelezettség

nélkül adták át a klinikai próbában résztvevő pácienseknek. Így az átvétők olyan benyomást szereztek, hogy az információt minden további korlátozás nélkül terjeszthetik.

Bár a dokumentum azonosította a gyógyszert és az igényelt kezelési protokollt, nem tekintették újdonságrontónak, mert semmilyen hatást (vagyis magának az igényelt rendellenességnek a tényleges kezelését) nem ismertetett. Ezért a tanács úgy döntött, hogy a dokumentum nem nyilvánítja ki közvetlenül és egyértelműen a rendellenesség hatékony kezelését, ami a szabadalom független igénypontjaiban volt meghatározva.

A feltalálói tevékenység vonatkozásában a tanács figyelembe vette, hogy a technika állását ismertető dokumentum kinyilvánította a gyógyszer felhasználását az igényelt kezelési protokoll szerint. Bizonyos mértékű kétség merült fel azonban arra nézve, hogy a tanulmányban ismertetett vonatkozó kezelési mód a rendellenesség hatékony kezeléséhez vezetett volna-e. Így a tanácsnak meg kellett válaszolnia azt a kérdést, hogy ez a kétség csökkentené-e a szakember sikervárakozását az igényelt kezelési móddal kapcsolatban.

A tanács azon a véleményen volt, hogy maga az a tény, miszerint a gyógyszert kipróbálták egy klinikai tanulmányban a rendellenesség kezelésére, a szakembert már siker elvárására vezeti annak következtében, hogy a klinikai tanulmányok mind *in vitro*, mind állatkísérleti előklinikai vizsgálatokon kapott adatokon alapultak, és hatósági jóváhagyást igényeltek, ami erkölcsi megfontolásokat vesz tekintetbe. Ezért a szakember rendes körülmények között azt várna, hogy az információs lapon ismertetett valamennyi tanulmány a rendellenesség hatékony kezelését eredményezi, hacsak a technika állása erről le nem beszél.

A vizsgált esetben azonban a technika állásában semmi nem utalt arra, hogy a gyógyszer csődöt mond. Ennek következtében a technika állásában kinyilvánított klinikai tanulmány az igényelt kezeléssel kapcsolatban siker várakozását okozta. Ezért egy szakember követné a technika állását ismertető dokumentumban kinyilvánított adagolási módszert, ha hatékony kezelést kívánna végezni, és így a szabadalom tárgyához érkezne.

A fenti megfontolás következtében a fellebbezési tanács hatálytalanította az elsőfokú döntést a szabadalom fenntartására, és a szabadalmat megsemmisítette.

Ennek az ügynek az alapján a következő következtetések vonhatók le.

- A klinikai vizsgálatokra vonatkozó szabadalmi bejelentést a vizsgálati protokoll nyilvánossá válása és a páciensek toborzása előtt kell benyújtani.
- A klinikai próbák eredményeinek hozzáférhetővé válása előtt benyújtott szabadalmi bejelentés nem tartalmazhat a próbákkal kapcsolatos semmiféle kísérleti adatot. Így a kívánt gyógyászati hatékonyságot más eszközökkel (például előklinikai *in vitro* vagy állatkísérleti adatokkal) kell hihetővé tenni.
- Minden klinikai kísérletet a lehető legnagyobb mértékű titkossággal kell végezni. Minden résztvevőt titoktartásra kell kötelezni, és különösen a pácienseket kötelezni kell arra, hogy a nyilvánosság számára ne közöljenek a próbára vonatkozó semmilyen részletet.

D) Manapság új, hatékony diagnosztikai megközelítések lehetővé teszik egy páciens egyéni genetikai és molekuláris profiljának a meghatározását, ami lehetővé teszi egy kezelendő betegség vagy állapot alapjának a megértését. A betegek közötti egyéni különbségeket (például öröklés, genetikai eltérések, környezeti tényezők vagy életmód) figyelembe lehet venni egy kezelendő páciens egyéni genetikai és molekuláris profiljának megfelelő, személyre szabott sajátos orvosi kezeléssel. Ennek következtében a személyre szabott gyógyszer rendszerint olyan diagnosztikai lépések kombinációját foglalja magában, amelyek figyelembe veszik a páciens sajátos profilját, és olyan tényleges kezelési lépéshez vezetnek, amely a páciens egyéni jellemzőinek és a diagnosztikai lépésnek az eredményein alapszik.

Amennyiben az ilyen diagnosztikai vagy terápiás lépés nem ismert a technika állásából, ez alapját képezheti egy eredményes szabadalmi bejelentésnek. Az Európai Szabadalmi Egyezmény 54(5) cikke alapján azonban ismert anyagok vagy kompozíciók is újnak tekinthetők, ha az emberi testen végzett gyógyászati eljárásban sajátosan használják fel őket. Ilyenkor második gyógyászati indikációs igénypontformát kell alkalmazni a következő alakban: „X anyag/kompozíció az Y betegség kezelésében való felhasználásra”.

A Bővített Fellebbezési Tanács 2010-ben kinyilvánította, hogy egy ismert gyógyszer „bármilyen sajátos felhasználása” egy gyógyászati eljárásban lehetővé teszi a célhoz kötött termékoltalmat, feltéve hogy az ilyen felhasználás nem ismert a technika állásából. Az 54(5) cikk nemcsak új gyógyászati indikációkra, hanem bármilyen sajátos felhasználásra is vonatkozik.

2015-ben az EU Egészségügyi Minisztereinek Tanácsa a személyre szabott gyógyszerek alábbi meghatározását fogadta el: „A személyre szabott gyógyszer (personalised medicine) olyan orvosi modellre utal, amely egyének fenotípusainak és genotípusainak a jellemzését használja (pl. molekuláris profilképzéssel, orvosi képalkotással, életmódatadatokkal) a helyes gyógyászati stratégia kialakításához a megfelelő személy számára a megfelelő időben és/vagy a betegségre való hajlam meghatározására és/vagy a célzott megelőzés időben való szolgáltatására”.

Így egy gyógyászati alkalmazás újdonságát egy új gyógyászati felhasználás mellett többféle úton lehet meghatározni, amilyen például a „megfelelő gyógyászati stratégia azonosítása a megfelelő személy számára a kellő időben.”

A Bővített Fellebbezési Tanács a G 02/08 sz. döntésben részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy egy új dózistartomány felismerésére lehet-e európai szabadalmat engedélyezni, és a „naponta egyszer elalvás előtt” jellemzőt alkalmasnak találta az újdonság megalapozására második gyógyászati alkalmazásra vonatkozó igényponttal, azonban általánosan döntött, megállapítva, hogy a szabadalmazás nincs kizárva, ha a dózistartomány az egyetlen igényelt jellemző, feltéve hogy nem ismert a technika állásából. Ennek következtében egy sajátos dózis egy igénypontot újjá tehet sajátos dózist nem kinyilvánító technika állásához viszonyítva, és alkalmas az újdonság megalapozására egy meghatározatlan vagy eltérő dózistartománnyal szemben (például a folytonos adagolás a szakaszossal szemben).

Európai Unió

Az Európai Unió vámhivatalai arról számolnak be, hogy a szellemi tulajdon-jogok európai érvényesítése 2018-ban jelentősen javult, mert a lefoglalt hamisított áruk mennyisége 15%-kal kisebb volt, mint az előző évben.

2018-ban az európai vámhatóságok összesen 26,7 millió cikkből 69 000-nél többet foglaltak le, ami 9%-os csökkenést jelent az előző évhez képest. Az ügyek száma azonban (minden egyes ügy vámhatósági felülvizsgálatot jelent) 2018-ban 21%-kal nőtt. A hamisítással érintett kiskereskedelmi áruk értéke az előző évhez viszonyítva 27%-kal, 738 125 867 EUR-ra nőtt.

A hamisított áruk fő célországa az Európai Unióban Németország, a második célország Belgium. A lefoglalt hamisított termékek mintegy 50%-áért Kína felel.

A hamisított termékek elsősorban cigaretták, játékszerek, ruházati cikkek, sportcipők és csomagolóanyagok.

A hamisított termékek fő forrásországai Hongkong, Kína, Törökország és Vietnám, hasonlóan a korábbi évekhez. Sok termék a csomagolóanyagok miatt minősül hamisítottnak, amelyek szerzői joggal védett képeket, neveket tüntetnek fel. A hamisított csomagolóanyagok fő forrása Bosznia-Hercegovina, míg a hamisított cigaretták elsősorban Törökországból és Grúziából érkeznek. Vietnám és Banglades a hamisított ruházati cikkek specialistája. A hamisított termékek nagy része tehát Ázsiából származik.

A szellemi tulajdon-jogok területén megjegyezzük, hogy az összes jogsértés 64%-a védjegyjogokat érint. A jogsértések 9,7%-a vonatkozik mintajogokra. Szabadalmi jogot a jogsértéseknek csak 0,5%-a érint, főleg audio- és videokészülékekkel kapcsolatban.

Az Európai Unió Bírósága (Court of Justice of the European Union, CJEU)

A) A tárgyalat ügy a *Genentech* és az *Eli Lilly* közötti vitára vonatkozik, amelyben a Genentech kiegészítő oltalmi tanúsítványért (Supplementary Protection Certificate, SPC) folyamodott egy Eli Lilly számára engedélyezett forgalmazási engedély (marketing authorization, MA) alapján.

A Genentech „alapszabadalma” az 1 641 822 sz. európai, az Egyesült Királyságban érvényesített szabadalom, amely gyógyászati peptidekre vonatkozik. A Genentechnek nincs MA-ja a szabadalom egyetlen termékére sem.

Az Eli Lilly ixekizumabot forgalmaz, amely egy antitestkészítmény, és pszoriázis, valamint pszoriázisos artritisz kezelésére fejlesztették ki. A készítményt „Taltz” néven forgalmazzák egy európai MA alapján. A Genentech azt állítja, hogy az antitestkészítmény az alapszabadalom oltalmi köre alá esik. Az ixekizumabra adott MA használatával a Genentech kérelmet nyújtott be az „alapszabadalom” alapján.

Párhuzamos eljárásban az angol bíróságok az alapszabadalmat érvénytelennek nyilvánították, azonban az Eli Lilly is kérte az angol bíróságot annak megerősítésére, hogy ha az alapszabadalmat érvényesnek feltételeznék, bármely ilyen tárgyú engedélyezett SPC továbbra sem lenne érvényes. Az angol bíróság az ügyet a CJEU-nak továbbította.

Az Eli Lilly álláspontja a CJEU előtt az volt, hogy az SPC-kérelem nem felel meg sem az SPC-rendelet 2., sem 3(b) és (d) cikkének, mert az ixekezumabra engedélyezett MA nem tekinthető idetartozónak, hiszen egy harmadik fél (a szabadalomtulajdonos) birtokolja, és e harmadik fél hozzájárulása nélkül hivatkoznak rá.

A CJEU 2019. szeptember 5-én kiadott előzetes döntése szerint a hivatkozás erre a pontra megengedhetetlen. A CJEU úgy döntött, hogy mivel az alapszabadalmat az angol bíróság érvénytelennek találta, az SPC is érvénytelen lesz, és ezért nincs olyan ügy, amelynek kapcsán az SPC érvényességét lehetne használni, tekintettel arra, hogy az MA-t ehhez a szabadalomhoz viszonyítva harmadik személy birtokolja, és az MA-ra e harmadik személy engedélye nélkül hivatkoztak.

A CJEU nem vett figyelembe egyetlen olyan tényezőt sem, amelyet annak érdekében terjesztettek elé, hogy igazolják, miszerint egy ítélet eléggé kényszerítő számára ahhoz, hogy meghallgassa az ügyet.

A CJEU döntése kétségtelenül csalódást okozott az ipar számára, mert ezen a ponton állandó a bizonytalanság. A szabadalomtulajdonosok továbbra is SPC-t kívánnak majd kapni harmadik felek MA-ja alapján függetlenül attól, hogy kaptak-e hozzájárulást vagy sem. Ez az ügy újra megjelenhet a CJEU előtt, ha egy vagy több EU-tagállamban a Genentech alapszabadalmát érvényesnek találják, és a vonatkozó nemzeti bíróság a kérdést a CJEU elé utalja, vagy ha Genentech megnyer egy, az angol bíróság előtt folyó érvénytelenségi fellebbezést, és az ügyet újra a CJEU elé utalják.

B)

a) Az ügy háttere

Gerard Hogan, a CJEU főtanácsnoka közölte a véleményét előzetes állásfoglalására irányuló két kérelemmel kapcsolatban, amelyek az SPC-tárgyú EU-rendelet 3(a) cikkének értelmezésére vonatkoztak; ez a cikk kimondja, hogy az SPC termékét „egy hatályban levő szabadalomnak kell védenie”. A két ügyet – amelyek száma C-650/17 (*Royalty Pharma*) és C-114/18 (*Sandoz v Searle*) – a CJEU egy üggyé vonta össze.

A CJEU különböző korábbi döntései foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy hogyan kell értelmezni az SPC-rendelet 3(a) cikkét. A legújabb ezek közül a C-121/17 sz. *Teva v Gilead*-ügy, amelyben a CJEU megállapította, hogy egy több hatóanyagból álló terméket „egy hatályban levő alapszabadalom véd”, ahol:

„... még ha a hatóanyagok kombinációja, amelyből a termék áll, nincs is kimondottan említve az alapszabadalom igénypontjaiban, ezek az igénypontok szükségszerűen és sajátó-

san erre a kombinációra vonatkoznak. Ebből a célból, egy szakember szempontjából és az alapszabadalom benyújtási vagy elsőbbségi időpontjában a technika állása alapján:

- (i) a hatóanyagok kombinációjának e szabadalom leírásának és rajzának alapján szükségyszerűen a szabadalom által védett találmány oltalmi körébe kell esnie, és
- (ii) az említett hatóanyagok mindegyikének sajátosan azonosíthatónak kell lennie az említett szabadalomban kinyilvánított valamennyi információ fényében.”

A fentebb említett C-650/17 sz. és C-114/18 sz. ügy azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy hogyan kell értelmezni a 3(a) cikket olyan esetekben, amikor a szabadalomban egyetlen hatóanyag van meghatározva vagy funkcionálisan, vagy pedig egy Markush-csoportra való hivatkozással. A C-650/17 sz. ügyben a védett termék *sitagliptin*, azonban az alapszabadalom ezt a terméket DP-IV-inhibitoroként funkcionálisan határozza meg. A C-114/18 sz. ügyben a védett termék *darunavir*, amely az alapszabadalom igénypontjaiban a Markush-csoportba tartozik.

b) A főtanácsnok véleménye

A főtanácsnok véleményének lényege, hogy az SPC-rendelet 3(a) cikke nem zárja ki SPC engedélyezését olyan hatóanyagra, amely egy Markush-csoporttal vagy egy funkcionális definícióval van védve, feltéve, hogy kielégíti a fentebb említett *Teva v. Gilead*-ügyben a CJEU által ismertetett kétrészes próbát. Ez a próba egyaránt alkalmazható egyetlen hatóanyagból és több hatóanyagból álló termékekre, és a szakember szempontjából kell alkalmazni az alapszabadalom benyújtási vagy elsőbbségi napján érvényes technika állása alapján.

A *Teva v. Gilead*-próba (i) lépésében meg kell határozni, hogy a termék „szükségyszerűen” esik-e az alapszabadalom által védett találmány oltalmi körébe. A főtanácsnok szerint az (i) lépést kielégítik, „ha a termék, amelyre az alapszabadalom igénypontjai vonatkoznak, szükséges az alapszabadalommal kinyilvánított műszaki feladat megoldásához”. Ellenkező esetben a próba nem kielégítő, és nem lehet SPC-t engedélyezni.

A *Teva v. Gilead*-próba (ii) lépésében azt kell meghatározni, hogy a termék „konkrétan azonosítható-e” a szabadalom leírásában kinyilvánított valamennyi információ fényében. A főtanácsnok véleménye szerint a termék „konkrétan azonosítható”, ha a szakember képes lett volna „a szabadalomban kinyilvánított valamennyi információ fényében, a kérdéses szabadalom benyújtási vagy elsőbbségi napjának időpontjában ismert technika állásának alapján levezetni a kérdéses terméket”. Ellenkező esetben a termék „konkrétan nem azonosítható”, ha „a szabadalomban leírt valamennyi információ fényében a termék vagy annak egy alkotóeleme ismeretlen maradt egy szakember számára a kérdéses szabadalom benyújtási vagy elsőbbségi napján ismert technika állása alapján”.

A főtanácsnok véleménye nem köti a CJEU-t, azonban utóbbi a legtöbb esetben követi a főtanácsnok megközelítését. Ezért az SPC-tulajdonosok megbízhatnak a főtanácsnok véleményében, amely szerint az olyan igénypontok, amelyekben a termék funkcionálisan van meghatározva vagy egy Markush-csoport tagja, nem zárják ki az SPC-oltalmat, azonban

még kérdések maradnak megválaszolatlanul arra vonatkozólag, hogy a *Teva v. Gilead*-próba milyen gyakorlati körülmények között kielégítő.

C) Uniós ábrás védjegyek hasonlóságának ügyében döntött 2019. október 10-én a CJEU. Mindkét védjegy rövid és azonos „OO” elemekből állt.

Az amerikai *Oofos, Inc.* az 1. ábrán bemutatott európai ábrás védjegy tulajdonosa különleges rugalmas talppal ellátott cipőit OOFoAM™ védjeggyel árusította. Amikor az olasz *Alessandro Biasotto* (Biasotto) kérelmet nyújtott be az EU Szellemi Tulajdoni Hivatalánál (European Union Intellectual Property Office, EUIPO) a 2. ábrán bemutatott oo védjegy lajstromozása iránt, az Oofos saját korábbi uniós oofos védjegyére hivatkozva felszólalást nyújtott be a 25. áruosztálybeli árukra, különösen ruházati cikkekre és cipőkre való lajstromozás ellen.

1. ábra

2. ábra

Az EUIPO felszólalási osztálya elutasította a felszólalást, ami ellen az Oofos fellebbezést nyújtott be az EUIPO fellebbezési tanácsánál. Az hatályon kívül helyezte a felszólalási osztály döntését, és így az Oofos felszólalása érvényben maradt. Ezt követően a CJEU-nak kellett döntenie a vizuálisan, hangzásilag és fogalmilag eléggé hasonló és egyaránt s 25. áruosztályban lajstromozott, illetve lajstromozandó védjegyek ügyében.

A tanács vizuális szempontból úgy ítélte meg a védjegyeket, hogy azok a vízszintes vonalak elhelyezése és az eltérő színek ellenére hasonlóak voltak. Ezt a döntést a CJEU megerősítette.

A megalapozott joggyakorlat szerint a védjegyek közötti hasonlóság megállapításakor egy összetett védjegy egynél több komponensét kell összehasonlítani egy másik védjeggyel. Ezzel szemben a CJEU hangsúlyozta, hogy az összehasonlítást úgy kell végezni, hogy mind egyik védjegyet egészként vizsgálják.

A közös „OO” szövelemet, amely mindkét védjegyben felismerhető és azonosítható, disztinkívnek és uralkodónak kell tekinteni a védjegyek ábrás elemei vonatkozásában. Bár az „O” betű ovális alakja és a második „O”-ban a vízszintes vonal nem jelentéktelen, a CJEU nézete szerint azokat másodlagos stiláris díszítőelemként kell felfogni, amelyek nem elegendők ahhoz, hogy a védjegyeket disztinktívvé tegyék.

Hangzásilag a két védjegy teljesen azonos, mert verbálisan csak a közös „OO” szóelemet lehet reprodukálni. Biasotto azzal érvelt, hogy hangzási hasonlóságról nem lehet beszélni, mert ábrás védjegyekről volt szó. Ezt az érvet azonban a CJEU elutasította, megállapítva, hogy egy ábrás védjegy és egy szövegvédjegy szóelemei elvben disztinktívebbek, mint az ábrás elemek, mert a fogyasztók olyan árukra szeretnek utalni, amelyeket idézni tudnak.

A bíróság arra is rámutatott, hogy némi különbség nem elegendő még rövid védjegyek esetén sem, ha azok nem vezetnek a jelzéseket megkülönböztető vizuális eltérésre, miként az adott esetben sem. Másrészt fogalmilag a két védjegy nem bírt jelentéssel, és a vonatkozó közönség fantáziadús fogalmakként érzékelhetné őket.

A fentiek alapján a CJEU helyt adott a felszólalásnak.

D) Ismeretes, hogy a védjegytulajdonosok a lajstromozástól számított öt év kegyelmi idővel bírnak, amely alatt nem kell bizonyítaniuk a védjegy használatát. Ennek az időtartamnak a lejárta után ahhoz, hogy szellemi tulajdon-jogát érvényesíthesse harmadik felekkel szemben, a védjegytulajdonosnak bizonyítania kell, hogy a kereskedelemben használta védjegyét. Ezért egyes védjegytulajdonosok az öt év lejárta után újra benyújtják lajstromozásra védjegyüket a kegyelmi időszak helyreállítása érdekében. Ez a rendszer, miként látni fogjuk, bonyodalmakhoz vezet.

A vizsgált esetben a *Hasbro* a MONOPOLY védjegyre európai uniós oltalmat kapott 1996-ban és 2008-ban. 2010-ben újra kérelmezte a MONOPOLY védjegy lajstromozását áruk és szolgáltatások széles skálájára, amelyek közül egyesek azonosak voltak a korábbi lajstromozásokkal, vagy azokhoz hasonlítottak.

A *Kreativni Dogadaji* (Kreativni) horvát vállalat, a DRINKOPOLY társasjáték tulajdonosa, a MONOPOLY védjegy 2010. évi lajstromozásának érvénytelenítését kérte az EUIPO-nál arra hivatkozva, hogy az a korábbi európai védjegylajstromozások ismételése volt.

Egy eredménytelen első kereset után a Kreativni az EUIPO fellebbezési tanácsához fordult. Az megállapította, hogy a 2010. évi lajstromozás azonos és hasonló árukra és szolgáltatásokra vonatkozott, mint a Hasbro azonos vagy hasonló védjegyre vonatkozó korábbi lajstromozásai. Ezért a tanács szerint a Hasbro rosszhiszeműen járt el, amikor 2010-ben benyújtotta új lajstromozási kérelmét. A Hasbro valóban elismerte, hogy a védjegy újbóli benyújtásának egyik oka annak elkerülése volt, hogy védjegyének megtámadása esetén bizonyítania kelljen a védjegy használatát.

Ennek következtében a fellebbezési tanács a 2010. évi MONOPOLY-lajstromozást érvénytelenítette mindazokra az árukra és szolgáltatásokra, amelyek azonosak voltak a korábbi lajstromozásokkal vagy azokhoz hasonlítottak.

Ebből a döntésből egyértelműen levonható a tanulság, hogy kockázatos a használat bizonyítását új, azonos védjegybejelentés benyújtásával elkerülni.

E) A *McDreams Hotel GmbH* német szálloda az EUIPO-nál kérelmet nyújtott be az alábbi ábrás védjegy lajstromozása iránt:

Träumen zum kleinen Preis!

A védjegybejelentés ellen felszólalt a *McDonald's* arra hivatkozva, hogy a „mc-” előtag képes jellemezni egy védjegycsalád létezését, és „MC-” kezdetű védjegyei hírnévre tettek szert. Emellett – bár a lajstromoztatni kívánt védjegy általános benyomás alapján nagyon csekély hasonlóságot mutat a felszólaló szóvédjegyeihez – a *MC DREAMS* védjegy nagyon jól beleillik a *McDonald's* védjegycsaládjába, amelynek tagjai a *McMISSION*, a *McINTERNET*, *McCOMPASS*, a *McFAMILY*, a *McCAFE* és a *McWRAP*.

A felszólalást az EUIPO elővizsgálója a védjegyek hasonlóságának hiányára alapozva elutasította, és ugyanezt tette az EUIPO fellebbezési tanácsa is.

A döntés ellen a bejelentő a CJEU-hoz folyamodott jogorvoslatért.

A CJEU a védjegyek közötti hasonlóságot látási, hangzási és fogalmi alapon vizsgálta. Minthogy a védjegyek közötti egyetlen hasonlóság a „mc-” előtagnak tulajdonítható, a CJEU csupán kisfokú hasonlóságot állapított meg mind vizuális, mind fogalmi alapon. A bíróság hangzási alapon a két védjegyet átlagos mértékben találta hasonlónak. Mindent egybevetve a védjegyek között a CJEU szerint csupán kisfokú hasonlóság állt fenn.

A CJEU azonban figyelembe vette, hogy a *McDonald's* híres védjegyekkel rendelkezik, és ezért a 2017/1001 sz. EU rendelet 8(5) cikkét idézte, amely híres védjegyek esetén alkalmazható. Ennek alapján a bíróság megállapította, hogy nincs szükség hasonlóságra, ha a korábbi védjegy hírnévvel rendelkezik, aminek következtében a lajstromoztatni kívánt védjegy a vonatkozó közönség részéről az összetévesztés valószínűségének van kitéve.

A megtámadott ábrás *MC DREAMS* uniós védjegyet a 43. áruosztályban lajstromozták, amely „időleges elhelyezések szolgáltatására” vonatkozik. A *MCDONALD'S* védjegyet a 42. áruosztályban lajstromozták uniós szóvédjegyként. A 43. áruosztályba viszont nem tartozik ételek és italok felszolgálása. Ez a körülmény azonban a kérdéses szolgáltatások hasonlóságának vizsgálata szempontjából érdektelen – állapította meg a CJEU.

Továbbá a bíróság a szállodai és gyorséttermi szolgáltatásokat szomszédos piaci területként ítélte meg. Ha egy szálloda szolgáltatásai nem foglalják magukban a konyhai ellátást, ahol a vendégek elkészíthetik saját ételeiket, a szálloda gyakran ajánl étel- és italszolgáltatást, valamint szobai ellátást. Ezért – fejtette ki a CJEU – a gyorséttermi szolgáltatásokat és a lajstromoztatni kívánt védjegy által biztosított szolgáltatásokat a szomszédos piacterülethez tartozónak kell tekinteni.

A Mc Dreams szálloda azzal érvelt, hogy csupán olyan szállodai szolgáltatásokat ajánlott, amelyek nem foglalják magukban az étel- és italszolgáltatást. A CJEU ezt mellékesnek tekintette, mert a kérdéses szolgáltatások közötti hasonlóság megállapításához a kérdéses védjegyek által védett szolgáltatásokat, nem pedig az ilyen védjegyek mellett nyújtott tényleges szolgáltatásokat kell figyelembe venni.

A bíróság szerint azonban a McDonald's márkanév nagyobb súllyal esik latba, és a Mc Dreams márkanév nagyon jól beleillik ebbe a márkacsaládba. A Mc Dreams szálloda nem csupán a korábbi McDONALD's védjegy kivételesen nagy hírnevét és tekintélyét próbálta kétségbe vonni, hanem egyéb olyan európai uniós védjegyekre is hivatkozott, amelyek szintén tartalmazzák a „mc-” előtagot, így a McTRAVEL-re, amelyet 9 413 881 számmal lajstromoztak, és a MCCRUISE-ra, amelyet 3 546 686 számmal lajstromoztak. A bíróság rámutatott, hogy a kérelmező nem hivatkozott az azonos kezelési elv megsértésére, és ezért – elég mellékesen – megállapította, hogy ezek a védjegyek lényegesen különböztek a megtámadott MC DREAMS védjegytől, különösen a színelrendezés tekintetében.

A CJEU az EU-rendelet 8(5) cikke alapján elutasította a védjegy lajstromozását. E rendeletnek ezt a cikkét nem alkalmazzák gyakran, mert megsértésének magasak a követelményei. Ezért egy védjegyet nem lehet lajstromozni:

- ha azonos egy korábbi védjeggyel vagy ahhoz hasonló, és olyan árukra és szolgáltatásokra kívánják lajstromoztatni, amelyek nem hasonlíthatók össze a korábbi védjegyekével;
- amikor a korábbi védjegy az Európai Unióban hírnévvel rendelkező európai uniós védjegy;
- amikor a lajstromoztatni kívánt védjegy kellő ok nélküli használója tisztességtelen előnyre tenne szert a korábbi védjegy megkülönböztető jellegéből vagy hírnevéből, illetve károsan befolyásolná annak megkülönböztető jellegét vagy hírnevét.

A CJEU úgy ítélte meg, hogy mindez bizonyítja van a MC DREAMS védjegybejelentéssel kapcsolatban. Ezért a McDonald's javára döntött, és annak felszólalása alapján elutasította a Mc Dreams szálloda által benyújtott védjegy lajstromozását.

Az EU Törvényszéke (General Court of the EU, GC)

A) A *Vafo Praha sro v. EUIPO*-ügyben a GC megállapította, hogy a védjegyek fogalmi azonossága kiegyenlíti a közöttük fennálló vizuális és hangzásbeli különbséget. Más szavakkal: a védjegyek fő elemeinek azonos jelentése elegendő annak megállapításához, hogy a védjegyek megtévesztően hasonlóak. Ebben az esetben a két szembenálló védjegy a MEATLOVE és a CARNILOVE volt. Az angol nyelvben a „meat” szónak, míg az olasz és a spanyol nyelvben a „carni” szónak „hús” a jelentése.

A GC döntése két kérdésre összefoglalóan: egyrészt egyes áruk és szolgáltatások kiegészítő jellege, másrészt a védjegyek jelentése az EU különböző nyelvein.

a) Az áruk és szolgáltatások kiegészítő jellege

A GC először rámutatott, hogy a 207/2009 sz. rendelet 8(1)(b) cikke szerint az összetevés valószínűsége alapján feltételezni lehet, hogy egyrészt a vizsgált védjegyek azonosak vagy hasonlóak, másrészt a védjegyekkel megjelölt áruk vagy szolgáltatások azonosak vagy hasonlóak.

Emellett a jelzések azonossága ellentmondhat az áruk és szolgáltatások kismértékű hasonlóságának.

A GC továbbá az alábbi megjegyzést tette.

Kiegészítő áruk vagy szolgáltatások azok, amelyek között szoros kapcsolat van olyan értelemben, hogy az egyik nélkülözhetetlen vagy fontos a másiknak a használatához, azzal az eredménnyel, hogy a fogyasztók azt gondolhatják, miszerint ugyanaz a vállalat felelős ezeknek az áruknak a gyártásáért vagy ezeknek a szolgáltatásoknak a nyújtásáért. A meghatározás szerint az eltérő közönség számára szánt áruk vagy szolgáltatások nem lehetnek kiegészítők (lásd a GC 2009. január 22-i ítéletét az „Easy Hotel”-ügyben).

A most tárgyalt konkrét ügyben a bíróság a következőket állapította meg:

A kiskereskedelmi szolgáltatások, az étrendi kiegészítők és a nagykereskedelmi szolgáltatások a 35. áruosztályban, amelyben kérték a védjegy lajstromozását, kiegészítői a 31. áruosztályba tartozó átlagos vitamin- és ásványianyag-pótlóknak, amelyek vonatkozásában a korábbi védjegyet lajstromozták.

Ennek alapján a GC megerősítette, hogy az eltérő osztályozás ellenére a 31. áruosztályba tartozó, korábban említett áruk kiegészítői a 35. áruosztályba tartozó szolgáltatásoknak.

b) Nyelvek az EU védjegyrendszerében

A második dolog – amelytől alapvetően eltekintett az EUIPO fellebbezési tanácsa – a fogalmi összehasonlítás volt. Bár a „meat” és a „carni” elem vizuális és hangzási szempontból teljesen eltérő, fogalmilag azonban azonosak.

A GC szerint – nem elemelve azt a tényt, hogy a „carni” szóelem mit jelent az olaszul és spanyolul beszélő közönség számára –, bár a tanács helyesen állapította meg, hogy a jelen

esetben a vonatkozó közönség a teljes Európai Unióé volt, és ezért nem csupán az angolul, hanem az olaszul és spanyolul beszélő közönséget is figyelembe kell venni –, a tanács figyelmen kívül hagyott egy lényeges tényezőt: a fogalmi hasonlóságot, holott elemeznie kellett volna ezt a kérdést is, amely a kérelmező szerint létezett az olaszul és spanyolul beszélő közönség számára.

A tanács helytelenül hivatkozott arra, hogy a korábbi jelzést a közönség nem bontaná fel, és hogy nem volt fogalmi hasonlóság a vizsgált védjegyek között az angolul beszélő közönség számára, továbbá a tanács nem vizsgálta a fogalmi hasonlóságot az olaszul és spanyolul beszélő közönség szempontjából.

Ilyen okok miatt a védjegyek fogalmi azonossága önmagában ellentételezi az összes többi tényezőt. A bíróság megjegyezte, hogy ha a tanács helyesen vizsgálta volna, hogy a két védjegy fogalmilag hasonló-e, különösen az olaszul vagy spanyolul beszélő közönség szempontjából nem zárható ki, hogy azt kellett volna megállapítania, miszerint a jelen esetben fennáll az összetévesztés valószínűsége.

Így 2019. október 3-i döntésében a GC megállapította, hogy a védjegyek megtévesztően hasonlóak.

B) Rubik Ernő 1974-ben találta fel a híres Rubik-kockát, amelyből világszerte mintegy 400 millió darabot adtak el. A jogtulajdonos angol *Seven Towns* 1999-ben európai védjegyjelöltet kapott a kocka megkülönböztető alakjára és az annak megfelelő „3x3x3”-as rácsmin-tára.

A német játékgyártó *Simba Toys* azonban megtámadta a kocka védjegylajstromozását, arra hivatkozva, hogy az európai törvény tiltja az olyan védjegyek lajstromozását, amelyek „kizárólag az áruk olyan alakjából állnak, amely szükséges egy műszaki hatás eléréséhez”. Ennek alapján az EUIPO 2017-ben törölte a védjegyet.

E döntés ellen a *Seven Towns* a GC-nél nyújtott be fellebbezést, amelyet azonban a GC elutasított. A GC döntése megállapította, hogy amikor egy termék alakja csupán a termék gyártója által kifejlesztett műszaki megoldást foglalja magában, és azt szabadalmaztatták is, ennek az alaknak az oltalma védjegyként a szabadalmi oltalom lejártá után jelentősen és tartósan csökkentené más vállalatok lehetőségét, hogy ezt a műszaki megoldást használják az Európai Unióban kifejlesztett szellemi tulajdon-jogok rendszerében. Műszaki megoldásokra ugyanis csupán korlátozott időre engedélyezhető oltalom, úgyhogy annak lejártá után a megoldást minden gazdasági szereplő szabadon használhatja.

A *Seven Towns* a GC elutasító határozata ellen a CJEU-nál szándékozik fellebbezést benyújtani arra hivatkozva, hogy a kérdéses védjegy csupán a Rubik-kocka alakját védi fekete és fehér mintaként bemutatva, és nem befolyásol semmiféle szellemi tulajdon-jogot, amelyet a játékkocka megkülönböztető színes lapelrendezésére adtak. A fellebbezés benyújtásáról lapzártáig nem kaptunk hírt.

C) A GC 2019. október 1-jén hozott *Axicorp Alliance*-döntése megállapította, hogy az áruk és szolgáltatások megjelölését egy kétértelmű listán nem kell mindig a védjegytulajdonos hátrányára értelmezni.

Ilyen módon a GC egy olyan elvet korlátozott, amely megalapozott joggyakorlatnak tűnt. A fenti döntés szerint az elv akkor alkalmazható, amikor az áruk és szolgáltatások listájának mindkét lehetséges szó szerinti értelmezése egyaránt hihető és elfogadható. A vizsgált esetben az alábbi részletezés, „Gyógyászati készítmények kivéve gyermekek és rokkantak élelmiszereit és vegyi készítmények gyógyászati célokra” kétértelmű volt. Nem volt egyértelmű, hogy az utolsó „vegyi készítmények gyógyászati célokra”, részt védte-e a védjegy, vagy pedig ellenkezőleg, kizárta a „kivéve” szóval. A védjegytulajdonos általában gyógyászati készítmények forgalmazására összpontosít, ezért a két értelmezés képtelenség lett volna számára.

A GC egyértelművé tette, hogy ha a meghatározás két lehetséges szóként való értelmezése létezik, de az egyik azok közül a védjegy oltalmi köre szempontjából abszurd eredményhez vezetne, az EUIPO-nak úgy kell megoldania a nehézséget, hogy ennek a meghatározásnak a leghihetőbb és -elfogadhatóbb értelmezését adja. A megállapítás a védjegytulajdonos tényleges szándékára és a további szövegösszefüggésre alapozható. Az áruk és szolgáltatások listájának értelmezésénél nem kizárólag mérvadó a szó szerinti jelentés és a nyelvtani helyesség, legalábbis egy ilyen esetben. Ezért döntő lehet a védjegytulajdonos javára szolgáló értelmezés.

A fenti ügy elsődleges tanulsága, hogy minden kétértelműség elkerüléséhez egyszerűen vesszőt kell tenni oda, ahol egy meghatározást be akarunk fejezni. Különben bizonyítani kell, hogy csupán egy értelmezés áll összhangban tényleges szándékunkkal.

Hollandia

A Hágai Kerületi Bíróság 2019. augusztus 14-én egy feltaláló hátrányára ítélt, mert az nem működött együtt szabadalmának a hasznosításában.

A felperes *Planet Safe* (Safe) hőálló (ROOFCLIX) tetőelemeket állít elő és ad el. Az alperes feltalálta a ROOFCLIX terméket, amelyre európai szabadalmat és annak alapján Hollandiára megerősített szabadalmat kapott.

A szabadalom felhasználásának kezelésére alapítványt hoztak létre, amelynek egyik igazgatója az alperes feltaláló volt. 2012-ben az alapítvány és az alperes megállapodott a szabadalom eladásában az alapítványnak és átruházásában az alapítványra. Az alapítvány viszont úgy vélte, hogy a Safe-nek örökös licenciat adott, minthogy a Safe fedezte a szabadalom fejlesztési költségeit.

Ezt követően az alapítvány igazgatói összevesztek. Ennek eredményeként az alperes feltaláló jelezte, hogy nem kíván tovább együttműködni a szabadalom átruházásában, mert még pénzt kellene kapnia, aminek elmaradása folytán az alperes Safe-re vonatkozó rágalmozó üzeneteket küldött lehetséges vevőknek.

A Safe bírósági eljárást indított, kérve a bíróságtól annak kinyilvánítását, hogy az alperes törvénytelenül járt el és hibás volt. Az a tény, hogy az alperes nem működött együtt a szabadalomátruházásban az alapítványra (amely ezután használati engedélyt adott volna a felperesnek), megakadályozta, hogy az alapítvány kihasználja a szabadalmat, ideértve az allicencadást harmadik feleknek (és az allicencek lajstromozását). Tekintettel arra, hogy azóta a szabadalom megszűnt, mert egyik fél sem fizette be az esedékes fenntartási díjat, a Safe semmit nem nyert azzal, hogy kérte a bíróságot annak elrendelésére, hogy az alperes működjön együtt az átruházásban.

A bíróság hangsúlyozta, hogy vitathatatlan volt a Safe joga a szabadalom hasznosítására. A szabadalom eladása és átruházása az alapítványra lehetővé tette volna a Safe számára, hogy hasznosítsa a szabadalmat a ROOFCLIX termékek előállítására és eladására. Azonban a szabadalmat csak akkor lett volna képes harmadik felekkel szemben érvényesíteni, ha a szabadalmi lajstromba bejegyezték volna a szabadalom átruházását az alapítványra és licencia adását a Safe részére. Ez volt a döntő tényező, amely arra vezette a bíróságot, hogy megállapítsa, miszerint a kérdéses megegyezés megkívánta az alperes együttműködését az átruházás és a licencadás szabadalmi lajstromba való bejegyzésében.

Bár a megegyezés lehetővé tette az alapítvány számára, hogy a szabadalom átruházását és a licencadást az alperes nevében (meghatalmazott révén) bejegyeztesse a lajstromba, ez nem oldotta meg a kérdést. Az alapítvány (amelynek a feltaláló egyik igazgatója volt) rendelkezései szerint az igazgatók csupán együtt voltak felhatalmazva. Ezért – a meghatalmazottra vonatkozó rendelkezés ellenére – az alapítvány még mindig függött az alperes együttműködésétől. Ennek következtében a bíróság megállapította, hogy az alperes törvénytelenül járt el, és felelős lenne minden kárért (amit egy külön eljárásban kellene meghatározni). Valószínű, hogy a Safe képtelensége a szabadalom érvényesítésére és licenciák adására jövedelem- és haszonvesztést eredményezett.

Ellenkeresetében az alperes kérte a szabadalomátruházási illeték megtérítését, mert ő a szabadalmat eladta és átruházta attól függetlenül, hogy azt bejegyezték-e a lajstromba, és így jogosult volt megkapni a megállapodás szerinti díjat. A bíróság azonban azon a véleményen volt, hogy a megegyezés célja annak engedélyezése volt, hogy a Safe hasznosítsa a szabadalmat. Ezért az alperes köteles volt együttműködni a szabadalom átruházásának és használati engedélyének a lajstromba való bejegyzésében, és csupán ennek megtörténte után volt jogosult díj átvételére. Tekintve, hogy az átruházást nem jegyezték be a szabadalmi lajstromba (és a szabadalom megszűnt), nem volt ok arra, hogy az átruházás díját kifizessék.

India

A) A Szellemi Tulajdoni Fellebbezési Tanács (Intellectual Property Appellate Board, IPAB) – amelyet 2003-ban nagy hírverés mellett hoztak létre azzal az ígérettel, hogy csökkenteni fogja az elintézetlen fellebbezési ügyek számát – hatástalannak bizonyult, évekig senyedő ügyekkel. Az utolsó elnök 2019. szeptemberben ment nyugdíjba, és még nem jelöltek ki a műszaki tanács (szabadalmak és szerzői jog) élére új vezetőt. Ez az IPAB működésében lélekölő szünethez vezetett. A Novartis a Delhi Felsőbíróságnál (Delhi High Court, DHC) egy beadványban nemrég felhívta a bíróság figyelmét arra, hogy a tüdőrák ellen hatásos Ceritinib gyógyszerére kapott szabadalmát az IPAB-nál megtámadták, de az ügyben nem tartottak tárgyalást, mert az IPAB nem működik.

A Delhi Felsőbíróság a Novartis beadványára kiadott végzésében megjegyzi, hogy „az IPAB megalapítása óta több mint 16 év telt el, azonban annak működését nem korszerűsítették. Ilyen körülmények között a kormánynak kell új lépéseket tennie annak érdekében, hogy biztosítsák az IPAB hatékony és zökkenőmentes működését arra a célra, amely miatt létrehozták”. A felsőbíróság bármilyen sajátos iránymutatás kiadása előtt az ügyben a főügyészen keresztül kérte a kormányt, hogy nyújtson tájékoztatást az alábbi kérdésekben:

1. az IPAB előtt függő ügyek teljes száma;
2. az IPAB elnökének kinevezési feltételei és a kinevezés jelenlegi állása;
3. az IPAB műszaki tagjainak kijelölési helyzete;
4. az IPAB-nak adott pénzügyi önállóság;
5. az IPAB személyi állományának toborzása és az erre irányuló eljárás.

A Delhi Felsőbíróság egy korábbi ügyben, 2019. júliusban nemtetszését fejezte ki az IPAB működésével kapcsolatban, és a kormány számára egy feljegyzést küldött, amelyben tájékoztatást kért az IPAB műszaki tagjainak kijelöléséről.

Most kiadott végzésében azt is megállapította, hogy az IPAB vezetője és a növényfajtákért felelős jelenlegi műszaki tag hivatottak megalakítani a szabadalmi, védjegy- és szerzői jogi ügyekben a sürgős ügyek eldöntéséhez szükséges, egy jogi és egy műszaki tagból álló tanácsot, mindaddig, amíg be nem töltik a hiányzó műszaki tagok helyét. A helyzet megoldása a kormány intézkedéseitől függ.

B) A *Whatman International Ltd.* (Whatman), egy a szűrőeszközök gyártásában és eladásában hírnévre szert tett amerikai vállalat védjegybitorlásért a Delhi Felsőbíróságnál beperelte a *P. Mehta and others* (Mehta) vállalatot.

A Whatman azt állította, hogy az alperesek (8 alperes volt, akik rokonsági vagy üzleti alapon kapcsolatban álltak egymással) bitorló termékeket gyártottak és árusítottak, amelyek megtevesztően hasonlóak voltak a Whatman szűrőpapírjához. A Whatman állítása szerint az alperesek nemcsak hogy használták az ő védjegyeit, hanem a bitorló termékeknek a kivi-

telezése és a színekombinációja is hasonló volt a Whatman-szűrőpapírokéhoz, vagyis fehér alapon kék színnel szerepelt a HIRAL, az ACHME, a LABSMAN, az UCHEM és a SUN védjegy.

A Whatman azt állította, hogy az alperesek ismert bitorlók voltak, vagyis 1992-től 2005-ig bitorolt szűrőpapírt árusítottak, és ellenük a Whatman különböző eljárásokkal próbált védekezni; így 1992-ben felszólította az alpereseket a bitorló szűrőpapír eladásának abbahagyására, és emiatt a bíróságon is eljárást kezdeményeztek 1992-ben és 2005-ben; 2014-ben a bíróság ideiglenes intézkedéssel eltiltotta az alpereseket a bitorló szűrőpapír gyártásától, és elrendelte a bitorló szűrőpapír lefoglalását az alperesek helyiségeiben. Mindezek ellenére az alperesek folytatták a bitorló szűrőpapírok árusítását különböző nevek alatt. A Whatman 2018-ban ismét keresetet nyújtott be a bíróságon az alperesek általi folyamatos bitorlás miatt, aminek eredményeként a bíróság tartósan eltiltotta az alpereseket a bitorló cselekedetektől, és a felperesek javára kártérítést is megítélt.

Az alperesek a Whatman állításainak cáfolataként kijelentették, hogy az általuk árusított szűrőpapír semmiképpen nem volt azonos a Whatman-féle termékkel, és az általuk árusított szűrőpapír általános kinézését, elrendezését és kereskedelmi csomagolását sem másolták a Whatman termékeiről.

Az alperesek a Whatman egyéb állításait is cáfolták, kijelentve, hogy nem sértették meg a bíróság által 2014-ben hozott eltiltási rendelkezést, mert a telephelyeiken lefoglalt szűrőpapírok négy évvel korábban származtak, vagyis a bírósági rendelkezés óta nem folytattak szűrőpapírgyártási és -eladási tevékenységet. A lefoglalt szűrőpapírok vizsgálatakor azonban kiderült, hogy az alperesek állítása valótlan volt.

A bíróság megállapította, hogy az alperesek egyértelmű kísérletet tettek a bíróság félrevezetésére, mert ismételten hamis állításokkal próbálták a bíróságot félrevezetni. Ezért a bíróság leszögezte, hogy az alperesek említett tevékenységei a WHATMAN védjegyek folyamatos bitorlását és a termékek hamisítását jelentették. Emellett az alperesek az ellenük hozott bírósági döntések és az ellenük kezdeményezett büntetőjogi eljárások ellenére folytatták a tisztességtelen gyakorlatot, amely a bíróság semmibe vételét jelentette.

A bíróság megállapította, hogy a bírósági intézkedések ismételt semmibe vétele és megsértése az alperesek által megfontolt és tudatos volt. Ezért elrendelte, hogy az alperesek együtt fizessenek a Whatmannek mintegy 190 450 USD összegű kártérítést. Ezenkívül a bíróság kötelezte az alpereseket a felperes kiadásainak és jogi költségeinek megtérítéseként mintegy 20 000 USD összeg megfizetésére. Végül a bíróság az alperesek ellen tartós eltiltást rendelt el.

Japán

Az Egyesült Királyság-beli *Kantar* folyóirat publikálta az 50 legértékesebb japán védjegyet. A rangsorolás a legnagyobb globális márkák eszközértékének, pénzügyi adatainak és fogyasztói spektrumának alapján felbecsüli az egyes vállalati védjegyek értékét. Az angol lap idén először publikált Japánra vonatkozó adatokat.

A legértékesebb japán védjegyek listájának élén a TOYOTA (gépkocsik) áll 28 955 millió USD értékkel. A sorban következő az NTT (telekommunikációs szolgáltató) 20 070 millió USD értékkel. Utána következik a HONDA (gépkocsik) 11 733 millió USD értékkel és a SONY (technológia) 11 695 millió USD értékkel. Ötödik a NISSAN (gépkocsik) 10 463 millió USD értékkel. A CANON (technológia) 6655 millió USD-vel a 11., míg a PANASONIC (technológia) 4681 millió USD-vel a 15.

A japán piac érdekes vonása, hogy a kiskereskedések védjegyei közül sok foglal helyet a legértékesebb ötven listáján. A készülékeket árusító kiskereskedések védjegyei közül tizenhárom szerepel a legértékesebb 50 között. Így a rangsorban a 7. az UNIQLO 9,8 millió USD-vel, a 22. az AEON 2,9 millió USD-vel és a 32. a MUJI 1,8 millió USD-vel. Az online divatáru-kereskedő Zozotown 16. a sorban 4,5 millió USD-vel.

A globálisan legértékesebb 100 védjegy közé azonban csupán hét japán márka fért be: a TOYOTA a 41. és az NTT a 70.

Japánban a védjegyek megalapozásában és megerősítésében komoly szerepet játszik a szabadalmi, védjegy- és mintajogok megszerzése. Persze ez a megállapítás nem csupán Japánra érvényes.

Kína

A) Kínában 2019. november 1-jén léptek hatályba a szabadalmi elővizsgálat módosított irányelvei. A vizsgálati irányelvek módosításával a Kínai Nemzeti Szellemi Tulajdoni Adminisztráció célja az volt, hogy javítsa a szabadalmi elővizsgálat minőségét és hatékonyságát. A legfontosabb módosításokat az alábbiakban foglaljuk össze.

a) Az érdemi vizsgálat kérelmezésével egyidejűleg lehet kérni a bejelentés publikálásának és így vizsgálatának az elhalasztását egy, két vagy három évvel.

A mintabejelentések vizsgálatának halasztását a mintabejelentéssel egyidejűleg kell kérni.

b) A humán embrionális őssejtek szabadalmazhatóvá váltak.

Ha az őssejt elkülönítésére vagy gyűjtésére vonatkozó találmányt a humán embrión a megtermékenyítés után 14 napon belül és *in vivo* fejlődés előtt végzik el, a találmányt nem lehet a szociális erkölccsel ellenkezőnek minősítve elutasítani. A humán embrionális őssejtek képződésük és fejlődésük különböző fokozataiban nem tartoznak az emberi testhez.

c) A múltban a CNIPA csak kivételes esetekben engedélyezett szóbeli tárgyalást az elővizsgálóval. Az új irányelvek azonban támogatják a személyes tárgyalást vele mind

személyesen, mind távbeszélőn. Egy ilyen tárgyalás azonban nem jelenti azt, hogy az elővizsgáló utólag nem változtathatja meg szóban közölt véleményét.

- d) A második generációs (vagyis az első generációból származtatott megosztott) bejelentést még az első generációs megosztott bejelentés függőben léte alatt kell benyújtani.

B) A *Chanel* rendelkezik Kínában egymásnak hátat fordító két C betűből álló logóként a 14. áruosztályban lajstromozott védjeggyel.

2016. júniusban Guangzhou város Haizhu Kerületének Ipari és Kereskedelmi Adminisztrációja razzizált egy ékszerüzletben, és a Chanel „kettős C” logójára emlékeztető alakú árukat talált. A Chanel képviselői később megerősítették, hogy az áruk hamisítványok voltak. A lefoglalt áruk teljes értéke 6671 CNY (993 USD) volt.

Az IKA akciója büntető döntést eredményezett, amelynek alapján az árukat elkobozták, és az ékszerüzlet tulajdonosára 2016. szeptemberben 80 000 Rmb (11 150 USD) büntetést róttak ki.

Néhány hónappal később a Chanel a Guangzhou Haizhu Kerületi Népiróságnál bitorlási pert indított, 100 000 CNY (14 000 USD) kártérítést kérve.

A kerületi népbíróság a Chanel segítségével megállapította, hogy a „kettős C” védjegy jogtalan használata védjegybitorlást képezett, és elrendelte, hogy az ékszerüzlet tulajdonosa fizessen 60 000 CNY (8400 USD) kártérítést.

A döntés ellen a védjegytulajdonos fellebbezett a Guangzhoui Szellemi Tulajdoni Bíróságnál azt kérdezve, hogy a hamis áruk alakja önmagában bitorlásnak tekinthető-e. Lényegileg azt kellett eldönteni, hogy

- az ékszerdarabok alakját védjegyként használták-e; és
- ha a logót valóban használták, a fogyasztókat a termékek eredetével kapcsolatban valóban megtévesztették-e.

A bíróság megállapította, hogy nem volt arra vonatkozó bizonyíték, miszerint a termékeket védjegyként használták, és hogy az ékszerüzlet tulajdonosa félrevezette volna a fogyasztókat. A bíróság azt is megállapította, hogy a fogyasztók általános értelmi szintje elegendő volt annak eldöntéséhez, hogy nem Chanel-árukat vásároltak.

A Chanel nem kellően bizonyította a védjegybitorlást vagy a hamisítást, és a bíróság hatálytalanította a kerületi bíróság döntését.

A bíróság jelezte továbbá, hogy a hatályban levő kínai törvények szerint olyan áruk előállítása és eladása, amelyek hasonlítanak jól ismert lajstromozott védjegyekhez, bitorlásnak lenne tekinthető. A szerzői jogi törvény alapján ez bitorlást képezhetne, ha a lajstromozott védjegy szerzői jogi oltalom alatt állna. Emellett a tisztességtelen versenyt tiltó törvény szerint az ilyen termelés és eladás törvénybe ütköző cselekedetet képezhet.

Minthogy a Chanel nem támasztott igényt a szerzői jogi vagy a tisztességtelen versenyt tiltó törvény alapján, a bíróság nem ítélezhetett ilyen szempontból.

Az ügyben a döntő kérdés az volt, hogy az ékszerek, amelyek emlékeztettek a Chanel „kettős C” logójának alakjára, bitoroltak-e lajstromozott védjegyjogokat, és hogy egy termék alakja bitorolhatott-e ilyen jogokat. Ezt a kérdést nem tárgyalja egyértelműen a hatályos kínai törvény, és a bíróságok a gyakorlatban a sajátos helyzetek alapján eltérő döntéseket hoznak.

A Chanel a kínai védjegy törvény végrehajtási utasításának 76. cikkére hivatkozott, amely megállapítja a következőket:

Olyan cselekedetek tekinthetők kizárólagos jogot bitorlónak, amelyek a védjegy törvény 57. cikkének 2. bekezdésében említett lajstromozott védjegyet alapul véve olyan jelzést használnak, amely azonos egy másik személy által birtokolt védjeggyel, vagy ahhoz hasonlít olyan módon, hogy félrevezeti az általános közönséget.

A Chanel azzal érvelt, hogy a termék alakja a 76. cikk hatálya alá eső árucikk díszítését képezte, és ezért az ékszerüzlet tulajdonosának cselekedetei védjegy bitorlást képeztek. A jelenlegi törvény azonban nem egyértelműen adja meg a „díszítés” meghatározását és körét.

A szellemi tulajdoni bíróság megállapította, hogy a termék alakja nem része egy áru díszítésének, és kizárta a 76. cikk alkalmazását. A bíróság megjegyezte, hogy az ékszer egy kínai írásmódú lajstromozott védjeggyel adták el, és ez nem volt kellő bizonyíték annak igazolására, hogy a védjegy tulajdonos a saját ékszerének alakja és a lajstromozott Chanel-védjegy közötti hasonlóságot használta volna fel a fogyasztók figyelmének felkeltésére, termékeinek népszerűsítésére vagy egyéb olyan cselekményre, amellyel félrevezethette volna vásárlóit.

A bíróság megállapította, hogy a termék alakját nem használták védjegyként, és az ékszerüzlet tulajdonosa nem vezette félre a fogyasztókat a termékek eredetét illetően. Ezért nem volt alátámasztva a Chanel védjegy bitorlási igénye.

C) 2019. szeptemberben a Guangzhou-i Szellemi Tulajdoni Bíróság fontos döntést hozott a *Levi Strauss & CO.* (Levi) és egy kínai textilvállalat, a *Guangzhou Lifeng Textile Company, Ltd.* (Lifeng) közötti vitás ügyben, amelyben a Levi LEVI STRAUSS védjegyének bitorlásáért perelte be a Lifenget.

Az ügy 2017-ben kezdődött, amikor a Levi a saját védjegyét találta egy Lifeng által gyártott farmernadrág hátsó zsebén.

Az alperes arról próbálta meggyőzni a bíróságot, hogy nem szándékozott bitorlást elkövetni, mert nem ismerte a Levi ikonikus védjegyét. Ezt a védekezést a bíróság természetesen nem fogadta el, mert bár kétségtelen, hogy a farmernadrág jellegzetesen amerikai ruházati darab, de 1873 óta, amikor egy német bevándorló először állított elő ilyen nadrágot farmeranyagból, világszerte ismertté vált. A Levi 1943-ban lajstromoztatta először védjegyét, hogy védje termékét farmeranyagból gyártott másolatok ellen.

A bíróság összehasonlította az alperes és a felperes termékeit, és ennek alapján egyértelműen megállapította, hogy az alperes által használt védjegy lényegileg azonos volt a Levi

védjeggyével. A bíróság azt is figyelembe vette, hogy az évek során a Levi ikonikus farmer-nadrágjai jól ismert termékké váltak Kínában.

Az egyértelmű védjegybitorlás következtében a bíróság elrendelte, hogy az alperes szüntesse meg a felperes védjegyjogának bitorlását, és fizessen 130 000 CNY (kb. 18 200 USD) kártérítést a felperes számára a bitorlás miatt elszenvedett gazdasági veszteségeiért.

A kínai bíróság ítélete újabb bizonyítéka annak, hogy a kínai hatóságok igyekeznek gátat szabni a Kínában széles körben elterjedt termékhamisításoknak. Az ítélet azt is jelzi, hogy egy kisebb terjedelmű és csupán egy nadrág hátsó zsebén elhelyezett védjegy elegendő Kínában áruk eredetének azonosítására, ha a védjegy megkülönböztetőképeséget szerzett.

Lengyelország

Lengyelországban 2019. október 16-án fogadták el az iparjogvédelmi törvény módosítását. A módosított törvény 2020. február 27-én lépett hatályba. Az alábbiakban a három legfontosabb változást ismertetjük, míg további fontos változásokat csak felsorolunk.

A szabadalommegsemmisítési eljárásban bővül és változik a kérelmező törvényes érdeke.

A korábbi törvény szerint az alábbi három feltétel fennforgása esetén lehetett megsemmisítési keresetet indítani:

- a szabadalom elnyeréséhez szükséges valamennyi követelmény teljesítésének hiánya;
- a találmány szakember általi megvalósításához szükséges és egyértelmű teljes bemutatásának hiánya; és
- szabadalom engedélyezése olyan találmányra, amely a bejelentésben nem volt kinyilvánítva.

A módosítás után törvénybe iktattak egy negyedik követelményt is, amely indokolja a megsemmisítést, ha a szabadalmi igénypontok nem ismertetik egyértelműen és teljesen az igényelt oltalmi kört, vagy ha a szabadalmi leírás nem támasztja alá az igénypontokat.

A módosított törvény szerint a megsemmisítést kérelmező félnek nem kell törvényes érdeket igazolnia.

A korlátozási eljárást a módosított törvény újdonságként vezeti be a lengyel szabadalmi rendszerbe, és lehetővé teszi, hogy a szabadalomtulajdonos kérelmezze a szabadalmi igénypontok oltalmi körének korlátozását. Ennek megfelelően ha a vonatkozó szabadalom ellen már felszólalási vagy megsemmisítési eljárást indítottak, a tulajdonos kérheti a korlátozást, mielőtt benyújtaná érvelését, illetve az első szóbeli tárgyalás előtt. Az eljárást fel lehet függeszteni, amíg az elővizsgáló áttekinti a korlátozási kérelmet, vagy pedig ezt a lépést beiktathatja az eljárásba.

A törvény módosítás *képviselési jogot* ad ügyvédek és jogi képviselők számára. Kezdetben a lengyel iparjogvédelmi törvény csak szabadalmi ügyvivők számára tette lehetővé a képviselést a Lengyel Szabadalmi Hivatal előtti eljárásokban. Ezt a megközelítést első ízben 2015-ben módosították, amikor ügyvédek és jogi képviselők is képviselési jogot nyertek

védjegyügyekben. Az utolsó törvénymódosítás az ügyvédek és jogi képviselők számára további képviseleti jogot biztosít ipari minták és földrajzi árujelzők esetében is. Így a szabadalmi ügyvivők továbbra is kizárólagos képviseleti joggal rendelkeznek szabadalmi és használatiminta-ügyekben.

A 2019. októberi törvénymódosítás még az alábbi lényeges kérdéseket érintette:

- A találmány definíciójának módosítása az Európai Szabadalmi egyezményrel összhangban.
- A szabadalmi igénypontok javítási lehetőségének kiterjesztése az engedélyezési eljárásra.
- A Lengyel Szabadalmi Hivataltól kérni lehet nemzetközi kutatást, ami a bejelentő számára lehetővé teszi, hogy tájékozódhasson más országokban való szabadalmazás lehetőségéről.
- A használati minták meghatározásába beiktatták az ipari alkalmazhatóság követelményét is, hasonlóan a szabadalmakhoz.
- Bevezették azt a lehetőséget, hogy bármelyik fél kizárhatja a vitaeldöntő tanács egy tagját.

Mesterséges intelligencia

E folyóirat 2019. decemberi számának 129–130. oldalán tájékoztatást adtunk arról, hogy az amerikai egyesült államokbeli Surrey Egyetem (SE) az USPTO-nál két, egy DABUS nevű mesterséges intelligencia (artificial intelligence, AI) által kidolgozott szabadalmi bejelentést nyújtott be a DABUS feltalálónként való megnevezésével, egyet egy élelmiszerartálya, egy másikat egy fokozott figyelmet keltő fényjelző eszközre. A DABUS-t *dr. Stephen Thaler*, az *Imagitoon, LL* alapítója és ügyvezetője találta fel. Az SE az amerikai bejelentés elsőbbségével nemzetközi (PCT-) bejelentést nyújtott be Dél-Koreában, az Egyesült Királyságban, Izraelben, Kínában, Németországban és Tajvanon. A DABUS kapcsán számos kérdés merült fel, elsősorban az, hogy maga az AI lehet-e egy találmány feltalálója, és ha lehet, kié a találmány, illetve ki az arra adott szabadalom tulajdonosa.

Hasonló kérdések Európában is felmerültek, mert a fenti szabadalmi bejelentést az egyetem az Egyesült Királyságban és az Európai Szabadalmi Hivatalnál is benyújtotta.

Az Egyesült Királyság 1977. évi szabadalmi törvénye szerint csak humán feltaláló találmányát lehet szabadalmaztatni. Ezért azonnal felmerült az a követelmény, hogy a törvényt alapvetően át kell dolgozni az AI gyorsan fejlődő képességeire figyelemmel. A törvény őrzi azonban, ideértve az ESZH-t is, nincsenek meggyőzve, mert egy alapvető változtatás esetén előre nem látható és nemkívánatos következmények lehetőségétől tartanak. Tágabb jogi szempontból a „feltaláló” jellegének megváltoztatása mélyreható bonyodalmakhoz vezethet a tulajdonlás, a gazdasági haszonra vonatkozó jogosultság és a felelősség területén. Az egy-

értelműen megállapítható, hogy az AI feltalálóként való elismerése alapos megfontolást és körültekinztést igényel.

Az UKIPO elsőként adott konkrét és világos választ az AI által kigondolt és feltalálóként az AI-t megnevező találmányi bejelentések ügyében. Ugyanis 2019. október 28-án olyan értelemben módosította az alakíságok kézikönyvének (Formalities Manual) 3.05 cikkét, hogy az kimondottan kizárja egy AI-nak feltalálóként való megnevezését az alábbi szöveg beiktatásával: „Egy AI-feltaláló nem fogadható el, mert nem azonosít egy törvény által kívánt személyt.” Együttal hivatkozik a szabadalmi törvény 7(2)(a) és 7(2)(b) cikkére, amelyek nem hagynak kétséget afelől, hogy feltaláló csak egy személy lehet. Ezért nincs lehetőség egy AI feltalálóként való elfogadására mindaddig, amíg egy programozott gépet jogi értelemben nem lehet személynek tekinteni.

Az angol szabadalmi törvény 7(3) cikke azt kívánja, hogy egy feltaláló legyen egy találmány megalkotója, és ezért egy találmányt egy személynek kell megterveznie. Ebből következik, hogy ha valamit nem egy személy tervezett meg, az nem találmány, és ezért azon a körön kívül esik, amelyen belül az Egyesült Királyságban szabadalmat lehet kapni. Így egy gép által, egy személy közbenjárása nélkül létrehozott találmány a 7(3) cikk alapján is alkalmatlannak tűnik arra, hogy az Egyesült Királyságban a jelenlegi jogi helyzetben szabadalmazható legyen.

Az angol szabadalmi bejelentést kidolgozó és benyújtó frankfurti szabadalmi ügyvivő, *dr. Malte Köllner* szerint ez nem meggyőző válasz a feltett kérdésre, mert a bejelentőket egyszerűen arra fogja ösztönözni, hogy valótlant állítsanak a feltalálók megnevezésekor. Hallgatni fognak az AI hozzájárulásáról a találmányhoz, és természetes személyt fognak megnevezni feltalálóként. „Ez lenne, amit szeretnénk? Nem hiszem. Olyan megoldásra van szükségünk, amely lehetővé teszi, hogy valóságként ismerjék el egy AI hozzájárulását egy találmányhoz” – nyilatkozta *dr. Köllner*.

Ha az AI-t egy olyan pontig fejlesztenék, ahol törvényes feltalálónak, nem pedig egy feltaláló eszközének lehetne tekinteni, egyéb jogi és társadalmi kérdések merülnének fel. Erre tekintettel az Európai Bizottság 2019. áprilisban irányelveket publikált az AI etikai fejlődéséről, a hiteles AI hét követelményét azonosítva. Ezek röviden a következők:

- *Humán képviselet és felügyelet.* Az AI-rendszereknek emberi lényeket kell felhatalmazniuk arra, hogy tájékozott döntéseket hozzanak, és elősegítsék alapvető jogokhoz jutásukat.
- *Műszaki erősség és biztonság.* Az AI-rendszereknek rugalmasaknak és biztonságosaknak kell lenniük.
- *Magánszféra és adatbirtoklás.* A magánszféra és az adatvédelem teljes elismerésének biztosítása mellett lehetővé kell tenni a megfelelő adatbirtoklási mechanizmust, figyelembe véve az adatok minőségét és integritását.

- *Átláthatóság.* A adatoknak, a rendszernek és az AI üzleti modelljeinek átláthatóknak kell lenniük. Az AI-rendszereket és azok döntéseit a vonatkozó megbízók számára érthető módon kell megmagyarázni.
- *Változatosság, diszkriminációmentesség és tisztesség.* A tisztességtelen előítéletet kerülni kell. Elő kell segíteni a változatosságot, minden rendszernek mindenki számára hozzáférhetőnek kell lennie.
- *Társadalmi és környezeti jólét.* Az AI-rendszereknek minden emberi lény hasznára kell lenniük, ideértve a jövőbeli generációkat is. Ezért biztosítani kell, hogy fenntarthatók és környezetbarátok legyenek.
- *Felelősségre vonhatóság.* Mechanizmusokat kell beiktatni ahhoz, hogy biztosítani lehessen minden AI-rendszer megbízhatóságát és felelősségre vonhatóságát.

Feltehetően egy saját jogán feltalálóként való elismerésre alkalmas AI-rendszer képtelen lenne teljesíteni ezeket az etikai követelményeket, amiből kifolyólag jelentős kétségek merülnek fel az Európai Bizottság – és így az ESZH – által olyan elvi döntés meghozatalával kapcsolatban, amely elősegítené az AI feltalálói státuszának előmozdítását szabadalmi célokra.

Az ESZH a Dabus-találmányokra alapozott szabadalmi bejelentéseket 2019. decemberben arra hivatkozva utasította el, hogy azok nem elégítik ki az Európai Szabadalmi Egyezmény 60 (1):2 cikkében foglalt azon követelményt, hogy egy szabadalmi bejelentésben megjelölt feltaláló emberi lény kell legyen, vagyis nem lehet gép. Emellett egy AI gép (a feltaláló) nem rendelkezhet tulajdonjoggal.

Azon a szűk körű kérdésen kívül, hogy egy nem humán AI elismerhető-e szabadalmi célokra feltalálóként, elkerülhetetlen annak a tágabb körű kérdésnek a vizsgálata is, hogy hogyan alakulna az AI-k találmányainak tulajdonlása, gazdasági haszna és felelőssége. Egy AI sajátosan magában foglalja különböző forrásokból származó kódok kombinációját és egymásra hatását, ideértve nyílt forrású elemeket is. Az AI olyan módon is működhet, amit nem vettek figyelembe vagy nem láttak előre az algoritmusok építésére és meghajtására használt kód egyes kidolgozói. Ennek következtében, még ha az AI alkotását valóban eredetinek lehetne is tekinteni, rendkívül nehéz lehetne az egyes hozzájárulók számára biztosítani „társfeltalálói” szerepet.

Miként a legtöbb jogi vita esetén, a tulajdonlás és a jogosultság kérdései gyorsan vezetnek a felelősségnek való lehetséges kitétel kérdéseire. A szabadalmi vita elkerülhetetlenül vezet a tágabb globális vitához arról, hogy el lehet-e ismerni a „jogi személy” egy új alakját. 2018-ban Málta olyan törvényt léptetett hatályba, amely megkönnyíti és szabályozza az „innovatív technikai elrendezéseket”, amelyek magukban foglalhatnak blockchaint, ötletes szerződéseket és AI-t is. Ennek a törvénynek az alapján Málta jelenleg tevékenyen dolgozik azon, hogy milyen módon lehet jogi személyiséget adományozni ilyen műszaki elrendezésekre. A jogi személyiség érdekében egy lényeges érv arra vonatkozik, hogy lehetővé válna olyan rendszerek kifejlesztése, amelyek, ha már mozgásban vannak, lényegileg saját jogukat

tartanak fenn kódolásuk paraméterein belül. Az ilyen rendszerek túlélhetnek egyes tulajdonosok halálát vagy a tulajdonos vállalatok megszűnését, és a rendszerek eredeti tulajdonosokról a jogutódra szállhatnak át.

Az eddig ismertek alapján is megállapíthatjuk, hogy az AI-k független személyiségként való kezelésének kísérletei gyorsan a jogi nehézségek területére jutnak, és váratlan, kellemtelen következményekkel járhatnak. Az AI-k feltalálóként való elismerésére irányuló kérések további tanulmányozása elkerülhetetlenül szükséges.

Németország

A) A német igazságügyi miniszter 2019. augusztusban kijelentette, hogy a kormány mindaddig nem fogja ratifikálni az Egységes Szabadalmi Bíróságra (United Patent Court, UPC) vonatkozó egyezményt, amíg a brexit folyamánai nem tisztázódnak. A miniszter által a parlament kérdéseire küldött levél a következő megállapítást tette:

„Az Egyesült Királyságnak az Európai Unióból való kilépése (az ún. brexit) és annak az európai szabadalmi reformra gyakorolt befolyása fontos szerepet játszott a UPC-egyezmény további megvalósítási folyamatában. A kivonulás valódi és jogi következményeit az egyezmény vonatkozásában és európai szinten kell vizsgálni. Ez a véleményformálás jelenleg nem végleges, annál is kevésbé, mert a várt kilépés jelentős tényezői még nem ismertek.”

Az igazságügyi miniszter levele a UPC-egyezmény elleni alkotmányossági panaszként érkezett, és nem várható, hogy azt a Német Szövetségi Alkotmánybíróság 2019 végén vagy 2020 elején fogja meghallgatni. Ismeretes, hogy 2017. márciusban *Ingve Björn Stjerna* német szabadalmi ügyvivő egy panaszt nyújtott be, amely szerint a UPC-egyezmény alkotmányellenes. A panasz megakadályozta a ratifikálási eljárást annak ellenére, hogy a német parlament mindkét kamarája elkötelezte magát a UPC-egyezmény támogatása mellett.

A panasz négy okon alapszik, amelyek a következőkre vonatkoznak: az alaptörvény szerinti minősített többség követelményének megszegése; demokratikus deficit és törvényi szabályozás hiánya a szabályozási hatalom vonatkozásában; a UPC bírái nem függetlenek, és nem rendelkeznek demokratikus legitimitással; és az európai törvény felé való nyitottság elvének megsértése a UPC és az uniós törvény állítólagos összeegyeztethetlensége miatt.

Az egységes európai szabadalmi rendszer már késedelmet szenvedett az alkotmányossági panasz eredményeként. Később dől el, hogy az igazságügyi miniszter levele milyen hatást gyakorol a ratifikálási eljárásra, valamint az alkotmányügyi panasz kimenetelére.

Az egységes európai szabadalmi rendszer célja, hogy könnyebb hozzáférést biztosítson Európában egy hatékony szabadalmi oltalomhoz. Olyan nemzeti jogok megszerzése helyett, amelyek különálló megújítást, érvényesítést és egyes esetekben fordítást igényelnek, az egységes európai szabadalom (Európán belül) általános és egyedülálló lesz, és csökkenteni fogja a költség- és időigényeket. A UPC hozzáférést fog biztosítani jogi és műszaki szakemberekhez, és egyszerűsített eljárást fog biztosítani.

B) A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (Bundesgerichtshof, BGH) 2019. január 8-i döntésével megerősítette eddigi joggyakorlatát egy találmány érthető és teljes kinyilvánítási követelményeivel kapcsolatban. Ehhez nem szükséges, hogy a szabadalmi igénypont szóhasználatára első valamennyi elképzelhető kiviteli alakot ismertessen a bejelentő a szabadalmi leírásban kinyilvánított információk segítségével. Ehelyett általában elegendő, ha legalább egy utánozható utat ismerttet a találmány megvalósításához.

a) Tényállás

A megtámadott szabadalom tárgya készülék részecskékből álló, ismert típusú anyag szárítására, ahol a szárítást túlhevített gőzben végzik egy zárt tartályban, amelynek felső részében egy porleválasztó ciklon van elrendezve.

A megtámadott szabadalom szerint az ismert készüléktípus hátrányát az igényelt készülékkel kell kiküszöbölni, amely hátrány abban állt, hogy a gőzáram és vele a szárítási teljesítmény nem növelhető anélkül, hogy egyidejűleg a részecskékből álló anyag hátrányosan nagy mennyisége a gőz által magával ragadottan ne kerüljön a porleválasztó ciklonba.

A megtámadott szabadalom konkrétan definiálja a találmány feladatát, amely szerint egy olyan készüléket kell szolgáltatni, amelynek nagyobb a szárítókapacitása, mint az ismert típusú készülékeké anélkül, hogy ez megnövelné a készülék árát, és anélkül, hogy csökkenne a végtermék minősége.

A feladat megoldásához a megtámadott szabadalom lehetővé teszi, hogy a gőznek legalább a fele bejusson a megfelelő nyílásokon keresztül a ciklon felső részébe, szemben az ismert megoldással, ahol a gőznek legalább nagy részét a porleválasztó ciklon alsó részébe vezetik.

Ebből a célból az 1. igénypont egy készüléket javasol részecskékből álló anyag szárítására túlhevített gőzben, amelynek egy porleválasztó ciklonja (8) van gőz és por befogadására és a por és a gőz elválasztására, azzal jellemezve többek között, hogy

5.1. a porleválasztó ciklonnak (8) nyílásai (14) vannak a ciklon felső részében, amely befogadja a gőznek és a pornak legalább a felét;

5.2. a gőz és a por maradék részét – ha van ilyen – a ciklonba alul vezetik be.

A felperes megsemmisítési keresetet nyújtott be a Szövetségi Szabadalmi Bíróságnál (Bundespatentgericht, BPG) többek között azon az alapon, hogy a megtámadott szabadalom nem kivitelezhető, különösen a fentebb megnevezett 5 jelű jellemzőcsoport vonatkozásában. A felperes itt azzal érvelt, hogy nem kivitelezhető az a megoldás, amely szerint a gőznek legalább a felét a 14 nyílásokon keresztül felül és a maradékot alul kell bevezetni a porleválasztó ciklonba, mert műszakilag megvalósíthatatlan a gőz és a por x%-ának a 14 nyílásokon keresztül a felső részbe és (100-x)%-ának alul történő bevezetése.

b) A BPG döntése

A BPG a megsemmisítési keresetet alaptalanként utasította el, és megállapította, hogy a találmány kivitelezhetően van kinyilvánítva. Indokolásában a BPG a megtámadott szabadalomban leírt kiviteli példára is utalt, amely szerint az összes gőzt és port a felső részben levő nyílásokon keresztül vezetik be.

c) A BGH döntése

A felperes a BPG döntése ellen a BGH-nál nyújtott be fellebbezést, amely megerősítette a BPG döntését, és az alábbi indokolással elutasította a fellebbezést:

A megtámadott szabadalom kiviteli példája bemutatja, hogy az igénypontok szerint hogy van megtervezve a gőzöléses szárító. Az említett példa megfelel az 5.1 és az 5.2 jellemzőknek is, amelyek szerint a portartalmú gőzt kizárólag a porleválasztó ciklon felső részében elrendezett nyílásokon keresztül vezetik be. Ilyen vonatkozásban a portartalmú gőz egy részének a porleválasztó ciklonba alulról történő bevezetése az 5.2 jellemző szerint nem ír le semmiféle eltérő tanítást. A BGH részletesen követte a BPG megállapítását, amely szerint ez az 5.2 jellemző a „*ha van ilyen*” beszúrásból következik, és a BGH kimondottan egyetértett ezzel is. Ennek az igénypontnak a tanítását kielégítően lehet követni a vitatott szabadalom kiviteli példája alapján, ahol a portartalmú gőzt kizárólag felülről vezetik be.

A fentiek alapján a BGH is teljes terjedelmében elutasította a megsemmisítési keresetet.

C) A BPG döntése szerint nem engedélyezhető kiegészítő oltalmi tanúsítvány (SPC) egy fitázkészítményt védő szabadalomra, mert azt élelmiszer-adalék céljára szolgáló készítményként hagyták jóvá. Bár lehet farmakológiai hatása egy terméknek, gyógyászati jellegűnek kell lennie ahhoz, hogy SPC-t lehessen rá engedélyezni (az Európai Parlament 469/2009 sz. rendeletének 2. cikke és a gyógyászati termékek kiegészítő oltalmi tanúsítványára vonatkozó, 2009. május 6-i tanácsi rendelet szerint). Miként ismeretes, a szabadalom oltalmi idejének ilyen meghosszabbítási lehetőségével kárpótolni kívánják a szabadalmast a gyógyászati termékekre vonatkozó szabadalmak költséges jóváhagyási eljárása miatt megrövidített oltalmi időért.

Az élelmiszer-adalékokra vonatkozó SPC kérelmezője birtokosa volt az 1 090 129 sz. európai szabadalomnak, amelyet Németországban is érvényesítettek, és amelynek címe: „Fitázgének túlzott mértékű expressziója élesztőrendszerekben”. Az ezen alapszabadalomra épülő kiegészítő oltalmi tanúsítványra vonatkozó bejelentést azért utasították el, mert a termék nem gyógyászati jellegű.

A BPG-nél benyújtott fellebbezésben a bejelentő arra hivatkozott, hogy az élelmiszer-adalékokat is hosszú és bonyolult engedélyezési eljárásnak kell alávetni, ami csupán hét évre rövidíti a tényleges oltalmi időt. Ezért az élelmiszer-adalékok összehasonlíthatók az állatgyógyászati termékekkel.

Emellett a bejelentő azzal is érvelt, hogy a kérdéses eljárásban vizsgált termék kielégítette az AMVO (Austrian Medicines Verification Organization, Osztrák Gyógyszerellenőrző Szervezet) előírásainak 1(b) cikke szerinti „termék” definíciót. Ilyen vonatkozásban a „gyógyászati termék” definíciójának szigorú értelmében ez nem gyógyászati termék kérdése, hanem itt csupán az dönthető el, hogy a termék az AMVO előírásainak értelmében rendelkezik-e farmakológiai vagy metabolikus hatással, ami viszont tény.

A BPG elutasította ezeket az állításokat, és kifejtette, hogy a kérdéses anyagot állati tápszer adalékként vizsgálták és hagyták jóvá. Ezért az engedélyezési eljárás nem vonatkozott az anyagnak a terméktől független használatára, hanem az élelmiszeradalék sajátos megcélzott használatára és a használat jellegére. Emellett az élelmiszeradalék-rendelet 1(2)(b) cikke szerint az állatgyógyászati termékek kimondottan ki vannak zárva a rendelet hatásköréből, és ezért nincs hasonlóság az állatgyógyászati termékek és a tápszerek között. És minthogy a kérdéses termék az AMVO 2. cikke értelmében nem egy gyógyászati termék hatóanyaga, farmakológiai hatása is közömbös.

A BPG elutasította a kérelmezők hivatkozását a CJEU egy 2018. évi döntésére (*Boston Scientific*) és a TRIPS-megállapodásra is. A bejelentő azzal érvelt, hogy az AMVO hasonló alkalmazásának kérdését a CJEU fenti döntése sem válaszolta meg következetesen. A TRIPS-megállapodás felhozott 33. cikke arról rendelkezik, hogy a szabadalmak oltalmi ideje nem lehet rövidebb 20 évnél.

A BPG egyértelművé tette, hogy az AMVO rendelkezéseiben csak akkor feltételezhető hiányosság, ha a törvény nem volt teljes olyan módon, hogy ellenkezett a tervvel – saját szabályozási tervéhez mérve. A BPG azonban úgy döntött, hogy az SPC-k engedélyezésének esetében a jogalkotó sajátosan korlátozni kívánta a szabályozás alkalmazási körét gyógyászati termékekre. És a CJEU *Boston Scientific*-döntése is hangsúlyozza, hogy a fentebb említett szabványok értelmezésekor nem szabad elfeledkezni erről a szándékról.

A TRIPS-megállapodás csak arra kötelezi a tagállamokat, hogy gondoskodjanak szabadalmi oltalomról minden olyan találmány esetében, amely teljesíti a benne meghatározott feltételeket – állapította meg a BPG. Azonban egy állati táplálásra szolgáló termék nem teljesíti egy orvosi termék feltételeit. Emellett a TRIPS csupán magára a szabadalomra utal, nem pedig oltalmi idő-hosszabbításokra, mint amilyen a kiegészítő oltalmi tanúsítvány.

A fentiek alapján a BPG elutasította a kérelmező panaszát, valamint SPC engedélyezését a táplálékkiegészítőre.

Olaszország

A divatóriás *Gucci*t komoly csapás érte, mert elvesztett egy közel évtizedes csatát egy olasz cipőkészítővel szemben.

A Gucci cipői hosszú idő ismertek arról, hogy felsőrészükhöz rögzítve van egy lózabla stílusú megkülönböztető fémlánc, amelyet az 1921-ben Toscanában alapított Gucci cég az Egyesült Államokban régóta védjeggyel véd.

A helyzet azonban eltérő Olaszországban, ahol a Gucci nagyon régen kezdődött vitát folytat *Silvano Lattanzival*, egy olasz cipőkészítővel, aki hasonló fémláncot alkalmaz egyes cipőkészítményein. Miután az olasz hatóságok segítségével 2011-ben Lattanzi ellen foglalási eljárást hajtott végre, a Gucci a kisiparost bitorlással és hamisítással vádolta, amit Lattanzi visszautasított azon az alapon, hogy ilyen jellemzőt már a korai 1970-es években alkalmazott cipőin. A Gucci 2005-ben lajstromoztatta védjegyét, jöllehet a fémezablát az 1950-es évek óta használja.

A Gucci által indított perben Lattanzi azzal érvelt, hogy a fémezabla nem védjegyezhető, és hasonló fémláncokat 1938 óta – ha nem korábban – alkalmaztak férficipőkhöz.

Miután az ügy majdnem egy évtizedig senyvedt az olasz bíróságokon, most végre Lattanzi javára döntöttek, megállapítva, hogy a Gucci fémláncra vonatkozó védjegy-lajstromozása érvénytelen, és így Lattanzi továbbra is készíthet ilyen jellemzővel ellátott cipőket.

Spanyolország

2019. július 22-én a Barcelonai Fellebbezési Bíróság kinyilvánította, hogy a *Red Paralela SL* és a *Red Paralela BCN SL* (együtt: *Red Paralela*) bitorolta a *Schweppes International Limited* (Schweppes) spanyol SCHWEPES védjegyeit azzal, hogy olyan SCHWEPES védjegyű tonikokat importáltak és árusítottak Spanyolországban, amelyeket az Egyesült Királyságban a *Coca-Cola* és az *Atlantic Industries* (együtt: *Coca-Cola*), a UK SCHWEPES védjegyek tulajdonosa gyártott.

a) Tények

A SCHWEPES védjegyek eredetileg a *Cadbury Schweppes* (most az *Orangina Schweppes*) csoporthoz tartoztak. 1999-ben a Cadbury Schweppes néhány országban, ideértve az Egyesült Királyságot is, eladta a védjegyjogokat a Coca-Colának. Ezért a vizsgált ügyben a *Schweppes International Limited* (Schweppes IL) (az Orangina Schweppes-csoport része) birtokolja a spanyol SCHWEPES védjegyeket, amelyekre Spanyolországban kizárólagos licencjoggal rendelkezik ugyanannak a csoportnak egy vállalata, a *Schweppes SA*. A Coca-Cola birtokolja az Egyesült Királyságban lajstromozott SCHWEPES védjegyeket.

A Red Paralela Spanyolországban közel 17,3 millió olyan SCHWEPES védjegyű tonikot adott el, amelyeket a Coca-Cola az Egyesült Királyságban gyártott 2009 és 2014 között, ami-

ből majdnem 5,9 millió EUR-t forgalmazott. Ezért a Schweppes SA a spanyol SCHWEPPES védjegyek bitorlásáért a Barcelonai Kereskedelmi Bíróság 8. tanácsánál pert indított a Red Paralela ellen.

A Red Paralela azzal védekezett, hogy a spanyol védjegyek által biztosított jogok kimerülésére hivatkozott.

Annak érdekében, hogy dönthessen az ügyben, a tanács számos kérdést terjesztett a CJEU elé előzetes döntésre. A CJEU a következő válaszokat adta:

Az Európai Parlament és a Tanács 2008. október 22-i, 2008/95/EC sz. irányelvének a tagállamok védjegyekre vonatkozó jogait közelítő 7(1) cikke, a TFEU (Treaty on the Functioning of the European Union, Szerződés az Európai Unió Működéséről) 36. cikkének fényében olvasva úgy értelmezendő, hogy egy nemzeti védjegy tulajdonosát kizárja abból a lehetőségből, hogy tiltakozhasson olyan azonos áruk importja ellen, amelyek egy olyan másik tagállamból származó azonos védjegyet viselnek, amelyben ezt a védjegyet, amely kezdetben ehhez a tulajdonoshoz tartozott, most egy harmadik fél birtokolja, aki a védjegyre vonatkozó jogokat átruházással szerezte, ha ezt az átruházást követően

- a tulajdonos, akár egyedül cselekedve vagy fenntartva ezzel a harmadik féllel koordinált védjegyszatégiáját, szándékosan továbbra is aktívan elősegítette egyetlen globális védjegy megjelenését vagy képét, ezzel zavart keltve vagy azt növelve a vonatkozó közönség körében az ilyen márkát viselő áruk kereskedelmi eredete vonatkozásában, vagy
- gazdasági kapcsolatok léteznek a tulajdonos és ezen harmadik fél között, amennyiben koordinálják kereskedelmi gyakorlatukat vagy megegyeznek annak érdekében, hogy közösen gyakoroljanak ellenőrzést a védjegy használata felett, úgyszólván lehetővé válik számukra azon áruk közvetlen vagy közvetett meghatározása, amelyeken a védjegy rögzítve van, és ezen áruk minőségének az ellenőrzése.

A CJEU válaszára tekintettel a tanács megállapította, hogy a Schweppes védjegyjogai kimerültek, ezért elutasította annak bitorlási keresetét.

A Schweppes, a Schweppes SA és az *Orangina Schweppes Holding BV* ezt a döntést (a 15. cikkre hivatkozva) megfellebbezte a Barcelonai Fellebbezési Bíróságnál.

b) A Barcelonai Fellebbezési Bíróság döntése

A bíróság felülvizsgálta a benyújtott bizonyítékokat, és hatályon kívül helyezte a kereskedelmi bíróság döntését. Különös figyelemmel vizsgálta azokat a tényeket, amelyek a kereskedelmi bíróságot ahhoz a döntéshez vezették, hogy a felperes védjegyjogai kimerültek, mert ez nem volt elegendő ahhoz, hogy elutasítsa a védjegybitorlásra vonatkozó állításokat. Ezt az állítást az alábbiakkal indokolta.

- Azzal kapcsolatban, hogy a Coca-Cola weboldalára hivatkoztak, amikor az Egyesült Királyságot választották a Schweppes weboldalának területéként, a bíróság megállapította, hogy a Schweppes IL nem volt az egyesült királyságbeli SCHWEPPES védjegyek

hirdetőjének tekinthető, hanem csupán tájékoztatta a fogyasztókat arról, hogy ki a SCHWEPPES termékek előállítója.

- A fellebbezési bíróság szerint a Schweppes válasza az egyesült királyságbeli termékekre vonatkozó két Twitter-üzenetre nem indokolta azt a következtetést, hogy az Egyesült Királyságban illetékességet szerzett volna.
- A bíróság megállapította, hogy a Schweppes és a Schweppes IL termékeinek a használata hirdetésekben nem nyert bizonyítást.
- A spanyol és az egyesült királyságbeli termékek közötti csekély különbségekkel kapcsolatban a bíróság megállapította, hogy bár korlátozott lehetőségek voltak egy tonikpalack bemutatására, léteztek különbségek az említett termékek között (például a címke elhelyezésében).
- A fellebbezési bíróság egyetértett a kereskedelmi bírósággal a Schweppes termékeire vonatkozó hivatkozásokkal és azok egyesült királyságbeli eredetével kapcsolatban, mert megállapította, hogy ez gyenge érvelésnek minősíthető.
- Az a tény, hogy a Schweppes használati engedélyt adott a Coca-Colának arra, hogy termékeit Hollandiában gyártsa és árusítsa, nem jelenti azt, hogy általános engedélyt adott volna az egész Európai Unióra.

A fenti okok miatt a fellebbezési bíróság leszögezte, hogy a CJEU által kívánt semmilyen körülmény sem igazol olyan megállapítást, hogy az alkalmazott védjegyjogok kimerültek.

Helyt adott a fellebbezésnek, indokoltnak találta a védjegybitorlásra vonatkozó igényt, és elrendelte, hogy a Red Paralela (egyebek mellett) szüntesse meg az egyesült királyságbeli termékek árusítását Spanyolországban, továbbá fizessen a felpereseknek 293 480 EUR kártérítést feltételezett licencdíjként.

Szerbia

Szerbiában 2019. szeptember 26-án módosított szabadalmi törvény lépett életbe, amely tovább harmonizálja a szellemi tulajdon-jogot az Európai Unióéval.

A 113–127. cikk a kiegészítő oltalmi tanúsítványra vonatkozó rendelkezéseket harmonizálja az európai joggal. Az SPC-vel kapcsolatos legfontosabb változás a „gyermekgyógyászati kiterjesztés” bevezetése, amely az SPC-oltalom körébe vonja a gyermekgyógyászati szükségletek kielégítésére alkalmas gyógyszereket, feltéve hogy az Európai Unióban befejezték a gyermekgyógyászati kutatási terv megvalósítását, és forgalmazási engedélyt szereztek az EU összes tagállamában érvényes különleges rendelkezésekkel összhangban. A gyermekgyógyászati kiterjesztést annak érdekében vezették be, hogy ösztönzést adjanak a gyermekgyógyászati termékek kifejlesztésének, ami természetesen együtt jár erre a betegcsoportra kiterjedő további vizsgálatokkal.

A módosított törvény bevezette a szabadalmi oltalmat olyan helyzetekre is, ahol nem történt ugyan szabadalombitorlás, azonban komoly annak a kockázata, hogy be fog követ-

kezni. Így a szabadalomtulajdonosok most ideiglenes rendszabályokat léptethetnek életbe lehetséges bitorlókkal szemben. Emellett a törvénymódosítás bevezeti az ideiglenes rendszabályok alkalmazásának és a szabadalombitorlási per megindításának a lehetőségét olyan közvetítők ellen, akiknek a szolgáltatásait felhasználták szabadalmi jogok megsértéséhez. A módosított törvény kimondottan megállapítja, hogy mi képez szabadalombitorlást, és tovább harmonizálja a vonatkozó törvényszakaszt az európai uniós joggal.

Módosították az alkalmazott feltalálók és az alkalmazók közötti jogviszonyt. Az alkalmazás most az alkalmazási megállapodás szerinti kötelezettséget jelent, amely kizár egyéb lehetséges megállapodásokat az alkalmazók és az alkalmazottak között. Ha az alkalmazót jelölik meg az alkalmazott által kidolgozott találmány szerinti szabadalom birtokosának, a feltaláló jogosult arra, hogy ellenszolgáltatást kapjon a találmányért. A törvény korábbi változata azt mondta ki, hogy a díjazásnak összhangban kell lennie a találmány gazdasági hatásaival; ezt a rendelkezést azonban törölték a törvény szövegéből. Úgy tűnik továbbá, hogy a feltaláló már nem jogosult ellenszolgáltatás elnyerésére, ha a találmányra harmadik feleknek licenciát adnak.

Szingapúr

Szingapúr lett a világon az első olyan ország, amely lehetővé teszi, hogy védjegybejelentők okostelefonjuk egyik applikációján keresztül lajstromozzanak egy védjegyet.

Szingapúr Szellemi Tulajdoni Hivatala (Intellectual Property Office of Singapore, IPOS) létrehozta és bevezette az „IPOS Go” rendszert, amely az IPOS szerint „egyszerűsített felhasználói interface, és olyan jellemzőket kínál, amelyek nyom nélküli és zavartalan alkalmazási körülményeket nyújtanak”, ezáltal az üzleti tulajdonosok számára könnyebbé és gyorsabbá téve védjegybejelentések benyújtását. Az „IPOS Go” azt is lehetővé teszi a bejelentők számára, hogy jobban kövessék lajstromozásuk menetét, értesüljenek a fontos információkról, és az applikáción keresztül megújítsák védjegyeiket.

Ennek az applikációnak a bemutatása előtt egy óra vagy még több idő kellett Szingapúrban egy védjegybejelentés elkészítéséhez. Az IPOS közlése szerint ugyanezt az eljárást most 10 perc vagy még rövidebb idő alatt el lehet végezni, ha a bejelentő az új applikációt használja.

WIPO

A) A Szellemi Tulajdon Világszervezete a szellemi tulajdonnal (intellectual property, IP) és a mesterséges intelligenciával (artificial intelligence, AI) kapcsolatban nemrég nyilvános konzultációt jelentett be, és egyidejűleg egy dolgozatot publikált abból a célból, hogy a felvetett kérdések részleteit tovább tisztázza. Ezt megelőzően a WIPO 2019. januárban egy olyan publikációt tett közzé, amely az 1950 óta fejlődő AI-innováció témakörét tekintette át. 2019. szeptemberben a WIPO beszélgetéseket szervezett az IP és az AI kérdéseiről.

A WIPO tevékenységét ezen a területen befolyásolta, hogy az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala 2019. augusztus 27-én egy felhívást tett közzé, az AI-feltalálók találmányainak szabadalmazására vonatkozó megjegyzéseket kérve. Ezt követően az USPTO 2019. október 30-án egy további közleményt publikált, véleményeket várva az AI-innovációra vonatkozó IP-oltalommal kapcsolatban a szerzői jog, a védjegyjog és egyéb szellemi tulajdon-jogok területén.

A WIPO fentebb említett dolgozata hat általános megbeszélendő területet azonosít:

- szabadalmak,
- szerzői jog,
- adatok,
- minták,
- technológiai rés- és képességépítés és
- szellemi tulajdoni döntések felelősségre vonhatósága.

A „szabadalmak” területén tárgyalt öt konkrét kérdés a következő:

- feltalálás és tulajdonlás,
- szabadalmazható tárgy és szabadalmazhatósági irányelvek,
- annak megállapítására szolgáló szabvány, hogy van-e feltalálói tevékenység vagy nem kézenfekvőség,
- kinyilvánítási követelmények, amelyek kellő mértékben képessé tesznek egy szakembert a találmány megvalósítására,
- általános megfontolások a szabadalmi rendszerrel kapcsolatban.

A WIPO a kérdések helyes azonosításához kért megjegyzéseket, amelyeket weboldalán publikálni fog, és dolgozatát azok fényében fogja felülvizsgálni. A módosított dolgozat alapját képezi majd a WIPO IP-ről és AI-ról folytatott beszélgetései második szakaszának, amelyet 2020 májusában terveznek megtartani.

Rövid összefoglalásként megállapítható, hogy a WIPO óvatosan közelíti meg az AI-vonatkozású IP-gyakorlat kialakítását, amikor megjegyzéseket kér az általa azonosított kérdésekről, biztosítva, hogy először megfelelően azonosítsák a megvizsgálandó kérdéseket a WIPO céljairól és megfontolásairól. A WIPO a kapott megjegyzéseket nyilván hasznosítani fogja a következő javított dolgozat elkészítésénél és az IP-vel és az AI-val kapcsolatos beszélgetések második szakaszában, többek között a hosszabb távú szabadalmi alaptörvények szabályozásában és gyakorlatában.

B) Az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatalának felhívása alapján a Szellemi Tulajdon Világszervezete 2019. decemberben egy közleményt adott ki az AI és az IP viszonyáról. Erre vonatkozó megjegyzéseket 2020. február 14-ig lehetett közölni.

A szabadalmakra vonatkozóan a WIPO közleménye megjegyzi, hogy „már számos ügyet ismertettek szabadalmi oltalomra vonatkozó kérelmekről, amelyekben a bejelentő feltalálóként egy AI-t nevezett meg”, és kérdezi, hogy *(i)* a törvény megengedi vagy kívánja-e, hogy

az AI-kérelmező feltalálóként legyen megnevezve, vagy azt kívánja, hogy ilyen minőségben embert nevezzenek meg; (ii) kit kell feljegyezni tulajdonosként; és (iii) a törvénynek ki kell-e zárnia a szabadalmi oltalomból az olyan találmányokat, amelyek önrendelkező módon egy AI bejelentőtől származnak? A WIPO közleménye AI-tól származó vagy AI segítségével kidolgozott találmányokra kérdéseket is azonosít, ideértve a szabadalmazhatóságot; az AI-tól származó tartalmak státuszát technika állásaként; mi legyen a szabványa egy „tárgyhoz tartozó szakembernek”; a gépi tanulásra vonatkozó találmányok kinyilvánítási követelményeit, ideértve azt a kérdést, hogy egy algoritmus gyakorlására használt adatokat ki kell-e nyilvánítani vagy le kell-e írni; és mi képezi egy olyan algoritmus megfelelő kinyilvánítását, amely az idők folyamán változhat. Fontolóra véve a szabadalmi rendszer tágabb céljait az innováció erősítésében, a WIPO közleménye felveti azt a további kérdést is, hogy megfontolás tárgyává kell-e tenni egy olyan *sui generis* szellemi tulajdoni jogrendszert, amely AI-tól származó találmányokkal kapcsolatos.

A WIPO tanulmánya a szerzői joggal kapcsolatban felmerülő kérdésekkel is foglalkozik; ilyenek az irodalmi és művészeti műveket létrehozó AI-k felelőssége és tulajdonlása; a bitorlás szabványa; vajon a gépi tanulás adatainak felhasználása bitorlást képez-e; a súlyos hamisítások; a szerzői jogi rendszer milyen mértékben védje az ilyen hamisításokat; és elfogultság az AI-tól származó bejelentésekkel kapcsolatban.

A WIPO közleménye elismeri, hogy a hagyományos IP-rendszer már foglalkozik az adatvédelem bizonyos típusaival, ideértve a találmányokat képviselő adatokat, az eredeti irodalmi vagy művészeti műveket, a bizalmas/kereskedelmi titkos anyagot, valamint az adatok kiválasztását vagy elrendezését olyan bírósági ügyekben, amelyek elismernek *sui generis* adatbázisjogokat. A WIPO dolgozata felteszi a kérdést, hogy létre kell-e hozni egy új adatjogot, vagy pedig az adatok védelméhez elegendők-e a létező szellemi tulajdon-jogok, a tisztességtelen versenyt tiltó törvények, a szerződéses megállapodások és a technológiai rendszabályok.

A WIPO közleménye megtárgyal továbbá szerzőségi és tulajdonjogi kérdéseket AI-tól származó vagy AI által támogatott mintákban. Kérdezi továbbá, hogy vannak-e olyan rendszabályok, amelyeket a szellemi tulajdoni gyakorlatban figyelembe kell venni az országok közötti technológiai rés és AI-kapacitásrés csökkentésében. További kérdés a szellemi tulajdon-jogi adminisztrációra és oltalomra vonatkozó önműködő döntések felelősségére vonatkozó hatósága.

Mind a WIPO-dolgozat, mind az USPTO kérelme az AI-k által kidolgozott találmányok szabadalmazhatóságának kérdésére vonatkozó megjegyzések iránt felveti azt a kérdést, hogy a jelenlegi szellemi tulajdoni rendszer elegendő-e a mostani és a jövőbeli AI-találmányok általi sajátos kihívások kezeléséhez és ezen a területen az innováció előmozdításához. A jelenlegi irányzatok alapján és a WIPO által 2019. elején publikált, az AI-val foglalkozó technológiai irányzatokat tárgyaló jelentés figyelembevételével megállapítható, hogy „az

AI-val kapcsolatos találmányok egyre jelentősebbé válnak, és az elméletől a kereskedelmi alkalmazások felé tolódnak el”.

A WIPO-tanulmány szerint 1950-es évekbeli jelentkezése óta közel 340 000 AI-vonatkozású találmányt nyújtottak be, amelyeknek több mint a felét 2013 óta publikálták. Az ilyen tárgyú szabadalmi tevékenységben japán, amerikai és kínai vállalatok járnak élen.

C) A WIPO 2019. október 17-én adta ki 2018-ra vonatkozó jelentését.

2018-ban világszerte 3,3 millió szabadalmi bejelentést nyújtottak be, ami az előző évhez viszonyítva 5,2%-os növekedésnek felel meg.

A legtöbb: 1,54 millió szabadalmi bejelentést 2018-ban Kínában nyújtották be. A sorban az Amerikai Egyesült Államok, Japán és Dél-Korea következik.

2018-ban a nemzetközi (PCT-) bejelentések száma is növekedett 2,3%-kal 630 000-re, míg a PCT-bejelentők száma 3,8%-kal 54 341-re nőtt.

2018-ban a legtöbb: 56 142 PCT-bejelentést az Amerikai Egyesült Államok nyújtotta be, amit 53 345 PCT-bejelentéssel Kína követett. A sorban a harmadik Japán volt 49 702 PCT-bejelentéssel. Németországból 19 883, Dél-Koreából 17 014 PCT-bejelentés érkezett 2018-ban.

A legtöbb PCT-bejelentést benyújtó vállalatok sorrendje 2018-ban a következő volt:

1. Huawei (5405 PCT-bejelentés),
2. Mitsubishi Electric Corporation (2812 PCT-bejelentés),
3. Intel Corporation (2499 PCT-bejelentés),
4. Qualcomm Incorporated (2404 PCT-bejelentés),
5. ZTE Corporation (2080 PCT-bejelentés),
6. Samsung Electronic Co., Ltd. (1997 bejelentés).

A külföldön legtöbb szabadalmi bejelentést (ideértve a nemzeti és a PCT-bejelentéseket is) benyújtó államok listáját az Amerikai Egyesült Államok vezeti 230 000-nél több szabadalmi bejelentéssel. A sorban következő ország Japán megközelítőleg 207 000 és Németország 107 000 szabadalmi bejelentéssel.

VÁLOGATÁS A SZERZŐI JOGI SZAKÉRTŐ TESTÜLET SZAKVÉLEMÉNYEIBŐL

RÁDIÓJÁTÉK SZERZŐI JOGI VÉDELME

SZJSZT-31/2013

A törvényszék megkeresése

A felperesek a per szempontjából releváns időszakban dramaturgként álltak munkaviszonyban a másodrendű alperesnél. Állításuk szerint ez idő alatt munkáltatójuknál, a munkaköri kötelezettségen túlmenően, a szerzői jog által védett művészeti alkotótevékenységet végeztek. Előadásuk szerint a korábbi gyakorlattól eltérően az általuk elkészített produkciók felhasználásáról, díjazásáról szerződést nem kötöttek, díjazásban nem részesültek.

A per tárgyává tett követelések

A elsőrendű felperes munkaviszonya fennállása alatt rádióra alkalmazta és rendezte E. V. művét, ami 2009. márciusban került bemutatásra, majd 2009. májusban, illetve 2009. szeptemberben megismételték. A elsőrendű felperes a rádióra alkalmazás, illetve a rendezés jogdíjaként, továbbá az ismételt felhasználások után összesen 500 000 forintra formál igényt.

A másodrendű felperes munkaviszonyának fennállása időszakában rádióra alkalmazta R. Sz. regényét, ami 2007. decemberben került bemutatásra, majd 2009. októberben, 2009. novemberben, illetve 2010. június 6-án megismételték. A másodrendű felperes a rádióra alkalmazás jogdíjaként, továbbá az ismételt felhasználások után összesen 375 000 forintra formál igényt.

A harmadrendű felperes munkaviszonyának fennállása időszakában rádióra alkalmazta M. Zs. novelláját, ami 2009. januárban került bemutatásra, továbbá összesen három alkalommal megismételték. A harmadrendű felperes rádióra alkalmazása felhasználási szerződés alapján díjazásban részesült, de a rendezés jogdíját, továbbá az ismételt felhasználások után esedékes díjazást, összesen 375 000 forintot igényel.

Az alperesek vitatták, hogy a per tárgyát képező művek szerzői jogi védelem alá tartozó művek lennének, álláspontjuk szerint nem lehet a dramaturgiai, rádióra alkalmazási, illetőleg rendezői tevékenységet elkülöníteni, de azzal is érveltek, hogy a kérdéses munkákat együttes műként kell értékelni.

A törvényszék által feltett kérdések

1. Szerzői (alkotó-) tevékenységnek minősül-e az adott művek rádiós alkalmazása?
2. Szerzői (alkotó-) tevékenység-e az adott művek rádiós rendezése?
3. Egymástól elkülöníthető-e e folyamat két fentebbi fázisa, a rádióra alkalmazás, illetve rendezési tevékenység a szerzői jogi szabályok alapján külön-külön értékelhető tevékenység-e?
4. Vizsgálandó, hogy egy-egy rádiójáték esetében lehet-e együttesen létrehozott műről beszélni.

Az eljáró tanács szakértői véleménye

Előzetes megjegyzések

A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI törvény (Szt.) szerint

1. § (2) Szerzői jogi védelem alá tartozik – függetlenül attól, hogy e törvény megnevezi-e – az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotása. Ilyen alkotásnak minősül különösen: ... f) a rádió- és a televíziójáték, ...”.

(3) A szerzői jogi védelem az alkotást a szerző szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg. A védelem nem függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől.

(8) Az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók, a rádió- és a televízió-szervezetek, a filmelőállítók, valamint az adatbázis-előállítók teljesítményei az e törvényben meghatározott védelemben részesülnek.

4. § (2) Szerzői jogi védelem alatt áll – az eredeti mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül – más szerző művének átdolgozása, feldolgozása vagy fordítása is, ha annak egyéni, eredeti jellege van.

5. § (1) Több szerző közös művére, ha annak részei nem használhatók fel önállóan, a szerzői jog együttesen és – kétség esetén – egyenlő arányban illeti meg a szerzőtársakat; a szerzői jog megsértése ellen azonban bármelyik szerzőtárs önállóan is felléphet.

6. § (1) Az együttesen létrehozott műre (pl. nemzeti szabványra) a szerzők jogutódjaként azt a természetes vagy jogi személyt, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságot illeti meg a szerzői jog, amelynek kezdeményezésére és irányításával a művet létrehozták, és amely azt a saját nevében nyilvánosságra hozta.

(2) Együttesen létrehozottnak minősül a mű, ha a megalkotásában együttműködő szerzők hozzájárulásai olyan módon egyesülnek a létrejövő egységes műben, hogy nem lehetséges az egyes szerzők jogait külön-külön meghatározni.

29. § A szerző kizárólagos joga, hogy a művét átdolgozza, illetve hogy erre másnak engedélyt adjon. Átdolgozás a mű fordítása, színpadi, zenei feldolgozása, filmre való átdolgozása, a filmalkotás átdolgozása és a mű minden más olyan megváltoztatása is, amelynek eredményeképpen az eredeti műből származó más mű jön létre.

A jogirodalom az átdolgozás vonatkozásában akként foglal állást, hogy általában megállapítható az alkotáshoz ösztönzést adó műtől való kellő távolság, az új mű függetlensége a más műtípusban való újraalkotásánál. Az Sztj. 4. § (2) bekezdésében foglalt felsorolás alapján elmondható, hogy az átdolgozásnak és az eredetiséget el nem érő, de ahhoz hasonló formai változtatásoknak a különböző műfajokban a gyakorlatban sokféle elnevezése alakult ki (feldolgozás, átirat, dramatizálás stb.). Ezek használata nem következetes a jogi tartalmat illetően (A szerzői jogi törvény magyarázata, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgálgató Kft., Bp. 2006; szerk. Gyertyánfy Péter, a 29. §-hoz fűzött magyarázat).

Dr. Palágyi Róbert A magyar szerzői jog zsebkönyve (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959) című munkájában akként foglal állást, hogy „[l]ényegében az átdolgozás fogalmi körében jelentkezik az olyan, külön szerzői oltalom alatt álló tevékenység, mely-lyel az átdolgozó a) a már megalkotott művet más műfaj számára alakítja át (regényből, elbeszélésből drámát alkot vagy viszont), b) ugyanezt a művet ugyanazon műfajban más közönség igényeinek megfelelően alakítja ki, írja át (regényt ifjúsági regénnyé, magasfokú tudományos művet ismeretterjesztő művé stb.) c) a már megalkotott művet más művészi síkon használja fel (regényből vagy drámából filmet vagy rádiójátékot alkot)”.

A szerzői jog kézikönyve című munka (Szerk: Benárd Aurél és Tímár István, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973) a sugárzás keretében felhasznált műveket három csoportba sorolja:

- a) Az eredeti alakjukban közvetített más műfajú művek körében a rádió és a televízió előadásokat sugározhat színházakból, hangversenytermekből, előadó helyiségekből; színpadszerű stúdióelőadásokat rendezhet színművek, hangversenyek stb. sugárzása céljából, felolvastathat írásműveket. Ebbe a csoportba tartozik a mozifilmek televízió útján való sugárzása is.
- b) A sugárzás céljára készült adaptációk esetében általában valamely meglevő alkotásból (regényből, novellából, színdarabból stb.) készül a rádió vagy a televízió sajátos céljának megfelelő irodalmi forgatókönyv, amihez rendszerint zene is íródik. Gyakran rendezésre alkalmas, a szövegen túlmenő részletekre is kitérő ún. technikai forgatókönyv is készül, majd színészek közreműködésével a rádió, illetőleg tévé-vevőkészülékek adottságaira tekintettel levő rendezésben sajátos hangjáték vagy televíziós játék születik, amely megjeleníti és a rendezésből folyó további elemekkel gazdagítja a felhasznált írói és zenei alkotásokat. Az ilyenfajta sugárzott mű tehát az alapul vett alkotás többszörös adaptációja.

- c) Az eredetileg is sugárzásra készített hangjátékok végső formájukban gyakran, a televíziós játékok minden esetben szintén többlepcsős szerzői munka eredményei. A televíziós játék forgatókönyve esetleg már maga is televíziós célra írt novellára épül, majd a rendezés elképzelései szerint elevenedik meg a produkció audiovizuális jeleneteiben. Az eredetileg is sugárzásra szánt művek körében gondoljunk azonban a riportokra, publicisztikai munkákra, konferanszokra, tréfákra is, amelyek rendszerint ugyancsak egyéni szerzői alkotások.

A szerzői jogi jogirodalom tehát általában átdolgozásnak tekinti a jelen ügyben meghatározott azon esetet, amikor egy már megalkotott művön alapulóan születik meg a rádióra alkalmazás, és nem pedig eleve rádiójátékként kerül sor az adott alkotás létrehozatalára. Ahhoz azonban, hogy az átdolgozás eredménye szerzői jogi védelemben részesülhessen, az Szjt. 4. § (2) bekezdése alapján az is feltétel, hogy az egyéni, eredeti jelleggel bírjon. Nem a tevékenységből magából (pl. szerkesztés, rendezés) vagy a tevékenységet végző személyéből (pl. dramaturg vagy rendező) adódik tehát az átdolgozás szerzői minősége, hanem attól függ, hogy annak vizsgált eredménye teljesíti-e a szerzői jogi védelem megállapításához szükséges törvényi feltételeket.

Az SZJSZT-15/2006-os számú szakvéleményében már kifejtettek szerint „szükségszerű követelmény, hogy a már meglévő mű átdolgozásával járó szerzői többlet önmagában is megfeleljen az egyéni, eredeti alkotás követelményeinek, hogy elkerülje a plágium vagy a mű merő csorbitásának esetköreit. Alkotótevékenysége alapján megilleti az átdolgozót az eredeti szerző jogainak sérelme nélkül a mű megváltoztatott kifejezésén keletkező szerzői jog is.”

A „Kommentár” szintén megvonja az átdolgozás határait: „... e határ egyrészt az eredeti vonást a műhöz nem adó változtatásoknál van (e határ alatt többszörözésről esetleg plágiumról lehet szó). Másrészt az olyan műveknél, amelyekhez bár felhasználták egy másik mű azonos vagy hasonló formai elemét, de amelyekben ez többé már nem lényeges alkotórész. Ilyenkor az eredmény ... új szellemi tartalmú eredeti mű.” (A szerzői jogi törvény magyarázata, KJK-Kerszöv, Budapest, 2000, szerk. Gyertyánfy Péter, 164–165. o.)

Az SZJSZT-31/2002-es szakvélemény az irodalmi mű forgatókönyvvé történő átdolgozása kapcsán tartalmaz a jelen ügyben is analógia alapján irányadónak tekinthető megállapításokat. „Az Szjt. 4. § (2) bekezdése alapján átdolgozásnak és mint az e körbe tartozó származékos műnek akkor tekinthetjük a forgatókönyvet, ha annak egyéni, eredeti jellege van. Önmagában a filmesítésből adódó szükségszerű, mintegy technikai változtatások még nem alapozzák meg az átdolgozás egyéni-eredeti jellegét.” Az e szakvéleményben kifejtettek annál is inkább irányadónak tekinthetők a hangjátékok szöveggényvei (forgatókönyvei) vonatkozásában, mert ennek, a vizuális világot szükségszerűen nélkülöző műfajnak az esetében az egyéni, eredeti jelleghez szükséges eltérés lehetősége a megfilmesítés alapját képező forgatókönyvek esetéhez képest is korlátozottabb.

Az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelméről szóló Római Egyezmény (kihirdette az 1998. évi XLIV. törvény) 3. cikkének a) pontja és a WIPO Előadásokról és a Hangfelvételekről szóló Szerződése (WPPT, kihirdette: 2004. évi XLIX. törvény) 2. cikkének a) pontja határozza meg, hogy szerzői jogi szempontból mi tekinthető előadóművészi teljesítménynek. E nemzetközi egyezmények az előadóművész fogalma alá tartozónak tekintik a színészeket, az énekeseket, táncosokat és más olyan személyeket is, akik irodalmi vagy művészeti műveket megjelenítenek, énekelnek, elmondanak, szavalnak, eljátszanak vagy bármely más módon előadnak. A WPPT ezen túlmenően a művek *interpretációját* (a hivatalos magyar fordítás szerint tolmácsolását) végző személyeket is az előadóművész szerzői jogi fogalma körébe sorolja.

E meghatározások alapján az előadóművészeket megillető védelem kiterjedhet az eredeti művek rádióra alkalmazásában közreműködő rendezőre és a dramaturgra is, függetlenül attól, hogy az elkészült hangjáték előadásában közvetlenül észlelhetően nem vesznek részt. Közreműködésük révén (akár a szöveggönyvben, akár a felvétel során adott instrukciók alapján) az eredeti mű interpretálódva jut el a közönséghez, mely változásban tetten érhető teljesítmény élvezhet védelmet.

Az SZJSZT a színpadi művek színrevitele kapcsán vizsgálta már SZJSZT-3/2012-es szakvéleményében azt a kérdést, hogy a rendező (dramaturg) által az eredeti művön végrehajtott változtatások mennyiben eredményezhetik valamely mű szerzői jogi védelmet élvező átdolgozását, illetve kimondta, hogy ennek meg nem valósulása esetén szomszédos jogi védelemre tarthat igényt az eredeti mű színrevitelében közreműködő személy. Az e szakvéleményben kifejtettek megfelelően alkalmazandóak a jelen ügy megítélése során is.

A hivatkozott szakvélemény utal arra, hogy a rendező – általában a dramaturg bevonásával – változtat a színdarab szövegén, annak színrevitelével összefüggésben. Kifejti, hogy bizonyos esetekben e változtatások az eredeti műhöz képest nem eredményeznek komolyabb eltérést, de bizonyos esetekben konkrét dialógusok, szerepek, egész jelenetek is kimaradhatnak a műből. A szakvélemény szerint „[a]mennyiben a színpadi mű szerző által leírt szövegén végrehajtott rendezői-dramaturgi változások érintetlenül hagyják a történetet, az azokat meghatározó fontos elemeket – jeleneteket, szereplői karaktereket úgy a rendezés, illetve a rendezői koncepció megmarad az előadói interpretáció szintjén. Ha azonban a rendezés (illetve a dramaturgi munka) eredményeként az eredeti mű az alkotótevékenység nyomán létrejött egyéni, eredeti elemekkel, történetalakítással új jelenetekkel, szereplői karakterekkel az eredeti mű által hordozott jelentésre kiható jelleggel módosul, változik, úgy a rendezés az eredeti mű átdolgozását valósítja meg. Ez utóbbi esetben az egyéni, eredeti többlet alkotáselemek tekintetében a rendező (dramaturg) munkája saját szerzői alkotótevékenységnek minősül.”

A rendező általi változtatások vizsgálata kapcsán a már hivatkozott SZJSZT-03/2012-es szakvélemény kifejtette, hogy „annak a kérdésnek a megválaszolásakor, hogy valamely színpadi mű előadásának rendezése a mű interpretációjának, tolmácsolásának, előadásá-

nak minősül-e, vagy pedig a mű többlet alkotáselemeket tartalmazó szerzői átdolgozásának tekintendő, figyelemmel kell lenni tehát a színpadi művek műfaji sajátosságaira, rendezői interpretációra való nyitottságára, továbbá arra is, hogy a színpadi mű alkotásjellegét nem a szöveg önmagában fejezi ki, hanem a szöveg, a történet, a dramaturgiai séma, a szereplők karakterjegyei együtt határozzák meg.”

A kérdések megválaszolásához elengedhetetlenül szükséges a fentiekben kifejtett szempontok értékelése mind az eredeti mű rádióra alkalmazását lehetővé tevő szöveggönyv, mind pedig az e szöveggönyv alapul vételével végzett rendezői tevékenység vonatkozásában.

A tanács a törvényszék első kérdésében szereplő „rádióra alkalmazás” tevékenység szerzői jogi szempontú megítélésekor a rendelkezésére bocsátott szöveggönyveket vetette össze azon eredeti kiadványokkal, amelyek alapján azok készültek. (Bár a periratok között nem álltak a tanács rendelkezésére a szöveggönyvek alapját képező irodalmi művek, de mivel e művek alapulvétele a kérdés eldöntéséhez elengedhetetlen volt, így a tanács intézkedett ezek beszerzése iránt. Az egyes válaszoknál külön feltüntetjük a felhasznált irodalmi művek kiadóját és a kiadás évét.)

A törvényszék 2. kérdésére történő válasz kialakításakor a tanács a már hivatkozott szöveggönyveket vetette össze a szintén a peranyag részét képező CD lemezen rögzített hangfelvételekkel annak megítélése céljából, hogy a rendező közreműködése nyomán mennyiben változott meg a szöveggönyvhöz képest a ténylegesen rögzített rádiójáték.

A Szerzői Jogi Szakértő Testület válasza a megkereső által feltett kérdésekre

Ad 1. Szerzői (alkotó-) tevékenységnek minősül-e az adott művek rádiós alkalmazása?

a) E. V. műve és az annak alapján készített szöveggönyv összehasonlítása kapcsán a tanács a következő megállapításokat teszi.

Az SZJSZT álláspontja szerint a rádiós adaptáció alapját szolgáló szöveggönyv a drámaként megalkotott eredeti mű szerkezete, történetvezetése vonatkozásában koncepcionális változtatásokat nem tartalmaz, annak szövegén komolyabb változtatást nem hajt végre. Az eredeti műben foglalt dialógusok tekintetében a szöveggönyv néhol rövidít vagy egyes elemeket elhagy, de ezek a mű tekintetében nem eredményeznek lényeges módosulást.

A lényegesebb változtatások a következőkben foglalhatók össze:

- a 2. jelenetben egy párbeszédből bizonyos elemek kimaradnak (kb. egy bekezdés);
- a 10. jelenet végén az eredeti dráma szövegéhez képest a szöveggönyvben más az egyik karakter megszólalásának tartalma;
- a 11. jelenetben két karakter közötti dialógus második része (kb. 20 sor) hiányzik, helyette az egyik karakter dúdol magában a mű végén található egy dalból kiragadott részt;

- a 13. jelenet elején két karakter közti párbeszéd eltérő a szöveggönyvben, valamint ugyanezen jelenet utolsó sorai elmaradnak a szöveggönyvből.

A színműben szereplő karakterek teljes mértékben megegyeznek a szöveggönyv karaktereivel.

A fentiek alapján a tanács álláspontja szerint az eredeti műhöz képest a szöveggönyvben foglalt szövegmódosítások nem érik el azt a szintet, melynek eredményeként a szöveggönyvben megtestesülő irodalmi mű egyéni, eredeti alkotásnak lenne minősíthető. Ezért ezek vonatkozásában nem állapítható meg szerzői jogi védelem fennállása. Az irodalmi mű hangjátékká történő adaptálásában történő közreműködés azonban szomszédos jogi védelmet élvezhet.

- b) R. Sz. regénye és az annak alapján készített szöveggönyv összehasonlítása kapcsán a tanács a következő megállapításokat teszi.

A szöveggönyv R. Sz. kisregényéhez képest lényeges strukturális változtatásokat hajt végre. A nagyobb terjedelmű kisregényt lényegesen rövidebb formába sűrítő szöveggönyv nem a regény pusztá lerövidítését célozza, hanem a kisregényt rádióra alkalmazó alkotói értelmezése szerinti lényegét foglalja össze.

A szöveggönyv írója a nyitányt a kisregény szerkezetét elhagyva, a 10. fejezetben olvasható jelenettel helyettesíti, de a szöveg a későbbiekben is felhagy a kisregény történetvezetésével, és csupán képeket idéz fel a regényben más és más helyen szereplő jelenetekből.

A kisregényben szereplő karakterek közül nem valamennyi, hanem csak a szöveggönyvet készítő által lényegesnek tartott karakterek szerepelnek a szöveggönyvben.

A kisregény történetvezetését nem követi a szöveggönyv, ahogyan címe is mutatja, csupán életképeket emel ki abból. Bár a szöveggönyv írója nem tesz hozzá a történet szempontjából lényegesnek mondható elemeket a kisregényhez, de a struktúráján végrehajtott változtatások, a szövegéből történő, önálló koncepció mentén megvalósított kiemelések egységet alkotva egyéni-eredeti jelleget kölcsönöznek a szöveggönyvnek.

A fentiekre való tekintettel az SZJSZT véleménye szerint szerzői jogi védelem illetheti meg a R. Sz. regényéből készített rádióra alkalmazás szöveggönyvét.

- c) M. Zs. novellája vonatkozásában nem állt a tanács rendelkezésére a rádiójáték alapját képező szöveggönyv.

A tanács az e kérdésre történő válaszadás érdekében a M. Zs. kötetében szereplő kisregénnyel vetette össze a per iratai között rendelkezésére bocsátott CD-n szereplő, azonos címmel felvett rádiójátékot.

Bár a szöveggönyv nem állt a tanács rendelkezésére, de a kisregény és a hangjáték összehasonlítása vonatkozásában lehetőség nyílt annak vizsgálatára, hogy a hangjáték a regény egyéni-eredeti jellegű átdolgozásának tekinthető-e, avagy ettől eltérően an-

nak csak szomszédos jogi védelem keretében védelmet élvező interpretálását valósítja meg az adaptáció.

A kisregényben foglalt struktúrához, történetvezetéshez képest a rádiójáték cselekménye lényeges változtatást nem foglal magában. A hangjáték párhuzamosan követi a regény cselekményét, a regényben foglalt leírások is lényegüket illetően elhangzanak a rádiójáték narrátora, elbeszélője szájából. A szöveggönyv nagy részében szóról szóra követi a regényt, annak mind leíró, mind pedig párbeszédekben testet öltő részeit. Az eredeti műben foglalt dialógusok tekintetében a szöveggönyv csak néhol rövidít, vagy egyes elemeket elhagy, de ezek a mű tekintetében nem eredményeznek alapvető változtatást:

- a kisregény 20., 22., 23., 24. oldalához képest a hangjátékban kimaradnak egyes sorok, illetve ezek sorrendje, tartalma részben kisebb mértékben változik,
- a kisregény 28–29. oldalán, illetve a 30., 30–31., 35., 40–41., 61–62., 81–82., oldalon hosszabb bekezdések elmaradnak,
- a 42–46., 52–54., 69–70. oldalon levő részek nem szerepelnek a CD-n szereplő hangjátékban.

Egyetlen jelentős eltérés az eredeti műben foglaltakhoz képest, hogy bizonyos esetekben a mű leíró részei, valamint a főszereplő férj belső gondolatai az elbeszélő hangján szólnak meg, máshol azonban a főszereplő mintegy vitatkozni kezd az elbeszélővel, mintha az is a történet élő, megszemélyesített szereplője volna. E megoldás azonban lényegében még a mű tolmácsolásának körébe tartozó változtatást valósít meg, és nem eredményezi a rádiójáték egészének önálló, egyéni, eredeti jellegű létrejöttét.

A hangjátéknak az eredeti irodalmi művel történő összevetése alapján megállapítható lehet tehát, hogy az utóbbi hangjáték nem tekinthető a regénytől elkülönülő egyéni, eredeti jellegű alkotásnak. A hangjátékban testet öltő alkotói tevékenységek, így a párbeszéd hangulatát aláfestő zene és egyéb hangok, illetve a már említett elbeszélő–főszereplő közötti dialógusok a mű interpretációjának, tolmácsolásának, illetve előadásának szintjén nem mutatnak túl, így szerzői jogi védelmet nem keletkeztetnek, de a hangjáték rendezése vonatkozásában a szomszédos jogi védelem megállapítható lehet.

Ad. 2. Szerzői (alkotó-) tevékenység-e az adott művek rádiós rendezése?

- a) Az E. V. műve alapján készített szöveggönyv összehasonlítása az azonos címmel készített hangfelvétellel

A rendezés a szöveggönyvben foglalt struktúrát, történetvezetést, karaktereket, párbeszédet lényegében változatlanul tartalmazza. A szöveggönyvhöz képest megvalósított legjelentősebb eltérés, hogy a rádiójáték 8. jelenete után a szöveggönyv szerinti 11. jelenet következik, melyet aztán az egyes jelenetek változatlan sorrendben követnek.

A rendezés a szöveggönyvben leírt helyszínekkel, hangulatokkal kapcsolatos koncepciót lényegi változtatás nélkül ülteti át a csupán hangok közvetítését lehetővé tevő rádiójátékok esetében értelmezhető előírásokba. Ezen interpretáció során egyéni, eredeti jellegűnek tekinthető változtatásokat nem hajt végre, a drámában szereplő helyszínek és az eredeti mű sajátos hangulata a szöveggönyvben rögzített, de immár hangok tekintetében előírt utasítások – mint a Volvo buszokon az ajtók záródását jelző sípoló hangoknak az eredeti műben és a szöveggönyvben egyaránt szereplő vissza-visszatérése – lényegében változatlanok maradnak. A hangjáték fináléjában a dal megzenésített változatát jelentő mű egyéni, eredeti jelleggel bírhat, de a szerzői jogi védelem következtében létrejövő jogosultságok e mű megalkotóját, és nem a rendezőt illetik.

A fentiek alapján az SZJSZT álláspontja szerint a rendezői közreműködést szomszédos jogi jellegű védelem illetheti meg, szerzői jogi oltalom azonban nem.

- b) Az R. Sz. regényéből készített szöveggönyv összehasonlítása az azonos címmel készített hangfelvétellel

A szöveggönyvben foglaltakhoz képest a rendező közreműködése révén megszülető hangjáték lényeges történetvezetési, strukturális, koncepcionálisnak tekinthető változtatásokat nem tartalmaz. A szöveggönyv leírt szövegén végrehajtott és a hangjátékban hallható változások érintetlenül hagyták annak fontos meghatározó elemeit, a jeleneteket, a szereplői karaktereket, és az utasítások tartalmi, formai, műfaji kereteit nem lépték át. Az alkalmazott dalbetétek, hangok a szöveggönyvben is célzott hangulatok hangi világa történő átültetését szolgálják.

A dialógusok szövege is lényegében a szöveggönyvvel megegyező, a szöveggönyv 8. és 10. oldala között történt csak hosszabb kihagyás a hangjátékban.

A fenti megállapításokra tekintettel a rendezés, illetve a rendezői koncepció a tanács álláspontja szerint megmarad az előadói interpretáció szintjén, így vonatkozásában a szerzői jogi védelem nem állapítható meg, de azt a szomszédos jogi oltalom megilletheti.

- c) M. Zs. novellájának rádiós rendezés vonatkozásában a tanács utal az 1. kérdésben e mű vonatkozásában kifejtettekre. Tekintettel arra, hogy a hangjáték az eredeti kisregényhez képest nem tartalmaz alapvető jellegű változtatásokat, a tanács véleménye szerint a rendezői közreműködést szomszédos jogi jellegű védelem illetheti meg, de szerzői jogi oltalom nem.

Ad 3. Egymástól elkülöníthető-e e folyamat két fentebbi fázisa, a rádióra alkalmazás, illetve rendezési tevékenység a szerzői jogi szabályok alapján külön-külön értékelhető tevékenység-e?

Az adott ügghöz hasonló esetekben megvalósuló rádióra alkalmazás során a gyakorlat szerint általában a dramaturg a rendezővel együttesen hajt végre változtatásokat a későbbi rádiójáték alapját képező eredeti művön (színdarab, novella kisregény stb.). Tevékenységük

összehangolása arra tekintettel történik, hogy a művel kapcsolatos rendezői koncepciót már a rádiójáték alapját képező szöveggönyv tükrözhesse, s ne váljon szükségessé a rendezés során az attól történő lényeges eltérés. Az általános gyakorlattól elérően azonban lehetséges, hogy adott esetben a rádiójáték alapját képező szöveggönyv elkészítése (a kérdéses esetben a rádióra alkalmazásként megjelölt tevékenység) és az ennek alapulvételével történő rendezési tevékenység egymástól függetlenül valósuljon meg. Ebben az esetben a rendező a szöveggönyv alapján valósítja meg a rendezést, és a szöveggönyvvel összhangban vagy attól lényegesen eltérő rendezői koncepció mentén működik közre a rádiójáték felvételekor az előadóművészek instruálása, a felhasznált zeneművek és egyéb hangok felvételben történő alkalmazása mikéntjének meghatározása során. Ez utóbbi esetben a rádióra alkalmazás szöveggönyve és a rendezés nyomán létrejövő tényleges hangjáték összevetése révén azonosíthatók be azon különbségek, melyek e két tevékenység elhatárolását lehetővé teszik.

E kérdés eldöntését nagyban elősegítheti, ha a rendező írásban is készített úgynevezett rendezői koncepciót, mely a rendezővel kötött szerződés előfeltételét is képezheti. E koncepció célja, hogy tartalmazza azon utalásokat, melyek a rendező szövegváltoztatási szándékára, továbbá egyéb rögzített tárgyi körülmények esetében irányadó eltérő elképzeléseire utalnak. (A jelen ügyben ilyen koncepció nem állt az SZJSZT rendelkezésére.)

Amennyiben a rádióra alkalmazás alapját szolgáló szöveggönyv elkészítése és az ezen alapuló hangjátékrendezés az előzőekben kifejtett vizsgálat alapján elhatárolt tevékenységeknek minősíthetők, és az ezek révén megvalósított változások egyéni, eredeti jelleggel bírnak, akkor szerzői jogi szempontból alkotótevékenységnek minősülésük külön-külön, önállóan is megállapítható lehet. A változtatások egyéni, eredeti jellegének a rádióra alkalmazás során létrejövő szöveggönyv esetében a rádiójáték alapját képező eredeti műhöz (színdarab, novella kisregény stb.) képest kell megállapíthatónak lennie, a rádiójátékban testet öltő rendezői közreműködés esetén pedig e követelmény mind az eredeti műhöz, mind pedig a szöveggönyvhöz képest tett változtatások vonatkozásában irányadó.

Abban az esetben, ha az egyes alkotói tevékenységek közösen eredményezték a szerzői műnek minősíthető egyéni, eredeti jellegű alkotást, akkor felmerülhet az Sztj. 5. § (1) bekezdésének alkalmazása.

Ad 4. Vizsgálandó, hogy egy-egy rádiójáték esetében lehet-e együttesen létrehozott műről beszélni.

Tekintettel arra, hogy az alábbiakban kifejtett indokokra figyelemmel egyik hangfelvétel sem minősíthető együttesen létrehozott műnek, az SZJSZT valamennyi mű vonatkozásában egységes választ ad a 4. kérdésre.

A rádiójátékok abban az esetben minősülhetnek együttesen alkotott műveknek, ha azok megfelelnek az Sztj. 6. §-ában foglalt valamennyi követelménynek. „Csak akkor lehet az Sztj. 2001-es első módosításával („szabványok”) beiktatott példaként említett nemzeti szabványoktól eltérő műre a 6. §-t alkalmazni, ha az alapul fekvő tényállás megfelel a 6. § (2)

bevezetésének, és más, a 6. §-nál a tényálláshoz közelebb álló szabály nincs” (A szerzői jogi törvény magyarázata, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgazdálkodó Kft., Bp. 2006; szerk. Gyertyánfy Péter, a 6. §-hoz fűzött magyarázat). E megközelítést támasztja alá az SZJSZT-02/2005-ben kifejtett érvelés is.

A konkrét ügy által érintett egyik hangfelvétel vonatkozásában sem állapítható meg a 6. § alkalmazhatósága a következők miatt.

A hangfelvételek nyilvánosságra hozatalát nem saját nevében tette meg a nonprofit zrt., amelynek kezdeményezésére és irányításával a művet létrehozták. Valamennyi hangfelvétel esetében azok „lekonferáló” részében megemlítsre kerül ugyanis, hogy azok rádióra alkalmazása és rendezése kinek tulajdonítható, a nyilvánosságra hozatal tehát bár a gazdasági társaság *által* történt, de nem az *ő nevében*.

Azon feltétel, hogy a mű megalkotásában az együttműködő szerzők hozzájárulásai olyan módon egyesüljenek a létrejövő egységes műben, hogy nem lehetséges az egyes szerzők jogait külön-külön meghatározni, szintén nem teljesül. A tanács rendelkezésére bocsátott iratok és a már hivatkozott lekonferáló szövegek tartalma alapján beazonosítható, hogy a rádióra alkalmazás szöveggönyvének írói és a hangfelvételeken szereplő hangjátékok ettől való eltérését szolgáló rendezői adaptációk megalkotói mely személyek voltak. Azt, hogy e tevékenységek mely személyeknek tulajdoníthatók, a felek – a rendelkezésünkre álló iratok alapján – nem vitatták.

A fentieket kiegészítve megjegyezhető, hogy bizonyos hangfelvételek esetében nem állapítható meg egyértelműen a szerzői minőség sem a rádióra alkalmazási, sem pedig a rendezői tevékenység vonatkozásában, mely körülmény következménye, hogy e tevékenységek nem eredményezték szerzői jogilag műnek minősíthető alkotások létrehozását. Szerzői mű hiányában pedig eleve kizárt az együttesen megalkotott művé történő minősítés.

Dr. Polyák Gábor, a tanács elnöke
Dr. Lábod Péter, a tanács előadó tagja
Dr. Szikora János, a tanács szavazó tagja

* * *

LÓSZÁLLÍTÓ KISTEHERAUTÓHOZ KAPCSOLÓDÓ SZERZŐI JOGOK

SZJSZT-25/2019

A megkereső által feltett kérdések

1. *A megkereső jogelődje által terveztetett, poliészterdarabokból álló lószállító kisteherautó felépítményének éleit és hátulját, valamint a kisteherautó vezetőfülkéjének tetejét burkoló keretszerelvény szerzői jogi oltalom alatt áll-e?*
2. *Amennyiben a Szerzői Jogi Szakértői Testület úgy találja, hogy a keretszerelvény mint mű szerzői jogi oltalom alatt áll, állapítsa meg, hogy ezt a művet többszörözték-e a csatolt fényképeken dokumentált, a versenytárs lószállító kisteherautója gyártása során!*

Tényállás

Az alábbiakban összefoglaljuk a feltett kérdések megválaszolása szempontjából releváns tényállást.

Megkereső két ló szállítására alkalmas lószállító kisteherautók gyártásával foglalkozik. A gyártás során a kisteherautó rakterét alkotó felépítményt szerel alvázakra, amely felépítményre a megkereső jogelődje által terveztetett, poliészterdarabokból álló keretszerelvény kerül. A keretszerelvény a felépítmény hátulját burkoló hátfalat, a felépítmény éleit burkoló élburkolókat és a kisteherautó vezetőfülkéjének tetejét borító hálófülkét tartalmaz.

A megkereső megkereséséhez több elektronikus fájlt is mellékel, ezek a következők:

- „Késztermék.rar” nevű tömörített mappa, azon belül hét fénykép („kép 1” – „kép 7” elnevezésű, jpg kiterjesztésű fájlok), amelyekből az első hat kép egy kisebb méretű alvázon kialakított lószállító kisteherautó különböző nézetből készült fényképei, a hetedik kép egy nagyobb méretű alvázon kialakított lószállító kisteherautó oldalnézete, amelyen a kisebb alvázú kisteherautóhoz képest eltérően megvalósított ajtó és oldalsó ablak figyelhető meg. Mindegyik lószállító kisteherautón megfigyelhető a keretszerelvény.
- „Visuals.rar” nevű tömörített mappa, azon belül hat látványterv látható kétféle méretű alvázra szerelt lószállító kisteherautóról, amelyek egyikének sem egyezik meg a lóbevezető ajtó felőli oldalnézete a Késztermék.rar mappában szereplő oldalnézeti fényképekkel. Ugyanakkor mindegyik lószállító kisteherautón megfigyelhető a keretszerelvény.

- „Contract.pdf” nevű fájl, amelynek tartalma egy 2015. 03. 01-i keltezésű vállalkozási keretszerződés a megrendelő és a vállalkozó között egy lószállító kisteherautó felépítményének formatervezésére.
- „Gmail – design proposal.pdf” nevű fájl, amely a keretszerelvénnyel tervezésének folyamatát dokumentálja, e-mailben folytatott levelezést tartalmazza.
- „visuals_4_3D terv.pdf” nevű fájl, amely a felépítményre kerülő poliészterdarabokból összeállított keretszerelvénnyel forgatható háromdimenziós képe.
- „műanyag elemek_2015_10_13.pdf” nevű fájl, amely a keretszerelvénnyel poliészterdarabjainak tervrajza.
- „Agreement Property Rights.pdf” nevű fájl, amely egy megállapodás a „kisteherautóra szerelhető lószállító felépítmény” megjelölésű lószállító járművön fennálló szellemi alkotáshoz fűződő jogok átruházásáról a megrendelő és a megkereső kft. között.
- „Képek karikázva.pdf” nevű fájl, amely a versenytárs lószállító kisteherautójának gyártását dokumentálja. A fényképeken jól látható a versenytársi kisteherautó rakterének éleit és hátulját, valamint a kisteherautó vezetőfülkéjének tetejét burkoló váz (továbbiakban: „versenytársi keretszerelvénny”).

Az eljáró tanács szakvéleménye

Előzetes megállapítások

a) A SZJSZT kizárólag szerzői jogi tárgyú kérdésekben adhat szakvéleményt.¹

Az eljáró tanács a feltett kérdések és a benyújtott iratok alapján alakítja ki a szakértői véleményt, a tények megállapítására nem végez külön bizonyítást.²

b) Az ügy tárgyat képező keretszerelvénnyel mint szerzői művön két pozitív feltétel fennállása esetén áll fenn szerzői jogi védelem. A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: az Szjt.) 1. §-ának (2) bekezdése szerint az első feltétel, hogy az alkotás mint eredmény az irodalom, a tudomány és a művészet alá tartozzon.

A szerzői jogi védelem fennállásának másik pozitív feltételét az Szjt. 1. §-ának (3) bekezdése határozza meg: „A szerzői jogi védelem az alkotást a szerző szellemi tevékenységéből

¹ A Szerzői Jogi Szakértő Testület szervezetéről és működéséről szóló 156/1999. (XI. 3.) Korm. rendelet (a továbbiakban: R.) – a testület feladatai cím alatt – kimondja, hogy a testület a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szjt.) 101. § (1) és (3) bekezdésében megjelölt ügyekben szakértői véleményt ad bírósági vagy hatósági megkeresés, vagy megbízás alapján. E rendelet alkalmazásában szerzői jogi jogvitás ügy az Szjt.-ben szabályozott szerzői, szomszédos és adatbázis-előállítói jogok érvényesítésével összefüggő bármely jogvita. Az Szjt. 101. § (3) bek. szerint a Szerzői Jogi Szakértő Testület felkérésre peren kívül is adhat szakvéleményt a felhasználási jog gyakorlásával kapcsolatos kérdésekben.

² R. 8.§ (1) bek.

fakadó egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg. A védelem nem függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítélétől.”

Az 1. §-hoz fűzött miniszteri indokolás ehhez a következőket teszi hozzá: „A törvény a magyar és a nemzetközi szerzői jogi felfogásban egyaránt általánosan elfogadott elvet tükröz annak egyértelművé tételével, hogy a szerzői jogi védelem az alkotást a szerzői szellemi tevékenységből fakadó egyéni, eredeti jellege alapján illeti meg. A védelemnek a mű egyéni, eredeti jellegén kívül más feltétele nincs, nem is lehet.”

c) Az eljáró tanács utal az Európai Unió Bíróságának (EUB) a *Cofemel*-ügyben³ hozott ítéletére, amely bemutatja a mű minősítésre vonatkozó ítélkezési gyakorlatot (29–35.).

- A „mű” fogalma két elem együttes fennállását feltételezi. E fogalom egyrészt valamilyen eredeti teljesítmény fennállását jelenti abban az értelemben, hogy az a szerzőjének saját szellemi alkotása. Másfelől a „műnek” minősítés azon elemekre korlátozódik, amelyekben a szerző ilyen alkotása megnyilvánul.
- Ami az első elemet illeti, ahhoz, hogy egy művet eredetinek lehessen tekinteni, egy-szerre szükséges és elegendő az, hogy az alkotója személyiségét tükrözi, valamint annak szabad és kreatív döntéseiben jut kifejeződésre.
- Amennyiben viszont a teljesítmény megvalósulását olyan műszaki megfontolások, szabályok vagy kötétségek vezérelték, amelyek az alkotási szabadság gyakorlásának nem engedtek teret, e teljesítmény nem tekinthető úgy, hogy az ahhoz szükséges eredetiséggel bír, hogy műnek minősülhessen.
- A második elemet illetően a „mű” fogalma szükségszerűen magában foglalja a kellő pontossággal és objektivitással azonosítható teljesítmény létét.

Az ítélet rámutat a konkrét ügyben arra, hogy „az a körülmény, hogy valamely formatervezési minta esztétikai hatást vált ki, önmagában nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy e minta az alkotójának szabad döntését és személyiségét tükröző szellemi alkotásnak minősül-e, és így megfelel e a jelen ítélet 30. és 31. pontjában felidézett eredetiség követelményének.” (54.)

d) Az SZJSZT 38/2003 számú szakértői véleménye a testület gyakorlatát tükrözve rámutat arra, hogy milyen szellemi alkotás minősülhet szerzői műnek: „Olyan szellemi alkotás, amely egyéni abban az értelemben, hogy az adott körülmények között lehetőség van többféle kifejezési módra, s ezek közül a szerző egyéni módon valósítja meg azok egyikét vagy másikat, s amely eredeti abban az értelemben, hogy az nem csupán valamely már meglévő alkotás szolgálai másolata.”⁴

³ C-683/17. sz. ügy, 2019. szeptember 12.; ECLI:EU:C:2019:721.

⁴ Lásd: A szerzői jog a gyakorlatban – A Szerzői Jogi Szakértő Testület véleményeinek gyűjteménye (1997–2003), KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, 2004, p. 77.

- e) A fentiekből következik, hogy a megkereső első kérdésének megválaszolásához elegendhetetlen annak a vizsgálata, hogy a szerző milyen meglévő alkotások ismeretében valósította meg a keretszerelvényt.
- A korábbi minták feltárása és annak eldöntése, hogy azokról a szerző tudott-e, első-sorban bizonyítási kérdés. Az eljáró tanács bizonyítási eljárást nem folytat le, azonban tájékozódás céljából interneten megnézte, hogy jelenleg, illetve a keretszerelvénnyel tervezését megelőzően, vagyis 2015 előtt milyen lószállító kisteherautókat forgalmaztak. Az utóbbira nézve elsősorban használtautó-kereskedések által interneten kínált, 2015-nél régebbi évjáratú lószállító kisteherautók jelentettek támpontot. Az eljáró tanács a keretszerelvénnyel egyéni, eredeti jellegét ezekhez képest vizsgálta meg.
- f) A megkereső első kérdése eredetileg az általa gyártott lószállító kisteherautók „poliészterdarabokból álló felépítményére” vonatkozott, azonban a megkereső 2019. október 18-i pontosításából egyértelműen kiderült, hogy megkereső, illetve jogelődje csak a poliészterdarabokból álló keretszerelvényt tervezette és gyártja saját maga. A felépítmény egyéb részei (falak, ajtók, ablakok, lámpák, kilincsek stb.) a megkereső a kereskedelmi forgalomban kapható termékekből szerzi be, ezek kiválasztása, elrendezése lószállító kisteherautónként eltérhet. Mivel nincs egyetlen, jól meghatározott felépítmény, amelynek vizsgálni lehetne a szerzői jogi védelmét, továbbá mivel csak a keretszerelvénnyel az, amelyet a megkereső elmondása alapján saját műnek tekint, ezért az eljáró tanács a megkereső kérdéseit a „visuals_4_3D terv.pdf” nevű fájlban látható keretszerelvényre vonatkoztatta, az ebből nyomtatott háromdimenziós nézetek a jelen szakértői vélemény 1. sz. mellékletét képezik.

A megkereső kérdései

1. *A megkereső jogelődje által tervezetett, poliészterdarabokból álló lószállító kisteherautó felépítményének éleit és hátulját, valamint a kisteherautó vezetőfülkéjének tetejét burkoló keretszerelvénnyel szerzői jogi oltalom alatt áll-e?*

A keretszerelvénnyel az ipari tervezőművészet területére esik: az ipari tervezőművészeti alkotás valamely ipari termék esztétikai szempontok szerinti külső megjelenésének kialakítása. Ezért a keretszerelvénnyel az Szjt. 1. §-ának (2) bekezdésében foglalt példálózó felsorolás o) pontja alá tartozik mint ipari tervezőművészeti alkotás, ily módon kétségkívül tárgya lehet szerzői jogi védelemnek.

Annak a kérdésnek az eldöntéséhez, hogy a keretszerelvénnyel a szerző saját szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti alkotásnak tekinthető-e, az eljáró tanács a következőket vette figyelembe.

Egy lószállító kisteherautó alvázához épített felépítmény éleit és hátulját, valamint a kisteherautó vezetőfülkéjének tetejét burkoló keretszerelvény külső formáját tekintve egyéni, eredeti kifejezőmódra csak szűk körben van lehetőség: a felépítmény méretét alapvetően az alváz és a szállítandó lovak mérete határozza meg, a burkolóelemek szükségszerűen ehhez igazodnak, a felépítmény hátsó falának burkolásakor tekintettel kell lenni a funkcionális elemekre (ajtó, lámpák), a vezetőfülke tetejének burkolatát pedig részben aerodinamikai szempontok korlátozzák.

Más lószállító kisteherautók formájával összevetve az eljáró tanács azt tapasztalta, hogy a szerző kihasználta a rendelkezésére álló szűk mozgásteret, hogy saját szellemi tevékenységéből fakadó egyéni, eredeti alkotást hozzon létre. Különösen a következő formai jegyek összességében érhető utol a keretszerelvény egyéni, eredeti jellege:

- i) A keretszerelvénynek a felépítmény felső hosszanti éleire kerülő élburkolói legömbölyítettek, és enyhe U-alakot formálnak⁵ a felépítmény tetején.
- ii) A vezetőfülke tetejét borító, negyed körív mentén lefutó hálófülke két oldala az említett élburkoló folytatásaként van kialakítva, megtartva annak legömbölyített jellegét, és határozottan elkülönülve a hálófülke falának frontális részétől. A hálófülkének a vezetőfülke felőli alsó szélén közepén elkeskenyedő díszítőcsík fut körbe, amelynek kiszélesedő két oldala ráfut az élburkolók folytatásának szintén kiszélesedő alsó végére. Az eljáró tanács a hálófülkén elhelyezett, a gyártó nevére utaló logót a szerzői jogi védelem megítélése szempontjából figyelmen kívül hagyta.
- iii) A keretszerelvénynek a felépítmény hátoldalát borító hátfala szintén az élburkolók ívét követi felül. A hátfal szélső tartománya minden irányból enyhe lekerekítéssel meg van nyújtva hátrafelé, és a hátsó ajtót övező enyhén boltíves élbe fut bele. A jármű hátsó lámpáinak több befogadónyílás van kialakítva: alul a boltíves él lábát megtörő egy-egy vízszintes irányban megnyújtott nyílás van kiképezve, az ajtó felett a boltíven belül egy keskeny vízszintes féklámpa kivágása található, kétoldalt felül pedig a hátfal boltívre ráfutó, lekerekített részén két sülyesztett nyílás van kialakítva a jármű felső lámpái számára. A két alsó lámpa egy horonyba van ágyazva, amelynek felső határoló éle vízszintes, alsó határoló éle pedig a hátsó ajtó két oldalánál trapéz alakban megemelkedik, így a hátsó ajtó felületében a horony egyenletes vastagságú vízszintes csatornát képez, azon kívül pedig a hátfal szélei felé kiszélesedik. A hátfal aljában a horony ívét követő, lekerekített trapéz alakban megemelt rész van, amely alá ahhoz igazodó lekerekített trapézformájú elem van beillesztve. Ez utóbbit található a vonóhorog és még egy vízszintes nyelv, amely feltehetően szintén funkcionális elem.

⁵ Az eljáró tanács a következtetését annak figyelembevételével tette, hogy nem ismeretlen jelenleg az ilyen kisebb méretű lószállító autókban a tető negatív íves, hullámos kialakítása (arra vonatkozóan nincs az eljáró tanácsnak információja, hogy az ilyen lószállító autó már 2015 előtt ismert volt-e).

- iv) Akeretszerelvénynéka felépítmény alsó hosszanti éleit burkoló eleme más lószállítóknál látotthoz képest határozottan vastagabb, a kerék felett a kerék ívét követő darab úgy van kialakítva, hogy annak a vastagsága nem állandó, hanem a kerék legfelső pontja felett a legvastagabb, attól mindkét irányban pedig egyenletesen csökkenő.

Az egyéni, eredeti jelleg megléte abban az esetben eredményez szerzői jogi védelmet, ha az a szerző saját szellemi tevékenységéből fakad, és nem egy másik mű szolgai másolásának eredménye. Az eljáró tanácsnak nem volt oka feltételezni, hogy az i)–iv) pont alatt felsorolt jellegzetességekkel bíró egyéni, eredeti alkotást a szerző ne a saját szellemi tevékenysége eredményeként hozta volna létre, ezért az eljáró tanács megállapítja, hogy a keretszerelvénnyel az Szt. 1. § (3) bekezdésének is eleget tesz. A tervezési folyamatot bemutató levelezés egyértelműen jelzi, hogy saját szellemi alkotásról van szó, amelynek a legkarakteresebb dizájn-eleme a hátsó fal kialakítása.

Összefoglalva: a keretszerelvénnyel a szerzői jog által védett alkotásnak kell tekinteni.

2. Amennyiben a Szerzői Jogi Szakértői Testület úgy találja, hogy a keretszerelvénnyel mint mű szerzői jogi oltalom alatt áll, állapítsa meg, hogy ezt a művet többszörözték-e a csatolt fényképeken dokumentált, a versenytárs lószállító kisteherautója gyártása során!

A „Képek karikázva.pdf” nevű fájlban látható versenytársi keretszerelvénnyel készített fényképek a jelen szakértői vélemény 2. sz. mellékletét képezik.

A Szt. 18. § (1) bek. szerint a szerző kizárólagos joga, hogy művét többszörözze, és hogy erre másnak engedélyt adjon.

Általában elmondható, hogy ha egy mű egyéni, eredeti jelleggel rendelkezik, akkor egy azzal megegyező másik mű esetén igen csekély a valószínűsége, hogy nem szolgai másolásról van szó. Ugyan a jelen esetben funkcionális tárgyról van szó, és így a lehetséges kifejezési módok szűk határok között mozogtak, de, mint a fentiekből következik, van helye az egyéni, eredeti jelleg meglétének.

Az EUB a *Cofemel*-ügyben⁶ rámutatott arra, hogy amennyiben a teljesítmény a mű fogalmi elemeivel [lásd a fenti c) pontban] rendelkezik, és így műnek minősül, e minőségében szerzői jogi oltalomban kell részesíteni azzal a pontosítással, hogy ezen oltalom terjedelme nem függ azon alkotói szabadság mértékétől, amellyel az alkotója rendelkezett, és hogy ezért e védelem mértéke nem alacsonyabb annál, mint amelyben minden egyéb mű részesül (35.).⁷

A versenytársi keretszerelvénnyel szinte maradéktalanul megvalósítja a fenti i)–iv) pontban összeszedett, egyéni, eredeti alkotást eredményező jellegzetességeket. Kisebb eltérés tapasztalható

⁶ I. m. (3).

⁷ Lásd ebben az értelemben: 2011. december 1-jei Painer ítélet, C-145/10, EU:C:2011:798, 97–99. pont.

talható a hátsó burkolat felső sarkainál, amelyek kevésbé lekerekítettek, mint a keretszerelvénnyel, és amelyben magasabb, szögletes kialakítású kétoldali lámpanyílások vannak. A hátsó burkolat felső vízszintes féklámpanyílásánál minimális eltérés figyelhető meg, ti. rövidebb, mint a keretszerelvénynél alkalmazott féklámpanyílás. Mivel a fényképeken a hátsó ajtó hiányzik, ezért az abban futó (vagy nem futó) horony alakja nem állapítható meg. A vezetőfülke feletti tetőelemről hiányzik a logó, ez a különbség azonban szerzői jogi szempontból súlytalan.

Az eljáró tanács megállapítja, hogy a versenytársi keretszerelvénnyel kb. 90%-ban egyezik a megkereső keretszerelvénnyel, ebből következően a versenytársi keretszerelvénnyel a megbízó művének tekintett keretszerelvénnyel másolatának tekinthető. A mű felhasználásához a szerző/szerzői jogosult engedélyre van szüksége.

A megkereső egyéb kérdést nem tett fel az eljáró tanácsnak.

Dr. Bacher Gusztáv, a tanács elnöke
Dr. Kacsuk Zsófia, a tanács előadó tagja
Bárkányi Attila, a tanács szavazó tagja

Összeállította: Barsvári Tímea

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Jones Day: Mesterséges intelligencia a biogyógyszeriparban. Mit hoz a jövő? (Artificial Intelligence and the Biopharmaceutical Industry. What's next? Lexology, 2020. 01. 27.)

A mesterséges intelligencia (artificial intelligence, AI) a biogyógyszeripar innovációjának fontos segítőjévé vált, mert az egyre szélesebb körben használja az AI-t a kutatásban és fejlesztésben (R&D) a big data elemzésére. Ennek eredményeként az AI átalakítja az R&D-eljárást a biogyógyszeriparban, és ez a beavatkozás egyre növekszik az AI-képességek fejlődésével. Ugyanakkor az AI szétrombolta a szellemi tulajdon (IP) tudományos jellemzőit, és egyre jelentősebb mértékben befolyásolja a biogyógyszeripart.

Az Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegyhivatala (USPTO) 2019 novemberében közvélemény-kutatást végzett az AI-re vonatkozó számos alapvető kérdésben, így többek között arról, hogy az AI-vonatkozású találmányok szabadalmazásához szükség van-e a szellemi tulajdon védelmének új formájára. Az amerikai biogyógyszeripar továbbra is érdeklődéssel figyeli a jogfejlődést az USPTO-ban, a Kongresszusban és a bíróságokon.

A vezető biogyógyszer-vállalatok és a tudósok az induló vállalkozásokat és a tudósokkal együtt az AI-t az R&D-be integrálják annak érdekében, hogy hatalmas adatkészleteket homogenizáljanak, rendszereket azonosítsanak, és algoritmusokat hozzanak létre azok megértéséhez. Az AI egyre növekvő mértékben képes jövőbelátó elemzésekre és problémamegoldásra, valamint új innováció felismerésére és „feltalálására” emberi segítség nélkül. Miközben az AI képes átalakítani az R&D-eljárásokat a biogyógyszeriparban, klinikai értékét még nem használták ki részben amiatt, hogy még nem teljesen értették meg a haszon felmérésének vagy biztosításának a módját. Bizonyos azonban, hogy az AI szétrombolta az IP-törvény hagyományos fogalmát, ami több nyitott kérdéshez, mint világos válaszhoz vezetett.

a) Az AI hatása a biogyógyszeripari R&D-re

Az AI által a gyógyszerfejlesztésre gyakorolt hatás piaci értéke 2018-ban mintegy 700 millió USD volt, míg jóslások szerint ez az érték 2024-ben 5 milliárd dollárra fog növekedni. Az egyik becslés szerint egy olyan gyógyszer kifejlesztésének, amely forgalmazási engedélyt kap, a becsült költsége 2,6 milliárd USD, és a fejlesztés 10-20 évet vehet igénybe. Ugyanakkor az új gyógyszerek klinikai próbájának sikere 10% körüli érték.

Az AI felhasználása a gyógyszerfejlesztésben különösen sokat ígérő, mert meggyorsíthatja az R&D-eljárás valamennyi szakaszát, miközben jelentősen csökkenti a költségeket. Például az AI-t a biogyógyszeripar fel tudja használni új gyógyszervegyületek azonosítására, majd azok szkrínelésére, értékelésére és optimalizálására. Továbbá az új gyógyszerek vizsgálatára szolgáló klinikai próbák megtervezését megkönnyíthetik AI segítségével végzett olyan

elemzések, amelyek klinikai és genetikai információt tudnak nyújtani a technika állásához tartozó szabadalmak értékeléséhez és a kezelések eredményességének javításához.

A diagnosztika egy másik olyan terület, amely nagymértékben irányítható AI segítségével. Például AI-alapú vizuális képfelismerés alkalmazható páciensek diagnosztizálására a bioorvosi képalkotásban, ideértve a röntgenvizsgálatot, a radiográfiát, a számítógépes tomográfiát (CT), a mágneses magrezonancia alapján végzett képalkotást (MRI), a mamográfát és az ultrahangos vizsgálatokat. Valójában a gépi tanulási technikák jelenleg 5-10%-kal eredményesebbek, mint a szokásos fizikai módszerek; ez egy olyan rés, amelyet láthatóan tágítani lehet. Genomikus adatkészletekre alkalmazva az AI-algoritmusok jelentősen kisebb hibaszázalékkal képesek azonosítani patogén mutációkat, miközben egy adott daganatnál döntő tájékoztatást nyújtanak a molekuláris szerkezetről.

Az AI-technológiákat eredményesen lehet alkalmazni hatalmas adatkészletek, így genomikus, proteomikus, transzkriptomikus és metabolikus adatok esetén. Különösen jelentős eredményeket képes az AI nyújtani a páciensek egészségi adatainak integrálásánál, ideértve a genetikai, epigenetikai és orvosi adatokat. Emellett jelentős előrehaladást tesz lehetővé a személyre szabott gyógyszerek előállításában, optimalizálva a kezelésre vonatkozó döntéshozatalt minden egyes beteg esetében, és megújítva a gyógyszerként felhasználni tervezett vegyületekkel végzett kezelésekre adott reakciókat.

b) Az AI szétrombolja a hagyományos IP-fogalmakat

Miként fentebb jeleztük, még befejezetlen az AI által az alapvető IP-fogalmakra gyakorolt hatásról folytatott vita pl. arról, hogy az IP-törvények milyen mértékben alkalmasak az AI által feltalált vagy alkotott innováció oltalmára. A szabadalmak területén az AI komoly hatással lehet egy szakember, a feltaláló és a szabadalmazható tárgy meghatározására. Az USPTO néhány ilyen kérdésre és általánosságban az AI-technológiák által az IP-törvényre és gyakorlatra kifejtett hatással kapcsolatban nyilvános észrevételeket kért, majd 2019. október 17-én új irányelveket publikált az AI által létrehozott találmányok szabadalmazhatóságát eldöntő „szellemi lépések” vonatkozásában. 2019. október 30-án az USPTO kiegészítette a szerzői jogot, a kereskedelmi titkokat, a védjegyeket és az AI által érintett egyéb szellemi tulajdoni jogokat érintő vizsgálatait.

c) Megfontolások a biogógyszeripar számára

i) Mi szabadalmazható?

A gyógyszeripar vállalatok hagyományosan a szabadalmazást tekintették az innováció oltalmának legerősebb formájaként. Ennek megfelelően világszerte jelentősen nőtt az AI-vonatkozású szabadalmi bejelentések száma. A szoftvertárgyú szabadalmi bejelentéseket és megadott szabadalmakat azonban egyre nagyobb számban támadták meg a legfelsőbb bíróság (U.S. Supreme Court, SC) által 2014-ben az *Alice Corp. v.*

CLS Bank International-ügyben hozott döntés miatt, amely megállapította, hogy „egy komputerezált eljárás szabadalmazhatatlan elvont ötlet”.

Bár nem mindig egyértelmű, hogy mit tekintenek „elvont ötletnek” és így nem szabadalmazhatónak, az amerikai bíróságok megállapították, hogy egy „elvont ötlet” fogalomkörébe tartozik minden olyan találmány, amely emberi „szellemi lépéseket” utánoz, és amelyeket az emberi agyban végre lehet hajtani vagy „egy ember el tud végezni toll és papír használatával”. Valójában egy bíróság 2017. augusztus 29-én megállapította, hogy „azért, mert egy számítógép gyorsabban tud számításokat végezni, mint egy ember, egy eljárás nem válik szabadalmazhatóvá”, még ha fizikailag lehetetlen lenne is egy ember számára ezt megtenni (a Kaliforniai Műszaki Területi Bíróság 2017. augusztus 29-i döntése). Az AI egyik fontos célja, hogy lehetővé tegye számítógépek számára az emberi agy adatfeldolgozásának utánzását és végül annak gyorsabb és pontosabb megvalósítását. Miként fentebb jeleztük, az USPTO nemrég nyilvános hozzászólásokat kért AI-re vonatkozó számos kérdéshez. Az amerikai biogógyszeripar alkalmazottai követni fogják ezeket és egyéb jogi fejleményeket, hogy tájékozódjanak az AI-találmányok szabadalmi stratégiájáról.

ii) *Hol van az érték?*

A gépi tanulás egy gyakorló adatkészlettel kezdődik, amelyen egy generikus szekvencia-adatkészlet, amelyet egy algoritmusba táplálnak be a modell gyakorlása céljából. Az adatkészlet az a szabvány, amellyel szemben az algoritmusokat gyakorolják. Amikor a gépi tanulási algoritmusok az adatokban rendszereket találnak, akkor a gyakorlatot új adatok elemzésére alkalmazzák. Mostanáig a neuronhálózatokon alapuló, gépi tanulási algoritmusok a számítógép-modellekbe való betáplálás előtt adatokat feldolgozó kutatókra épültek. A „mélytanulás” azonban kritikus haladást jelent a gépi tanulásban, amikor a számítógép függetlenül von ki értelmes információt az adatokból, és az adatokban azonosított minta alapján egy eredményes eszközt hoz létre.

Ezek az adatok és algoritmusok számos alapvető IP-témát létesítenek. Például bár értékesek lehetnek egy mély neuronhálózat betanítására használt adatok, egy adatkészlet nem lenne szabadalmazható (és akár nyitott forrás is lehet). Továbbá egy állandóan változó algoritmus nem oltalmazható, ha különbözik egy szabadalmi bejelentésben foglalt leírásától. Egy másik megfontolás azzal kapcsolatos, hogy vajon egy bonyolult algoritmus alkalmazását szellemi lépésként és így nem szabadalmazhatóként jellemzik-e – még ha egy ember képtelen lenne is észszerű pontossággal elvégezni nem túl hosszú idő alatt.

iii) *Mil a legjobb IP-oltalmi módszer?*

Bár a szabadalmakat történelmileg a legjobb oltalomnak tekintették gyógyszer-innovációk számára, lehet, hogy nem fedik az AI fontos szempontjait, így az AI gyakorlókészleteit, forráskódját vagy algoritmusait. A gyógyszeriparnak az AI-oltalom megközelítéséhez többféle megoldást kell figyelembe venniük, amelyek nemcsak sza-

badalmakat, hanem szerzői jogokat és kereskedelmi titkokat is magukban foglalhatnak.

A szerzői jogi oltalom hozzáférhető forráskódok és adatkészletek védelmére, azonban jelenleg az ilyen oltalomhoz emberi szerzőre van szükség. Így a humán szerzőjű forráskód és adatkészletek AI-vonatkozású bejelentésekben való felhasználásra oltalmazhatók szerzői joggal a jelenlegi keretek között (feltételezve, hogy kielégítik a szerzői jogi oltalom követelményeit), azonban a teljes mértékben AI-szerzőjű ilyen művek nem lennének szerzői joggal oltalmazhatók, ehhez ember közreműködésére van szükség. Hogy ennek milyen mértékűnek kell lennie, az eldöntetlen kérdés.

A kereskedelmi titok – egy olyan oltalmi forma, amely egyre érdekesebbé válik, tekintettel a szabadalmazhatóság körüli zavaros helyzetre – hozzáférhető az AI-technológia bizonyos szempontjai számára. A kereskedelmi titkok jól alkalmazhatók olyan technológiákra, amelyeket mérnökileg nem könnyű visszafejteni, vagyis technológiákra egy gyorsan változó területen, és olyan technológiákra, amelyeket nehéz leírni – mindezek olyan jellemzők, amelyek tág értelemben alkalmazhatók AI-re. Azonban biztosítékok szükségesek egy kereskedelmi titok titkosságának szakszerű megtartásához, ami viszont gátolhatja az AI általi további fejlesztést; továbbá az sem ismert, hogy a törvény hogyan bánik majd egy kereskedelmi titokkal, amelyet egy AI hozott létre, hogyan lesz ez a kereskedelmi titok azonosítható és titkossága észszerűen fenntartható.

iv) Mit hoz a jövő?

Az AI a biogyógyszeriparban egyre szélesebb körű felhasználásra talál, mert alkalmas arra, hogy gyorsítsa az R&D-eljárás valamennyi lépését, javítsa a diagnosztikumokat, ígéretes analitikai eszközöket szolgáltatson, és beteljesítse a személyre szabott gyógyszer ígéretét. A jogi környezet továbbra is érni fog, valószínűleg az USPTO irányításával, talán jogalkotással és elkerülhetetlenül pereskedéssel. Az USPTO által kért hozzászólások határideje lejárt, és ebben az évben új iránymutatást várnak tőle. A Kongresszus mindkét párt által támogatott erőfeszítéseket tesz a jelenlegi zavaros helyzet és a szabadalmazhatóság terén fennálló bizonytalanság tisztázására. *Tillis és Coons* szenátor nyilatkozata azt jelzi, hogy az erőfeszítések olyan tanulmányokat eredményeztek, amelyek azt mutatják, hogy „az egyértelműséget nélkülöző jelenlegi helyzetet ismerő beruházók kisebb összegeket fektetnek be kritikus kutatásba és fejlesztésbe olyan területeken, mint az orvosi diagnosztika és a mesterséges intelligencia.” És természetesen az értékes IP-re vonatkozó jelenlegi ellentétek elkerülhetetlenül pereskedéshez vezetnek, így különböző jogi elméleteket a bíróságok fognak kipróbálni és megoldani. A biogyógyszeripar továbbra is figyelni fogja a jogi fejlődést az USPTO-ban, a Kongresszusban és a bíróságokon, hogy folytathassa az innovációt olyan környezetben, amely választ adhat az AI gyors ütemű fejlődésére.

A fentiekből leszűrhető *legfontosabb tanulságok* a következők.

- Az AI képes átformálni az R&D-t a biogyógyszeriparban, de az IP-törvény hagyományos fogalmait is szétrombolta, megválaszolatlanul hagyva számos jogi kérdést.
- Ezekre a nyitott kérdésekre tekintettel és arra törekedve, hogy növeljék az AI-vonatkozású forráskódot és algoritmusokat, egy biogyógyszer-innovátornak többféle megközelítést kell figyelembe vennie az IP-oltalom megválasztásakor, ideértve a szabadalmakat, a szerzői jogot és a kereskedelmi titkokat.
- Egy biogyógyszer-innovátornak továbbra is követnie kell a törvényi változásokat az USPTO-nál, a Kongresszusban és a bíróságokon, így tovább végezhet innovációs tevékenységet olyan IP-törvények között hajózva, amelyek fejlődése révén felelni lehet az AI gyors fejlődése által felvetett kérdésekre.

Dr. Palágyi Tivadar

* * *

Carlo Rovelli: A valóság nem olyan, amilyennek látjuk. A dolgok elemi szerkezete. Park Könyvkiadó, 2019; ISBN: 9789633555507

Az ember egyik legszebb minőségi jellemzője, hogy évezredek óta tudatosan igyekszik megérteni a világát. Kezdetben vala a világ megértésére szolgáló egyetlen, univerzális eszköze – ott bent a fejében. Így lettek az ókori tudósok, s talán legjobbjaikként az ógörög gondolkodók. Joggal mondható, hogy velük kezdődött az emberiség eddigi legnagyobb intellektuális kalandja, s máig is csodálatra méltó, mire volt képes a kutató elme minden fejlettebb technikai eszköztár nélkül is.

Rovelli is velük indít: a milétoszi Anaximandrosz téziseivel. Neve pedig már e hasábokon is ismerősen csenghet. Hét rövid fizikalecke c. könyvéről (Park Könyvkiadó, 2016) az Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2016/4. számában szóltunk. Ugyancsak a Park adta ki 2018-ban Az idő rendje c. művét.

Róla: 2019-ben a Foreign Policy magazin beválasztotta a 100 legbefolyásosabb globális gondolkodó közé (forrás: Centre de Physique Théorique).

„A Park ajánlójából: „Elméleti fizikus, kutatói munkássága mellett küldetésének tekinti a tudomány népszerűsítését, és közérthető, szellemes stílusát gyakran hasonlítják Richard P. Feynmanéhoz (ami igen nagy dicséret! – Osman P.). A Hét rövid fizikalecke az utóbbi évek egyik legnagyobb olasz könyvsikere volt, több mint negyven nyelvre lefordították.”

E könyve az emberiség legnagyobb kalandja, a világ megismerése legújabb fejezetébe igyekszik mindenki számára érthető bepillantást adni: a kvantummechanikába, annak megszületésébe, eredményeibe, jelenlegi állásába. „Mindenkinek számára érthető”: könnyű utat ehhez ő sem adhat, mivel ezt kizárja magának e tudományágnak a természete, és kutatásának, felfedezései leírásának eszköztára. E felfedezések mindegyike csodálatos, s bizony van, amelynek felfogása meghaladja a laikus képzelőerejét. S ami talán a legkülönösebb, vagy épp a világ titkait kutató emberi szellemre legjellemzőbb ebben, az a két és fél évezredet átívelő párhuzam, az ókori görögöktől a legmodernebb fizika úttörőig. Rovelli igen jó áttekintést ad a tőlük az elméleti fizika megszületéséhez és legmodernebb eredményeihez vezető út legfőbb állomásairól és alakjairól. Ebből arra is rádöbbenünk, hogy nem magának a tudomány akkori állásának a folyományaként, hanem óriási intellektuális teljesítményként született meg a 20. század elején e kaland eddigi legnagyobb, az anyagi világra vonatkozó minden tudásunk alapjait felforgató, és máig is beláthatatlanul új távlatokat megnyitó áttörése, a relativitáselmélet és a kvantummechanika. És Rovelli jó, nagyon jó: hála neki, sokkal többet megértünk az előadottakból, mint ahogy azt a téma nehézsége miatt a laikus várja. Az ember olvassa e könyvét, és lépten-nyomon örül, hogy érti! Könnyű? Nem. Viszont még annak is, akit mindez önmagában hidegen hagy, olvasható kiváló szellemi tornaként, intellektuális ironmanaspiránsok kitűnő gyakorló pályájaként, akik szeretik érezni elméjük erejét. Arról, amit élénk tár, és ahogyan pontosan, világosan beszélni tud róla, József Attila szavai ötlenek fel: „az adott világ varázsainak mérnöke” (A város peremén).

Erről szól: „Egy olasz újságnak írtam néhány cikket a fizika alapjairól. Ezután a rangos olasz Adelphi Kiadó felkért, bővítssem egy kis könyvvé a megjelent cikkeket. Így született a Hét rövid fizikalecke. Ha valaki azt már olvasta, és szeretne többet megtudni, mélyebben elmerülni az ott felvázolt különös világban, akkor itt az alkalom. (Idézetek innentől a könyvből, kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

A hagyományos fizikát is a magam sajátos látásmódja szerint mutatom be – úgy, ahogyan én felfogom (és világosan megmutatja a szerves kapcsolatot korunk legmodernebb fizikájával – Osman P.), s azon voltaképpen nem is igen van vita. De *a könyvnek az a része, amely a most folyó kvantumgravitációs kutatásokat mutatja be, már a legsajátabb, személyes értelmezése* annak, ahogyan a dolgok állnak. *Határterület aközt, amit már megértettünk, és amit még nem – ott távol vagyunk a konszenzustól.* Ez persze igaz minden olyan kutatásra, amely tudásunk határán zajlik, de mégis inkább kimondom világosan, kertelés nélkül: *ez a könyv nem a bizonyosságokról szól, hanem kalandos utazásról az ismeretlen felé.* – Persze azzal a céllal, hogy minél többet megismerjünk és meg is értsünk az ismeretlenből. S a fizika – és a világ – kutatásának itt felvázolt története is kétséget kizáróan megmutatja: ennek az utazásnak sohasem lesz vége mindaddig, amíg lesz, aki a felfedezőútra vállalkozik, hiszen a megismerés mindig újabb ablakokat nyit újabb ismeretlenekre.

„A könyv egészében véve útikalauz; végigvezet bennünket az emberiség által bejárt, roppant látványos úton a valóság korlátozott és szűk látókörű szemléletétől a dolgok szerkezetének egyre tágasabb megértése felé. Varázslatos utazás: távolodunk a dolgok köznapi szemléletétől, de az utazásnak távolról sincs vége.”

Hogy mennyire nincs, s mi lehet a szívérvány túlsó oldalán? Ismeretes, hogy a 19. század második felében vezető fizikusok képviselték azt az álláspontot, hogy a fizikában már minden lényeges felfedezés megtörtént, s már csak finomítások következnek. Majd jött Einstein, Bohr, Heisenberg és a többiek, s az új tudás átértelmezi a világ anyagi szerkezetét, amely immár az anyag alapját alkotó kvantumhabtól a táguló, talán „visszapattanó” (Rovelli szava) világegyetemig, az anyag valószínűségfelhőkben megnyilvánuló létéig, a tér és idő új értelmezéséig, az anyag, a tér és az idő „szemcsés” (kvantumos) szerkezetéig ível. S ha az ember következetesen keresi a válaszokat, s mer merész és eretnek lenni, előbb-utóbb azok nyomán szembekerül a végső kérdésekkel: Honnan, miből és miként? A tudomány állásának válaszai ebben csak egy bizonyos határig mennek vissza, amint azzal e könyvben is találkozunk.

Rovelli is mondja: „Talán van szemernyi igazság abban a Szent Ágoston által említett tréfában: 'Mit csinált Isten a világ teremtése előtt? Poklot csinált a mélységes titkait vájkáló embereknek.'” Majd csavar egyet rajta: „De ez ugyanaz a 'mélység', ahová Démokritosz szerint le kell jutnunk, ha az igazságot keressük.” S korunk egyik legnagyobb fizikusának híres mondása (amelyet tulajdonítanak Sir Isaac Newtonnak is), hogy „[a] természettudományok kelyhéből az első korty ateistává tesz, a pohár alján azonban Isten vár rád”. (Werner Heisenberg, *Across the Frontiers*. New York, 1974) Ha tetszik, értelmezhető ez úgy is, hogy

nála jobb, hitelesen alá is támasztható választ még senki sem talált, vagy a materializmushoz eretnek módon úgy, hogy az anyag örökkévaló volta ugyanúgy bizonyíthatatlan és felfoghatatlan.

Jöjjön pár karakteres mondat:

„Az általános relativitáselmélet minden idők legszebb fizikai elmélete, az első a kvantumgravitáció két tartópillére közül. Körülötte forog ez az egész könyv. Itt kezdődik a 20. század új fizikájának igazi nagy varázslata.”

„A tér mint a dolgok formátlan tartálya a kvantumgravitáció megjelenésével eltűnik a fizikából. A dolgok (kvantumok) nem a térben laknak, hanem egymás mellett vannak, és a tér az ő szomszédsági viszonyaik szövedéke.”

„A kvantummechanika által leírt világban nincs más valóság, csak a fizikai rendszerek közötti viszony. Nem dolgok kerülnek kapcsolatba egymással; a kapcsolatokból jön elő a 'dolgok' fogalma. A kvantummechanika világa nem tárgyak világa, hanem az eseményeké. A dolgok az elemi események megtörténésével állnak elő.”

„A mi léptékünkben, a Planck-hosszúságnál kimondhatatlanul nagyobb mérettartományban a tér sima. De ha a Planck-skáláig ereszkedünk le, csipkézett lesz és habzik.” – Rovelli elmagyarázza: a „habzás” azt jelenti, hogy a tér elemi részecskéi bizonyos mértani alakzatot alkotnak.

„A fotonok – az elektromágneses mező kvantumjai – és a 'térvantumok' között az a sarkalatos különbség, hogy a fotonok a térben léteznek, a térvantumok viszont a tér alkotóelemei. A fotonokat az jellemzi, hogy 'hol vannak' A térvantumoknak nincs helyük, mert ők maguk 'a hely'.”

„A gravitáció kvantumai tehát nem a térben vannak jelen: ők maguk a tér.”

Helyzetkép: „Einstein nem akart engedni abban az ő szemében kulcsfontosságú kérdésben, hogy igenis létezik objektív valóság attól függetlenül, hogy mi mire hat. Nem fogadta el az elmélet relációs vonatkozását: azt a tényt, hogy a dolgok csak a kölcsönhatásokban nyilvánulnak meg. Bohr viszont nem akart feladni semmit a gyökeresen új szemléletmód érvényességéből, abból, ahogyan a valóság megfogalmazódik az elméletben. Einstein végül elfogadta, hogy az új elmélet óriási előrelépés a világ megértésében, de nem tágitott attól, hogy a dolgok nem lehetnek ennyire különösek – és hogy az elmélet mögött lennie kell egy további, érthetőbb magyarázatnak. Egy évszázad telt el azóta, és a helyzet semmit sem változott. Richard Feynman, aki mindenki másnál jobban bűvészkedett ezzel az elmélettel, ezt írta: 'Úgy hiszem, elmondhatjuk, senki sem érti úgy igazából a kvantummechanikát.'” – Sajátos kettősség a megérteni vágyó szegény laikusnak: reménytelen, hiszen „senki sem érti”, viszont az legalább megnyugtató, hogy más sem érti.

És: „A kvantummechanika ezenfelül azt is mondja, hogy *nem az a lényeg, hogy hogyan vannak a dolgok, hanem az, hogy hogyan vannak kölcsönhatásban egymással. Két kölcsön-*

hatás között az elektron nem egyetlen helyen van jelen, hanem egy valószínűségfelhőben feloldódva mindenütt; s két kölcsönhatás között a tér sem ez vagy az a konkrét spinháló, hanem valószínűségi felhő a lehetséges spinfelhők együttesében. Igen-igen kis léptékben a tér gravitációs kvantumok lüktető nyüzsgése; hatnak egymásra és együtt a dolgokra, és ezekben a kölcsönhatásokban spinhálóként, egymáshoz kapcsolódó szemcsékként tűnnek elő.

A fizikai tér az ebből a nyüzsgő kapcsolathálózathálóból álló szövet. *A tér az egyedi gravitációs kvantumok együttműködéséből jön létre.* Ez az első lépés a kvantumgravitáció megértéséhez.” – Ne álljunk meg a szállóige felületes igazságánál: „Értem, Uram, értem, csak fel nem foghatom”! Magunk elé képzelni mindezt valóban aligha tudjuk, a szavakban leírt kép túl kacifántos ehhez, de a lényegét némi kapaszkodás árán úgy, ahogy felérjük ésszel.

Összegezve: „A kvantummechanika egyenleteit és a belőlük levont következtetéseket fizikusok, mérnökök, vegyészek és biológusok használják rutinszerűen nap mint nap a legkülönbözőbb területeken. De ezek az egyenletek továbbra is rejtélyesek: nem azt mondják meg, hogy mi történik egy fizikai rendszerrel, csak azt, hogy egy fizikai rendszer hogyan lép kölcsönhatásba és hat egy másikra. Vajon mit jelent ez?

A fizikusok és a filozófusok továbbra is azon töprengenek, hogy mi lehet ennek az elméletnek a tényleges jelentése, és az utóbbi években megszáporodtak az ezzel foglalkozó cikkek, tanácskozások. Mi a kvantumelmélet ma, születése után egy évszázaddal? Egyszeri, kivételes fejesugrás a valóság természetének mélyére? Vagy csak tévedés, ami véletlenül működik? Netán egy kirakós játék még nem teljes darabja? Esetleg csak jeladás a világ szerkezetének valami mély, de még meg nem emésztett összefüggéséről?

A kvantummechanikának azt az értelmezését mutattam itt be, amely nekem a legkevésbé tűnik képtelennek. 'Relációs értelmezésnek' nevezzük. *De abban továbbra sincs egyetértés, hogy mit tartsunk a kvantummechanikáról: vannak más értelmezései is, fizikusok és filozófusok azokat is vitatják. A határmezsgyéjén mozgunk annak, amit nem tudunk – és a vélemények széttartanak.*

A kvantummechanika csak egy fizikai elmélet: talán már holnap kiigazítja egy másik, amely mélyebben és másképpen fogja fel a világot. Nekem azonban úgy tűnik, hogy lehengerlő tapasztalati sikere láttán komolyan kell vennünk, és nem azt kell keresnünk, hogy mit kellene megváltoztatni benne, hanem azt, hogy vajon mi gátolja intuíciónkat; miért látjuk ezt ennyire furcsának.”

Vigyázat, az egész előadás nagyon következetesen építkezik. Ezért olvasás közben nem tanácsos részeket átugrani – hiányoznának a továbbiak megértéséhez.

Szingularitáselmélet diszkvalifikálva: Rovelli logikusan és jól érthetően levezeti, hogy a fizikai világban nem létezhet a végtelenül kicsi, sem térben, sem időben, márpedig a szingularitás a végtelennél következne be. Ebből következően „Ha a kvantummechanikát is számításba vesszük, akkor az univerzum nem sűrűsödhet a végtelenségig. (A végtelen sűrűség a végtelen kicsiny térfogathoz tartozna. – Osman P.) A kvantumtaszítás visszalöki.

Egy összezsugorodó univerzum nem omolhat össze egyetlen pontba, hanem visszalökődik és újból tágulni kezd, mintha egy kozmikus robbanásból született volna.”

Big Bounce: „Világegyetemünk múltja lehet egy ilyesféle visszapattanás következménye. (Így tehát előtte is volt valami? – Osman P.) Egy gigantikus visszapattanás, vagy ahogy angolul használatos: Big Bounce, és nem az ősrobbanás, a Big Bang. Úgy tűnik, *ez adódik a hurok-kvantumgravitáció egyenleteiből, ha az univerzum tágulására alkalmazzuk őket.*” – Itt is a modern tudomány gyakori jelenségével állunk szemben: a tudomány létrehoz a valóság leírására alkalmas(nak ígérkező) matematikai modellt, és abból von le következtetéseket a valóság részletesebb megismeréséhez. Az igazság kritikus pillanata nyilvánvalóan akkor következik be, amikor e következtetéseket empirikus úton is igazolni tudják, mint pl. Einstein híres tételeit a fény elhajlására az erős gravitációs mezőben, valamint a gravitációs hullámok létre. Rovelli természetesen itt ezeket is tárgyalja.

Cselen belül csel: „A visszapattanást mint képet persze nem szabad szó szerint vennünk. Visszatérve az elektronra, emlékezzünk rá, hogy ha az elektront a lehető legközelebb akarjuk helyezni az atommaghoz (egy gondolatkísérletre utal, amelyet a könyvben magyarázatként használ – Osman P.), az elektront nem részecskeként, hanem valószínűségi felhőként gondolhatjuk el. Már nincs pontosan meghatározott helye. Ez igaz az univerzumra is: *az ősrobbanáson való döntő átmenetről szólva már nem gondolhatunk jól meghatározott térre és időre*, hanem csak szétterült valószínűségfelhőre, és abban hevesen ingadozik a tér és az idő. *A világ a Nagy Visszapattanásban valószínűségek nyüzsgő felhőjévé omlik szét, az egyenletek azonban továbbra is leírják.*” – Az egyenletek által leírt függvénynek tehát nincs szingularitása, így nem is kapcsolható a szingularitáshoz azzal magyarázott jelenség! Másrészt, ha e szóképek alapján úgy éreznénk, hogy „[k]izökkent az idő; – oh, kárhozat!”, nyugtathat a tudat, hogy az egyenletek így is képesek szilárdan kitartani, „helyre tolni azt” (Shakespeare: Hamlet), vagyis az elmélet jónak ígérkezik.

Nézzünk bele kissé alaposabban is!

A [gondolkodó] embernél semmi sem csodálatosabb: „A milétosziak rájöttek, hogy a világ megismerhető az ész segítségével. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy a természeti jelenségek sokfélesége visszavezethető kell legyen valami egyszerűre, s igyekeztek kideríteni, mi lehet ez a valami. Elgondoltak egy olyasfajta elemi szubsztanciát, amelyből minden más felépül. ... Démokritosz rendszerében ez a gondolat hallatlanul egyszerű: az egész univerzumot végtelen üres tér alkotja, s abban számtalan atom mozog. Az egész világmindenségben nincs más, csak ez. ... Ilyen a világ szövege. Minden más csak az atomok mozgásából és kapcsolódásából eredeztethető, az atomok kapcsolódásából jön létre a világot alkotó anyagok sokasága.” – Döbbenetes, mindez mennyire megelőlegezi a modern fizika világképét. S még sokkal döbbenetesebb, hogy minderre úgy volt képes rájönni, hogy ebben nem segítette sem bármilyen tapasztalat, sem későbbi nagyjaink csodafegyvere, a matematikai modellezés.

Hiszem, bár képtelenség? Newton és a gravitáció: „Newton maga is értetlenül állt a távolhatás előtt, noha ő vezette be ezt a fogalmat. Hogyan vonzza a Föld a tőle távoli Holdat? Hogyan vonzhatja a Nap a Földet közvetlen érintkezés nélkül? Egyik levelében ezt írta: 'Elképzелhetetlen ugyanis, hogy lélektelen merő anyag anélkül, hogy valami más, nem materiális létező közreműködnék ebben, kölcsönös érintkezés nélkül hasson más anyagra.' Valamivel később pedig már a következőket találjuk: 'Hogy a gravitáció az anyag vele született, inherens és lényegi tulajdonsága, melynek révén egy test egy másikra vákuumon keresztül távolhatást gyakorolhatna bármi másnak a közbejötté nélkül ..., mindez számomra oly nagy képtelenségnek tűnik, hogy úgy hiszem, nincs ember, aki elfogadja, ha megfelelően jártas a filozófiai gondolkodásban. A gravitációt egy állandóan és törvényszerűen ható tényező kell hogy okozza; mármint hogy ez a tényező anyagi-e vagy sem, azt olvasóim megfontolására bízom.'”

Búcsú a közvetlenül érzékelhető valóságtól „Newton elmélete olyan jól működött, annyira hasznosnak bizonyult, hogy két évszázadon át senkinek eszébe nem jutott kétségbe vonni. Egészen addig, amíg Faraday, az 'olvasó', akinek megfontolására bízta Newton a döntést, meg nem találja a kulcsot, hogyan vonzhatják és taszíthatják egymást az egymástól távol eső testek. Később aztán *Einstein Faraday ragyogó megoldását fogja alkalmazni a newtoni gravitációelméletre is.*

Ennek az új valaminek – a 'mezőnek' – a bevezetésével *Faraday radikálisan szakít Newton elegáns és egyszerű lételméletével:* a világot ettől fogva nem pusztán a térben az idő múlásával ide-oda mozgó részecskék alkotják. *Új szereplő lép a színre: a 'mező'.* Faraday tudatában van annak, hogy mekkora a hordereje az általa éppen megtett lépésnek. Könyvében különösen szép szakaszok olvashatók arról, hogy ezek az 'erővonalak' vajon valóban létező dolgok. Kétségeit és különféle megfontolásait kifejtve végül arra a következtetésre jut, hogy valós létezőkről van szó. Tisztában van vele, hogy amit felvet, az bizony megváltoztatja azt a világ-szerkezetet, amelyet a newtoni fizika két évszázadon át tartó töretlen sikere rajzolt fel.

Maxwell hamar felismeri, hogy drágakőre talált. A Faraday által látott lényeg – mivel azt Faraday csak szavakkal írja le – egy teljes oldalnyi egyenletre fordítja. Egyenletei az elektromos és a mágneses mező viselkedését írják le: 'Faraday vonalainak' matematikai változatai.”

Az első „szakállas horog”, amelyen fennakadunk a „kiterjesztett jelen”. Rovelli szavaival *ebben jelenik meg „az egyidejűség relativitása”,* s ennek magyarázata köznap gondolkodással talán úgy ragadható meg, hogy az „egyidejű” távolabbi események fénysebességgel „érkeznek” a szemlélőhöz. A beérkezés időtartama alkotja a kiterjesztett jelent.

„A newtoni fizikában a sebesség mindig valaminek valami máshoz viszonyított sebessége. A sebesség, ahogyan mondani szoktuk, viszonylagos, relatív, vagyis a testeknek nincs önmagában vett sebességük, csak más testhez viszonyított sebességük van. Ám ha ez így van, akkor mihez viszonyított sebesség a Maxwell-egyenletek által meghatározott fénysebesség?” Egyszerűen fogalmazva, ha valamilyen sebességgel mozgó pontból mérjük más

mozgó pont sebességét, az eredményben a sebességek összeadódnak – ámde a fény sebességére ez nem áll, annál csak a hullámhossz változik a Doppler-hatásnak megfelelően. Erre az ellentmondásra születtek feltevések, azokat igazolni hivatott kísérletek, „de az ez irányú kísérletek mind kudarcot vallottak. *Einstein azt állította, hogy őt nem ezek a kísérletek igazították útba, hanem a Maxwell-egyenletek és a newtoni mechanika közötti, jól látható ellentmondás.* Az foglalkoztatta, hogy vajon van-e mód összhangba hozni Newton és Galilei lényegi felfedezéseit Maxwell elméletével. S ezt keresve Einstein elképesztő felfedezésre jut.” A kutató szellem akrobatikájának szaltó mortáléja születik: „*Bármely esemény múltja és jövője között van egy ’köztes időszáv’, a kérdéses esemény ’kiterjesztett jelene’, s az nem múlt és nem is jövő.* Ez a felfedezés adódik a speciális relativitás elméletéből. ... Ennek a ’köztes sávnak’ az időtartama – ez a sáv nem a múltad és nem is a jövőd – attól függ, hogy egy esemény hová esik hozzád képest: minél távolabbra van tőled, a kiterjesztett jelen annál hosszabb ideig tart.”

Rovelli szavaival: „...nincs olyan, hogy ’éppen most’. A fizikusok ezt így mondják: Einstein megértette, hogy nem létezik ’abszolút szimultaneitás’, *vagyis nem létezik a világmindenségben ’most’ megtörténő események halmaza. A mi ’mostunk’ csak itt létezik.* Az univerzumban folyó események összessége nem írható le ’most’-ok egymásutánjaként, úgy, hogy az egyik jelen követné a másikat, a szerkezetük ugyanis bonyolultabb ennél. Az Androméda-galaxisban ennek a ’kiterjesztett jelennek’ az időtartama hozzánk viszonyítva kétfélmillió év. Mindaz, ami ebben a kétfélmillió évben történik, hozzánk viszonyítva sem nem múlt, sem nem jövő.” Ami viszont arra indít, mit is jelent valójában a múlt és a jövő. Rovelli ad egyfajta választ erre, és sorban jönnek a köznapit megrázó, addigi világgépét megborító új következtetések, tételek.

„*A tér és az idő egyetlen fogalomra olvad össze.*” „Az elméletnek van egy másik, súlyos következményekkel fenyegető folyamánya. *Az energia és a tömeg fogalma éppúgy összekapcsolódik az új mechanikában, mint a tér és az idő meg az elektromos és a mágneses mező.*” „*Az energia és a tömeg ugyanannak a valaminek a két arca, ahogyan az elektromos és a mágneses mező is két különböző arca ugyanannak a mezőnek, meg a tér meg az idő is ugyanannak a valaminek, a téridőnek egy-egy megnyilvánulása.* Ebből következik, hogy a tömeg önmagában nem marad meg, és az energia – úgy, ahogyan azt akkoriban felfogták – önmagában véve szintén nem marad meg. Az egyik átalakulhat a másikba: a megmaradásnak egyetlen törvénye létezik, nem kettő. *A tömeg és az energia összege marad meg, s nem a tömeg és az energia külön-külön.* Létezniük kell olyan folyamatoknak, amelyek az energiát tömeggé alakítják át vagy a tömeget energiává.”

Leleplezett illúzió: „A ’kiterjedt időn’ belül egyetlen ’szakasz’ sem tarthat a többinél előbbre való igényt a ’mostani tér’ névre. A ’jelen’ intuitív képze – mindaz együttvéve, ami ’most’ az univerzumban történik – vakságunkból adódik, abból, hogy képtelenek vagyunk kis időintervallumokat észlelni. A ’jelen’ *csupán helyi tapasztalatunk alaptalan kiterjesztése.* A jelen olyasmi, mint a Föld lapossága: csupán illúzió.”

Elegáns felmentés mindannyiunknak: „Mint láttuk, maga Newton is arra gyanakodott, hogy az egymással nem érintkező testek között ható erő gondolatából hiányozhat valami, lennie kell valaminek közöttük, ami közvetíti a vonzóerőt. A megoldásra Faraday jött rá kétszáz évvel később, bár nem a gravitációs, hanem az elektromos és mágneses erővel összefüggésben: a mező létezésére. Az elektromos és a mágneses mező 'hordozza körbe' az elektromos és a mágneses erőt. Ettől kezdve minden észszerűen gondolkodó ember előtt világos, hogy a gravitációs erőnek is kell hogy legyenek Faraday-vonalai. Az analógiát követve az is világos, hogy a vonzerőt a Nap és a Föld, valamint a Föld és a leeső tárgyak között szintén valamilyen mezőnek – ez esetben a gravitációs mezőnek – kell tulajdonítanunk. Faraday és Maxwell választ talált arra a kérdésre, hogy vajon mi 'szállítja' az erőt, s ennek észszerűen nemcsak az elektromosságra kell igaznak lennie, hanem a gravitációra is. Lennie kell gravitációs mezőnek, és a Maxwell-egyenletekhez hasonlóan lenniük kell olyan egyenleteknek is, amelyek alkalmasak a 'gravitációs Faraday-vonalak' mozgásának leírására. A 20. század elején ez minden kellő észszerűséggel gondolkodó embernek világos volt: azaz csak Albert Einsteinnek volt világos.”

A mindent megvilágító felismerés: „Einstein nem egy, hanem két problémával birkózik. Az első: hogyan írható le a gravitációs mező? A második: mi a Newton-féle tér? És íme *Einstein zseniális ötlete, az emberi gondolkodás történetének egyik legmesszebbre vivő szárnyalása:* nem lehet-e, hogy a gravitációs mező éppenséggel a Newton-féle tér? Mi van, ha a Newton-féle tér semmi egyéb, mint a gravitációs mező? Ez a roppant egyszerű, ragyogó, gyönyörű gondolat az általános relativitáselmélet. A világ nem tér + részecskék + elektromágneses mező + gravitációs mező. A világ részecskék + mezők, semmi más; nincs szükség a térre mint pótlólagos alkotórészre. *Newton tere maga a gravitációs mező. Vagy megfordítva – és ez ugyanaz –: a gravitációs mező maga a tér.* Csakhogy a gravitációs mező Newton lapos és mozdulatlan terével ellentétben mozgó és hullámozó valami, hiszen mező, és éppúgy egyenletek írják le, mint a Maxwell-mezőt és a Faraday-vonalakat.

Ez fontos egyszerűsítése a világnak. A tér többé már nem különbözik az anyagtól. A világ egyik 'anyagi' alkotóeleme, édestestvére az elektromágneses mezőnek. Valós létező; hullámozik, hajlik, görbül és torzul.” – Laikusként ezt elképzelnünk felettébb nehéz, hacsak nem úgy, hogy egyszerűen elfogadjuk: mező az, amiben a hatások terjednek.

„Egy kicsit pontosabban fogalmazva, *nem a tér görbült, hanem a téridő;* tíz évvel korábban maga Einstein bizonyította be, hogy az strukturált egész, s nem időpillanatok egymásutánja. *Ez maga a gondolat.* Einsteinnek már csak az volt a feladata, hogy megtalálja a gondolatot megtestesítő egyenleteket.

Az egyenlet csupán fél sor, semmi egyéb. A látomásból – a tér görbült – egyetlen egyenlet lesz. De ebben az egyenletben egy nyüzsgő univerzum rejlik. És *az elmélet mágikus gazdagsága előrejelzések álomszerű egymásutánjában mutatkozik meg előttünk;* s noha egy eszelős lázálmainra emlékeztetnek, *mind valóra vált.* Ezek közül a hihetetlenül merész jóslatok közül

jó néhányat még az 1980-as évek elején sem vett igazán komolyan szinte senki. S lám, a tapasztalat sorra igazolta őket.”

Amit még Hamlet sem gondolt: meggörbül az idő. „Nemcsak a tér görbül, hanem az idő is. Einstein előre megmondja, hogy a Föld magasabban fekvő helyein gyorsabban kell hogy teljék az idő, mint a mélyebben fekvőkön. Megméri a különbséget, ez a következtetés is beigazolódik. Hogy miért? Azért, mert az idő nem egyetemes és stabil, hanem tágul vagy rövidül aszerint, hogy mennyire van tömeg közelében: a Föld, mint minden tömeg, torzítja a téridőt, lassítja a környezetében.” „Ez a jelenség érdekes magyarázatot ad arra, hogy miért esnek le a tárgyak.” – Itt nem áruljuk el, miért – azt viszont igen, hogy Rovelli megmutatja: az elmélet előrejelzései a fekete lyukakhoz is elvisznek.

„Az elmélet azt is kikövetkezteti, hogy a tér fodrozódik, mint a tengerfelszín, és ez a fodrozódás olyasfajta hullámokat formál, mint a televízióadást vivő elektromágneses hullámok. Ezeknek a 'gravitációs hullámoknak' hatása megfigyelhető a kettős csillagokon: azok gravitációs hullámokat bocsátanak ki, ahogyan energiát veszítenek és lassan egymás felé esnek. 2015 vége felé a Földről sikerült közvetlenül megfigyelni két egymás felé zuhanó fekete lyuk gravitációs hullámait, és az erről 2016-ban kiadott közlemény megint elképesztette a világot. Az Einstein-elmélet látszólag eszement előrejelzése ismét beigazolódott.”

„Mindennek a tetejébe az elmélet azt adja, hogy a világmindenség tágul, és hogy egy 14 milliárd évvel ezelőtt történt robbanásból született – erről hamarosan részletesebben is beszélek majd.” – Megtudjuk azt is, miből következik a tágulás. Azt pedig már fentebb idéztük, hogy szegény Nagy Bumm-feltevést utóbb jól megfúrta a kvantummechanika – a tágulás tételét viszont a mérések is sokszorosan igazolták.

Véges és mégis határtalan: „Két évvel az egyenlet közzététele után Einstein elhatározta, hogy alkalmazni fogja a legnagyobb léptékben, az egész univerzum terének leírására is. És akkor támadt egy újabb elképesztő ötlete.” A könyv tele van káprázatos gondolatmenetekkel, logikai következtetésekkel. Az idekapcsolódókból egyet emelünk ki arról, lehet-e végtelen az univerzum: „Ha végtelen lenne, az mintha nem állná ki az értelem próbáját: ha ugyanis végtelen, akkor például óhatatlanul lennie kell valahol egy másik olvasónak, olyanak, mint mi, aki ugyanezt a könyvet olvassa. A végtelen tényleg felmérhetetlenül nagy, és az atomoknak nincs elegendő kombinációjuk ahhoz, hogy az egészet egymástól különböző dolgokkal töltsék ki.” „Két képtelen lehetőség: az abszurd végtelen tér (erre is kapunk elegáns gondolat kísérletet, amely kizárja, hogy ilyen lenne – Osman P.) és az ugyancsak abszurd határok övezte véges univerzum, és mintha nem lehetne közöttük értelmesen választani. Einstein azonban talált egy harmadik lehetőséget: az univerzum lehet véges és mégis határtalan.” A megoldás: „Az általános relativitáselméletben a háromdimenziós tér is görbült.” – S ha valaki ebben a „hipertérben” elveszettnek érzi magát, mert bölcselme ezt már álmodni sem képes, nyugtassa, hogy sokan vagyunk hasonlóképpen.

Üdv az új valóságban! „Itt az ideje, hogy néhány következtetést levonjunk arról, pontosan mit mond nekünk a kvantummechanika a világról. Ez nem könnyű feladat, mert a kvantummechanika fogalmilag nem világos, és tényleges jelentésén továbbra is megy a vita, mégis rá kell szánunk magunkat, mert a továbblépéshez tisztázni kell egyet s mászt. Úgy vélem, a kvantummechanika három dolgot tárt fel a dolgok természetéről: a granularitást (szemcsecsétséget), az indeterminizmust (meghatározatlanságot) és a relációsságot (viszonylagosságot). Nézzük őket közelebről!”

Már csak egy részlet a „romboló” felfedezésekből: „Több mint egy évszázada tudjuk már, hogy az időt helyhez kötött jelenségnek kell elgondolnunk: az univerzumban minden objektumnak megvan a maga időfolyama, és annak az ütemét a gravitációs mező határozza meg. De már ez a helyi idő is felmondja a szolgálatot, ha tekintetbe vesszük a gravitációs mező kvantumtermészetét. Nagyon kis léptékben a kvantumeseményeket már egyáltalán nem a folyó idő állítja rendbe. Az idő ebben a tekintetben megszűnik létezni. ... *Az idő folyása nem kívül, hanem belül van a világon, az idő magában a világban születik*, a kvantumesemények közötti kapcsolatokról: ők a világ, és maguk keltik a maguk idejét.” S hozzá Szent Ágoston szavai: *’A teremtés előtt nem volt idő, mert ez maga a teremtmény.* ... Meg kell ugyanis érteni, hogy te (Isten – Osman P.) nem idővel és időben előződ meg az időt. Ha így előznéd, nem tudnál minden időt megelőzni; hanem örökkévalóságod magas jelene előz meg minden múltat, az áll fölötte minden jövőnek; mert ami jövő, beteljesedésekor múlttá válik; ’te pedig ugyanaz vagy és esztendeid nem fogynak el’” (Zsolt. 101,28) (Szent Ágoston vallomásai, fordította dr. Vass József, <http://mek.niif.hu/04100/04187/04187.htm>).

A kaland ezzel új szintre lép – sok sikert a követéséhez, érdemes próbálkozni!

Dr. Osman Péter

* * *

Kat Holmes: *El(t)érés. Hogyan alakítja a befogadás a tervezést?* Pallas Athéné Könyvkiadó, 2019; ISBN: 9786155884399

„Szégyen a futás, de a frász törje azt, aki kerget!” – szégyen, hogy nem tudom használni a kütyüt, de a frász törje azt, aki ilyenre tervezte!

Pontosítsunk kicsit az alcímen, hiszen ez a *könyv mondandójának a lényege*: Hogyan alakítja a befogadásra törekvés a tervezést? A rövidebb alcím jobban megragad, ám a lényeg ebben van, hiszen az egész mű e törekvésről, az általa elérhető előnyökről és a hiányából fakadó hátrányokról szól.

S az alapfogalom, maga az „eltérés” (mismatch): „Amikor egy tárgy nem áll összhangban egy adott személy igényeivel, az emberek és a tárgyak között fizikai vagy digitális nemmegfelelőség áll fenn. Az embereknek gyakran alkalmazkodniuk kell, hogy egy adott tárgyat használni tudjanak.” (Forrásmegadás nélküli idézetek a könyvből, kiemelések a recenzió szerzőjétől.) Ennél a tételnél a „tárgy” helyén állhat számtalan másfajta dolog: város, település, építmény, eszköz, technológia, eljárás vagy épp valamilyen mai úgynevezett „alkalmazás” – bármi, amivel az embernek boldogulnia kell, s ehhez meg kell küzdenie annak használatával.

A szerző ezzel *újfajta, innovatív és kétségtől nagyon hasznos hozzáálláshoz* segíti a tervezőket és általában a téma iránt érdeklődő olvasót. Olyan tervezési szempontra hívja fel a figyelmet, amely döntő fontosságú, s mégis lépten-nyomon annak kártékony bizonyítékaiba ütközünk, hogy nem kapja meg a kellő szerepet, mert a tervezők és a felettük álló vezetés fel sem ismeri, vagy mégis elhanyagolja a jelentőségét.

Mit is jelent itt a befogadás? Valójában nem azt, amit a szó köznapi értelme sugall, nem tudatos döntésként befogadni másokat, hanem lehetőséget adni nekik a csatlakozásra, a részvételre – például valaminek a használatában. Olyan kialakítást adni a dolgoknak, hogy más amiatt ne szoruljon ki belőlük, s ne is érezze úgy, hogy elzárták tőlük. Tehát *akadálymentesítést*, de nem meghatározott célcsoportok, hanem *minél többek számára*. Olyan kialakításokat, amelyeket tervezési célként mindenki, a gyakorlatban pedig a lehető legtöbben képesek különösebb nehézségek nélkül használni. Ó igen, a fejlődés, a gyakran a piaci verseny és az erőltetett elavulás előidézése hajtotta fejlesztés mind több funkciót, szolgáltatást kínáló eszközöket, technológiákat, alkalmazásokat hozott, s ezek részben a további fejlődéssel, részben piaci okokból folyamatosan változnak, bővülnek. Ezzel mindinkább kritikus kérdéssé válik, hogy milyen képességekkel, felkészültséggel kell bírnia annak, aki ezeket használni akarja. Egy-egy alaposabb használati útmutató már szinte felér egy tankönyvvel, és az sem pusztán a hanyagság eredménye, hogy a bonyolultabb eszközök ilyen útmutatói a használatban gyakran bizonyulnak többé-kevésbé hiányosnak: olyan bonyolult a „sokat tudó” jószág működése és kezelése, hogy az útmutatója nem képes mindenre kitérni. Vannak, akik ezen saját erőből felül tudnak kerekedni, mások viszont ezt úgy élik meg, hogy

nem, vagy csak aránytalan nehézségek árán tudják használni azt. A befogadásra törekvés nekik nyithat könnyebb utat.)

Az alapprobléma: „A körülöttünk lévő tárgyak és emberek meghatározzák a részvételünk lehetőségét. (Szintúgy a technológiák, amelyek a dolgokban megtestesülnek, azokat működtetik, vagy épp önállóan állnak elénk, mint pl. egy számítógépes program vagy egy alkalmazás modern eszközeinken – Osman P.) Ez minden társadalmi szintén így van. A városaink, a munkahelyeink, a technológiáink, sőt még az egymás közti interakcióink is mind olyan érintkezési pontokat jelentenek, amelyek elérhetővé teszik számunkra a körülöttünk lévő világot.

Amikor eljutunk ezekhez a hozzáférési pontokhoz, az interakció valamikor könnyedén megy, valamikor kevésbé. Amikor az interakció nehézségekbe ütközik, a siker érdekében sokan megpróbálnak alkalmazkodni. *Vannak olyan helyzetek is, amikor hiába vagyunk kreatívak, az adott megoldást nem tudjuk használni, egyszerűen azért, mert az nem illik testi vagy szellemi adottságainkhoz.*

Ez az eltérések ereje. A társadalmi élet aspektusait elérhetővé teszik egyeseknek, de nem mindenkinek. (Szintúgy a mindennapi élethez, tanuláshoz, szórakozáshoz vagy épp a munkavégzéshez szükséges vagy hasznos eszközök alkalmazását nyitják meg vagy zárják el előlünk – Osman P.) *A nem megfelelő kialakítások megakadályozzák a körülöttünk lévő világgal való érintkezést. A kirekesztés ezekre a nemmegfelelőségekre épül.* – Inkább belőlük következik, hiszen a kirekesztés nem szándékolt hatás.

A mondandó veleje: „Talán nem is lehet végérvényesen megtervezni ezt a megfoghatatlan dolgot, amit befogadásnak nevezünk. *A kirekesztés azonban felismerhető. Mérhető és kézzelfogható. Akit kirekesztenek, az egyértelműen tud erről.* A kirekesztés élménye érzelmi és funkcionális hatást gyakorol rá.

Ez a könyv nem amellet érvel, hogy mindenkinek mindig befogadónak kell lennie. *Itt arról van szó, hogy tudatos választásként miért kellene vállalnunk a felelősséget a befogadásért, ahelyett, hogy a nem szándékos károkozás kockázatát vállaljuk. Fel tudjuk-e ismerni a kirekesztést, amelyet a megoldásainkkal hozunk létre, még azelőtt, hogy átadnánk azokat a világnak, és tudunk-e jobbat tervezni?*

A kapitalista célok vezérelte csoportok számára a kirekesztés az üzleti növekedés gátja. (A humanista célok esetében is a jó értelemben vett növekedésé, csak másként – Osman P.) A nem megfelelő kialakítások kísértenek minden olyan tervezőt és technológust, aki remek megoldásokat akar alkotni, de felismeri, hogy hányan küzdenek azért, hogy sikeresen használják azt, amit tervezett. *Ezek a tényezők a digitális korszakban hatványozottan jelentkeznek.*

A közösségi és magán tereinket behálózza a technológia. A mai modern marketingesektől, mérnököktől vagy tervezőktől olyan megoldások megalkotását várják, amelyek több

millió, sőt akár több milliárd emberhez jutnak el. Ha ilyen léptékben gondolkodunk, *egyetlen kicsi, kirekesztő tévedés negatív hatása is eszkalálódhat. Ez fordítva is igaz. Egyetlen apró, a befogadás irányába tett lépésből sok ember profitálhat.*

A befogadás konkrét társadalmi előnyökkel is jár. Valahányszor kijavítunk egy olyan interakciót, amely nem megfelelő, több embernek biztosítunk lehetőséget arra, hogy érdemi szerepet vállaljon a társadalomban. Ez viszont megváltoztatja azt is, hogy a világunk építésében ki vehet részt.

Az emberi sokféleséget szem előtt tartó tervezés a közös jövőnk kulcsa lehet. A legkülönbébb tehetségek közös munkájára van szükség ahhoz, hogy kezelni tudjuk a XXI. század kihívásait: éghajlatváltozás, urbanizáció, tömeges migráció, a várható élettartam növekedése és a népesség előregedése, kisgyermekkori fejlődés, társadalmi elszigeteltség, az oktatás és a gondoskodás azokról, akik a legkiszolgáltatottabbak közöttünk a gazdasági egyenlőtlenségek egyre szélesedő szakadékában. *Sohasem tudhatod, hogy honnan vagy kitől érkezik majd egy egyszerű megoldás.* (Az viszont biztos, hogy aki kívül reked, az nem képes részt venni a közös építkezésben, így többszörösen is a veszteséglistát gyarapítja – Osman P.)

[S ha megszívleled az itt olvasottakat, azoknak köszönhetően] *a hozzájárulásod egy befogadóbb világ építéséhez messzebbre ér majd, mint gondolnád.* A nem megfelelő kialakítások felismerésére és megoldására (s ezzel a kirekesztés elkerülésére vagy kiküszöbölésére – Osman P.) *új utakat fogsz találni a körülötted lévő világban.* Viszont lehet, hogy meg fogsz lepődni, ki jelentkezik még, hogy beszállna a játékba.” – Szép és felettebb ígéretes program, nemde?

A koncepció: „A befogadás ösztönözheti a kreativitást és lehet gazdasági szükségszerűség is. A legfontosabb kihívás, amellyel szembesülni fogunk: Egyáltalán lehetséges-e, hogy a tervezéssel teljes körűen lefedjük az emberi sokféleséget? *A karrieremet arra építtem, hogy tervezési módszerekkel előmozdítsam a befogadást.* Sok más emberhez hasonlóan kezdetben én is úgy tekintettem a befogadásra, mintha az természetszerűen jó dolog lenne. Azt is tapasztaltam ugyanakkor, hogy az emberek ritkán kezelik ezt következetesen prioritásként. Meg akartam érteni, hogy miért.

Számos olyan kihívás van, amely a befogadás útjában áll. Mind közül a legalattomosabb a részvét és a szánalom. Ha jó szándékú küldetesként tekintünk a befogadásra, azzal csak növeljük az emberek közötti elkülönülést. *A haladást úgy tudjuk a leggyorsabban aláásni, ha azt hisszük, hogy a befogadásnak csupán azért kell elsőbbséget élveznie, mert ez a helyes.* A befogadást gyakran olyan cselekedetnek könyvelik el, amely jó érzéssel tölt el, és ez nem segít. Ezt szem előtt tartva *megvizsgáljuk feltevéseinket a befogadásról,* és arról, hogy ez hogyan jelenik meg a körülöttünk lévő világban. Feltárjuk, hogy miért marad fenn társadalmunkban a kirekesztés, és hogy *milyen új alapelvek segíthetnek kitörni ebből a körből, és elmozdulni az inkluzív [azaz befogadó, másokat felölelő – Osman P.] növekedés irányába.*

Jelen könyvben a digitális technológiákra fókuszálva közelebbről is megvizsgáljuk, hogyan lehet a befogadás az innováció és a növekedés forrása.”

A szerzőről: Ideje tisztáznunk, mennyire kompetens, aki mindezt mondja.

„Kat Holmes a Microsoft Inclusive Design területének főigazgatójaként dolgozott 2014–17 között, és egy multidiszciplináris csapatot vezetett a cég díjnyertes terméke, az Inclusive: A Microsoft Design Toolkit (Befoglalás: a Microsoft tervezési szerszámkészlete) kifejlesztésében. A készletet felvették a Smithsonian Institution Cooper-Hewitt Nemzeti Dizájn-múzeumába” – Holmes honlapjáról (<https://katholmesdesign.com/about>).

A technológiai hírekre szakosodott GeekWire ismertetőjéből: „Kat Holmes-ban akkor tudatosult a befoglaló tervezés jelentősége, amikor a Microsoft hangvezérelt személyi asszisztensén, a Cortanán dolgozott. Tökéletesen tehetséges mérnökök és dizájnerek csapatában dolgozott, de egy ponton felismerték, hogy a csoportjuknak egy igen komoly problémája van. Egyikük sem volt soha személyi asszisztens, és nem volt meg a szükséges ismeretük róla, hogy egy ilyennek az elektronikus változatát felépítsék. Konzultáltak másokkal, akiknek közvetlen tapasztalatuk volt, ám ekkor újabb akadályba ütköztek. Olyan eszköz építésén dolgoztak, amely hanginterakciók (magyarán egyfajta párbeszéd – Osman P.) segítségével működik, de senki sem volt köztük, aki rendszeresen használt volna beszéddel működtetett eszközöket – ahogyan azt teszik pl. a gyengénlátók és azok, akiknek a billentyűk használata okoz nehézséget –, ezért nemigen értették, miként használják az emberek ezeket a technológiákat. 'Ez az 'aha-élmény' változtatta meg a módot, ahogy a hozzáértésről gondolkodtam, mondta Holmes.'”

A Pallas Athéné ajánlójából: „A szerző egy teljesen új szemléletet vezet be, melynek széleskörű alkalmazásával egyszerre nyílnak új távlatok az olvasók saját lehetőségeinek meghatározásában, a 21. századi tervezési kihívásoknak való megfelelésben és a dinamikus világ kezelésében egyaránt.”

Kirekesztő tervezés „Mi történik akkor, ha egy megtervezett tárgy elutasításába ütközünk? Egy ajtó, amely nem nyílik. Egy közlekedési rendszer, amely elkerüli a környékünket. Egy számítógépes egér, amelyet balkezesek nem tudnak használni. Egy élelmiszerüzlet érintőképernyős fizetési rendszere, amelyet csak azok használhatnak, akik el tudják olvasni az angol kifejezéseket, tökéletes a látásuk és bankkártyát használnak. Ha ezek a kialakítások kirekesztenek bennünket, hogyan érezzük azt, hogy a világhoz tartozunk? *E kérdés mentén jutottam el a játszóterektől a számítógépes rendszerekig, a detroiti szociális lakásoktól a virtuális játékok világáig.* Kérdezz meg száz embert arról, hogy mit jelent a befogadás, és száz különböző választ fogsz kapni. *Kérdezd meg, mit jelent a kirekesztettség, és a válasz egyöntetű lesz és egyértelmű: Amikor téged kihagytak.*”

„Ha tetszik, ha nem, az emberek, akik a társadalom (vagy épp az ember és tárgyi világa – Osman P.) érintkezési pontjait tervezik, gyakran akaratlanul is döntenek a részvételről és a kimaradásról. A kirekesztés köre áthatja társadalmunkat. A gazdasági növekedés útjában áll, és aláássa az üzleti sikert. Árt az egyéni és kollektív jólétünknek. A tervezés meghatározza a részvételünk lehetőségét, és azt, hogy képesek vagyunk-e hozzáférni és hozzátenni valamit a

világhoz.” – „[A] tervezés meghatározza részvételünk lehetőségét” – magyarul, hogy mennyire tudjuk használni, élni vele. Ez meghatározó jelentőségű az eszközöknél, technológiáknál, ideértve természetesen rohamosan gyarapodó új világukat, a digitális alkalmazásokat is. Minél többet „tud”, minél több, összetettebb, netán bonyolultabb funkcióval és használati lehetőséggel bír bármelyikük, annál többet kell tudnia, tanulnia róla a felhasználónak. Ha ezt így hagyja a tervező, azzal a lehetséges használók nagy részét kirekeszti – azokat, akiknek nehézséget okoz a szükséges tudás megszerzése. Minél felhasználóbarátabb a tervezés, annál többek körében lehet sikeres a kérdéses dolog – gazdasági nézőpontból annál szélesebb piac nyílik az értékesítéséhez, humanista nézőpontból annál többeknek segíthet végezni a feladataikat, megkönnyíteni az életüket, kielégíteni valamilyen szükségletüket. Ez szinte mindenre igaz. Csak egy példa: vásárolnék, s ehhez infó kell. Ha az árusító automata telefonközpontjában nehéz eljutni az emberhez, aki válaszolna, „kirekesztettek”, ezért inkább másutt próbálkozom. Ha az információszolgáltatás rossz, akkor is. Ha a tájékoztatásból úgy látom, hogy az eszközt, egyebet nehéz lesz kezelni, nem rám szabták, inkább mást veszek.

Gyógyír: „Ha a tervezés a nemmegfelelőségek és a kirekesztés forrása, akkor lehet ez egyúttal a gyógyír? Igen. (Oly módon, hogy a tervezés egyik központi céljaként tudatosan törekszünk elkerülni minél többet abból, ami kirekesztésre vezethet – Osman P.) Ezért azonban tenni kell. Ki kell szélesítenünk a tervezésről és a tervezőkről alkotott fogalmainkat. Meg kell vizsgálnunk az emberekkel kapcsolatos feltevéseinket. *Fel kell tennünk magunknak a kérdést: 'kit zárok ki?', és hagynunk kell, hogy a válaszok megváltoztassák a megoldásainkat.* (Ennyire optimisták azért ne legyünk. A valóság az esetek túlnyomó többségében az, hogy a válaszok a problémára mutatnak rá, s a megoldást nekünk magunknak kell kidolgoznunk. A válaszok persze így is roppant hasznosak: felfedik a buktatókat. S ha már a megoldások kidolgozásáról beszélünk: vannak a tervezésnek olyan 'szomszéd' területei, ahol többé-kevésbé hasonló logikával is dolgoznak, bár sokban eltérő céllal. Ilyen az értéktervezés és az ergonómia is – Osman P.)

Mindenekelőtt azonban arra van szükség, hogy hajlandóak legyünk beismerni, mennyi mindent nem tudunk a befogadásról. Nincs senki, aki az élet minden területén szakértője lenne a befogadásnak. A kirekesztésben nyilvánvalóan jobbak vagyunk, ennek okait a következő fejezetekben fogjuk megvizsgálni. Mindezek ismeretében jobb módokat találhatunk az előrelépésre.” – Tényszerűen valóban kirekesztő, aki akár akaratlanul is ellene dolgozik mások részvételi, bekapcsolódási lehetőségének. Szándék szerint túlnyomó részben messze nem az, csupán nem jön rá, hogy a létrehozott terv kirekesztést is eredményez. A „kirekesztésben jobbak vagyunk” így valójában azt jelenti, hogy gyakran fel sem merül, hogy a terveket ebből a szempontból is igen alaposan meg kell vizsgálni, vagy gazdasági tényezők – idő, költség – térítenek el ettől – Osman P.)

Figyelmeztetés: „A befogadás nem tökéletes: Egy olyan tökéletesen univerzális megoldáshoz, amelyet mindenki minden helyzetben tud használni, valószínűleg sosem jutunk el. A tervezők gyakran szembesülnek azzal, hogy a tervezés során a legkisebb közös nevező elvét kény-

telenek alkalmazni. Ha mindenkinek próbálunk a kedvére tenni, az senkinek sem jó. Az igazi kihívás az emberi sokféleség rendkívüli összetettségében rejlik. *Amikor embereknek tervezünk, az apró részletek és szempontok sora végtelen. Nem létezik olyan válasz, amely önmagában mindenkinek megfelel.* Az elérhető megoldások mindig csak egyeseknek elérhetőek, de nem mindenkinek, ez elkerülhetetlen.” – Nyilvánvalóan nem „egyeseknek”, hanem bizonyos jellemzőkkel, készségekkel meghatározott felhasználói szegmensek tagjainak, de a lényeg, hogy nem mindenkinek.

Gondoljuk ezt végig! *Van ennek az egész problémakörnek egy felettebb fontos oldala – az, hogy a befogadást általánosságban nem lehet megtervezni,* legfeljebb csak meghatározott célcsoport(ok)ra. Amint Holmes is kiemeli itt: nem alkothatók mindenki számára alkalmas megoldások. A befogadás érdekében a tervezésnél arra kell törekedni, hogy minél szélesebb körben felfedjük és kiküszöböljük a kirekesztést eredményező tényezőket.

A kirekesztés elkerülésének szándéka érdekes új jelentést ad az *optimális technológia* jó öreg fogalmának is. Ezt a fogalmat eredetileg a technológiatranszferben azzal a jelentéssel használtuk, hogy az a legfejlettebb technológia, amelyet az átvevő még képes a maga adottságai és korlátai között jó hatásfokkal hasznosítani. (Ezt a fogalmat hajdan az UNIDO hozta forgalomba a fejlődő országokba irányuló, felzárkoztatásuk segítésére rendelt technológiák kapcsán.) Most viszont arra kell ügyelnünk ennek szellemében, hogy *csak olyan fejlettségű megoldásokat alkalmazzunk, amely megfelelnek a célközönség kevésbé képzett tagjai tudásának, ismereteinek.* Egyszerű példák: aki először találkozik nyilvános mosdóban olyan vízcappal, amely közelségérzékelővel működik, inkább csak véletlenül jut vízhez. Aki nem ismeri az ételek viselkedését a mikrosütőben, annak nagyon részletes útmutatást kell adni, különben sajátos élményeket szerez, akár egy tojással is. Steve Jobsnak nagy ötletnek tűnt a virtuális billentyűzet alkalmazása az érintőképernyőn, amely ott használaton kívül előzékenyen átadja a helyét más funkcióknak. Valóban rengeteg ember élvezi ennek előnyeit, viszont igencsak sokan lehetnek olyanok is, akiknek ez, az adottságaik miatt, csúnyán megnehezíti a telefon használatát. Ha az érintőképernyős telefon operációs rendszere az akkumulátorát kímélő működés érdekében túl hamar kapcsolja le a képernyőt, s ezen nem lehet változtatni, ez a megoldás kizárja azokat, akik lassabban bajlódnak a bebillentyűzéssel. Holmes egyik példája: „Előfordulhat, hogy egy tökéletes látással rendelkező emberekből álló csapat érintőképernyős kezelőfelületet fejleszt ki egy fényképezőgéphez, és egyáltalán nem fordít figyelmet arra, hogy egy látássérült hogyan tudná használni ezt az eszközt.”

Említésre érdemes jelenség az is, hogy a közösségi médiában erősödő tendenciának tűnik, hogy az emberek a véleményüket nem fejtik ki szavakkal, hanem képek, ábrák odabiggyezésével igyekeznek azt megjeleníteni. Önmagában ez legfeljebb adott intelligenciaszintre utal, viszont van egy nagyon is idevágó hatása. Ahogy az ember leszokik a kifinomult verbális kommunikáció alkalmazásáról, mind nehezebben tud „szót érteni” az ezt alkalmazó mesterséges intelligenciával, mindinkább kiszorul az erre támaszkodó megoldások használatából. Viszonylag egyszerű MI-t használ az egyik itteni telekommunikációs szolgálta-

tó ügyfélszolgálat, és az az öt nyilvánvalóan körülvevő rendszertехnikai fejlesztésekkel együtt valóban örvendetesen lerövidíti a bosszantó várakozásokat – azonban ha nem tanulunk meg alkalmazkodni a párbeszédben annak logikájához, ez igencsak megnehezítheti, legalábbis „kirekesztően” hosszadalmassá teheti az ügyintézés.

A vázoltak miatt nyilvánvalóan optimalizálásra kell törekedni a tervezésben, jelesül arra, hogy minél többeknek nyissunk kaput. A korlátozó tényező nyilvánvalóan a költség. A meghatározó kérdés, hogy mi legyen a cél. Nyereségérdekelt működési módban a cél a nyitással elérhető többlethaszon, tehát minél többek számára „nyitni”, amíg ez elegendő hasznot hoz. Humanista működési módban a cél maga a nyitás, s azt addig igyekszünk szélesíteni, ameddig a költségek ezzel járó növekedése megálljt nem parancsol.

Holmes azt is kifejti – teljes joggal –, hogy a *befogadás biztosítása nem egyszeri tervezési eredmény*. Az emberekkel való találkozásukkor derül csak a kérdéses dolgokról igazán, mennyire befogadóak vagy épp kirekesztőek a jellemzőik, így ennek során derülhet fény arra is, hol lehet szükség korrekciókra. S még így sem vagyunk a végén. Herakleitosz tétele, a „panta rhei” kiüti a megnyugvás lehetőségét e tekintetben, hiszen az emberek változnak, s velük változnak a képességeik, készségeik, igényeik. Aprónak látszó, ám riasztóan fontos példa erre a kézírás: a jóslatok szerint a digitális eszközök leszoktatják az embereket a kézírásról. Nem jóslat, hanem bizonyosság, hogy ha ez megtörténik, az ember sokat veszíthet kezének finommotoros működéséből. Szintúgy: eleink a nyugati civilizációban még ahhoz szoktak, elméjük ahhoz edződött, hogy pár tucat írásjel segítségével bármilyen történetet, üzenetet el tudnak mondani másnak, a legfinomabb részletekre is kellőképp kitérve, s maguk is ugyanígy ki tudják olvasni azokat az írott szövegből. A felfogóképességük és a képzelőerejük elegendő volt ahhoz, hogy pusztán az írásjelek kombinációiból reprodukálják maguknak a tartalmat, azok minden színezetével együtt. (Aki még olvas, ma is ugyanezt teszi.) A képregénnyel megjött az első nagy csapás: jelentős hányadban elvette az elmétől a közvetítendő tartalom előállítását. Bizonyos mértékig még a hangoskönyv is árt: a felolvasó sok olyan információt – pl. hangulatot – közvetít, amelyet addig az embernek magának kellett megértenie a szövegből.

„A befogadó tervezés üzleti indokaira tekintettel négy kulcsfontosságú fogalomkört fogunk megvizsgálni az előttünk álló történetekben, majd egyesével áttekintjük őket a 8. fejezetben:

- Az ügyfelek elkötelezettsége és hozzájárulása,
- Az ügyfélkör bővítése,
- Innováció és megkülönböztetés,
- Az utólagos integrációból fakadó magas költségek elkerülése.”

A befogadó tervezés három alapelve és azok tapasztalati forrása: „Inkluzív megoldások ma is működnek szépen, csendben a világban. Ezek azok a korai példák, amelyek segítségével mérni tudjuk a befogadás eredményeit. Jellemzőiket és alkotóikat olyan közös szálak kötik össze, amelyeket a befogadó tervezés három alapelveként itt rögzítünk. Ezekkel az elvekkel

a következő fejezetekben még találkozni fogunk. Ezeket az elveket a befogadó tervezéssel foglalkozó vezetőkkel kialakított együttműködésekben, a sikeres innovációk örökségéből és a termékfejlesztésben történő, több ezer órányi alkalmazás tapasztalataiból vontuk le. A 'befogadni' szó csak egy ige. Ezek az elvek a cselekvésre is fókuszálnak.

- Ismerd fel a kirekesztést! A kirekesztés akkor következik be, amikor a problémákat a saját elfogultságainkkal oldjuk meg. (Részben igen. Másrészt viszont akkor, amikor nem figyelünk eléggé arra, hogy az alkalmazott megoldások kellőképpen alkalmasak, használhatók lesznek-e mindenki más, de legalábbis a legtöbbek számára – Osman P.)
- Tanulj az emberi sokféleségből! Az emberek a sokféleséghez való alkalmazkodás nagymesterei. (Magából a sokféleségből inkább csak azt tanulhatjuk meg, milyen sokféle embernek kellene megfelelnie a dolognak, amit elő akarunk állítani. Az alkalmazkodások módjából és esetleges eszközeiből meríthetünk útmutatást és talán még eszközöket, megoldásokat ahhoz, minél kevésbé legyen kirekesztő, amit létrehozunk – Osman P.)
- Oldd meg egyvalaki számára, és terjeszd ki másokra! Összpontosíts arra, ami általánosan, minden ember számára fontos. (Ehhez eleve igen jól kell megválasztani az egyvalakit, hogy minél többeket reprezentáljon. Ami pedig az elv második felét illeti, ha ezt túlzásba vesszük, abból is baj lehet, hiszen Holmes maga mondja: 'Ha mindenkinek próbálunk a kedvére tenni, az senkinek sem jó' – Osman P.)"

Tudás a befogadó tervezés úttörőitől: csak az képes kizárni a kirekesztést a tervezésben, aki jól ismeri annak természetét, csak az ismeri jól, aki maga is megtapasztalta. „Sokan beszélnek a befogadásról, a legtöbben közülük azonban még a fejlődés felé vezető út elején járnak. Ami a befogadást illeti, a vállalatoknak és a vezetőiknek is sokat kell tanulniuk egy bizonyos jól körülhatárolható vezetői típustól. A legtöbbet azoktól a vezetőktől kell tanulnunk, akik a saját életükben maguk is nagyfokú kirekesztést éltek meg. Tapasztaltak a kirekesztésben (természetesen nem az elkövetésében, hanem az elviselésében és a kivédésében – Osman P.), ami azt jelenti, hogy pontosan felismerik azt a világban. Problémamegoldó tehetségüket ez hajtja. Ez a könyv olyan vezetőket kísér nyomon, akik ezt a fajta szakértelmet a tervezés révén átültették a gyakorlatba. Nem tudják mindenre a választ, de jobb, megoldásra váró problémákat találnak. Dolgoznak a megoldáson, új megközelítéseket próbálnak ki, és új utakon járnak, ennek előnyeit pedig mindannyian élvezni fogjuk.

Ezt szem előtt tartva különleges történeteket választottam a befogadó tervezés olyan úttörőitől, akiknek a befogadással kapcsolatos munkássága az általuk megélt kirekesztésben gyökerezik. Gyakran találkozom olyan új emberekkel, történetekkel és eszközökkel, amelyek segíthetik a befogadás ügyét. Ezeket a [www. mismatch.design](http://www.mismatch.design) oldalon gyűjtöm. Ezek az élő erőforrások kiegészítik ezt a könyvet."

Megoldás – újabb probléma – újabb megoldás: „Mi teszi a kirekesztést egy körré? Amit létrehozunk, hatással van a társadalomra, ez viszont a megoldásra váró problémák következő sorozatát alakítja ki. A megoldásból akadály lesz, ha azt csak meghatározott képességgel

rendelkező emberek számára tervezzük. Így egyszerűen kihasználatlan marad azoknak a szellemi potenciálja és találékonysága, akik ennek a kialakításnak nem felelnek meg. Amikor az embereknek új lehetőségeket teremtünk a tehetségük kamatoztatására, az ő hozzájárulásuk mindenkire hatással van.

A kirekesztést [tehát] a választásainkkal mindig újrateremtjük. (Merthogy, amint arról már szó volt, minden döntés eredményezhet újabb kirekesztést – Osman P.) Egy weboldal színeinek a megváltoztatása például csupán egy apró igazításnak tűnhet. Ugyanakkor ez a kis módosítás azt is eredményezheti, hogy az oldal elérhetetlen lesz a férfiak 8 és a nők 0,4 százalékának, akik színvakok. *A kör állandó mozgásban van, és minden egyes tervezési döntéssel eltolódik.*

A kirekesztés köre: Ha a kirekesztést, értelmezve, egy kör keretébe foglaljuk, könnyebben felismerhetjük, hogy a tervezési döntéseink hogyan vezethetnek nemmegfelelőségekhez (mismatch). E kör keretét alkalmazva fogjuk megvizsgálni, hogyan tartjuk fenn ezeket a nem megfelelő kialakításokat, és hogyan tudunk elmozdulni a befogadás irányába. *Ennek a körnek öt, egymással összefüggő eleme van. Ezek bármelyike alkalmas pont arra, hogy megtegyük az első lépéseinket a befogadás irányába.*

- *Miért készítjük a megoldást?* A problémát megoldó személy ösztönös motivációira fogunk koncentrálni.
- *Ki készíti el a megoldást?* Ez az a személy, aki megoldja a problémát, és aki a megoldás sikeréért felel.
- *Hogyan készül a megoldás?* Ezek azok a módszerek és erőforrások, amelyeket a probléma megoldója alkalmaz.
- *Ki használja a megoldást?* Ezek a problémamegoldó feltevései arról, hogy kik fognak kapcsolatba kerülni a megoldással, kik kapják azt, és kik élvezik az előnyeit.
- *Mit készítenek?* Ezek azok a dolgok, amelyeket a probléma megoldója létrehoz.

Talán feltűnt, hogy a ciklusban nem szerepel a kérdés: mikor készítjük a megoldást? Ez azért van, mert *a kirekesztés a fejlesztés folyamatában bármikor felmerülhet.* – Holmes ebből teljesen helytálló és hasznos következtetésre vezet, amelynek itteni megfogalmazása talán kevésbé tökéletesre sikerült. A lényege, hogy jobb a hibát – jelen esetben a kirekesztést – eleve elkerülni, mint utólag, a már létrehozott megoldás javításával korrigálni. Amint írja: *„Hatékonyabb és olcsóbb is, ha mielőbb prioritásként kezeljük a befogadást, és az inkluzív megoldásokat a nulláról építjük fel.”*

„A befogadó tervezésre való áttérés azt jelenti, hogy a fejlesztési folyamat minden fázisában folyamatosan keressük és oldjuk fel a nem megfelelő kialakításokat.

Egyedül vagy egy kisebb csapat tagjaként valószínűleg jól kézből tudod tartani a kör minden elemét. Gyakorlással megtanulhatod, hogyan ismerd fel és hogyan orvosold a kirekesztést a saját tempódban. Nagyobb szervezetek számára azonban komolyabb kihívást jelent a kör elemeinek összehangolása. Néha ezek az elemek egyfajta szigetként elkülönülnek egymástól. Ezt a problémát az is súlyosbítja, ha a vezetők a kör csupán egyetlen elemén

keresztül próbálják meg megvalósítani a befogadást. (Holmes fentebb kiemeli, hogy a kör elemei egymással összefüggenek, s 'ránézésre is' egyértelmű, hogy azok egymással állandó kölcsönhatásban vannak. Ebből is, de a rendszertechnika természetes logikájából is teljesen nyilvánvaló, hogy nem szabad egy-egy elemet az összefüggések figyelembevétele nélkül alakítani – Osman P.)

A szervezetek számára nehéz lehet a befogadás felé vezető út, ha nincsenek teljesen tisztában azzal, hogy a meglévő kultúrájuk hogyan állandósítja a kirekesztést, függetlenül attól, hogy a tudatosság hiánya, az elszigetelt döntések vagy egyszerűen csak a hanyagság áll a háttérben. Ennek eredményeképpen *a legtöbb szervezet számára a kizárás köre az alapállapot.* – Ez így igazán „ütős”, azonban sokkal gyakorlatiasabb az a tétel, hogy amikor egy szervezet nekiáll tudatosan dolgozni a termékeit, szolgáltatásait, közönségkapcsolatait illetően a kirekesztés kiküszöbölésén, külön-külön meg kell vizsgálnia a kirekesztés körének minden elemét, s azoknak a felhasználókra kiható kölcsönhatásait

Immáron eljutottunk oda, hogy szorgos munkával kirekesztettük magunkat e valóban figyelemre érdemes könyv további taglalásának lehetőségéből. Annyi maradt még, hogy a tartalomjegyzék címeivel bemutassuk a mondandó ívét:

- Bezárás, kizárás,
- A kirekesztés köre,
- Befogadó tervezők,
- Velük, nekik – (e talányos címmel a fejezet városépítészeti példákon keresztül mutatja be a „semmit rólunk nélkülünk elv” ideillő változatát: működjenek együtt velünk, hogy a legjobbat készítsük nekik),
- Megfeleltetés,
- Nincs olyan, hogy „normális”,
- Történetek a szeretetről – (példák fejlesztésekre, amelyek abból születtek, hogy valakik valakinek jobba, könnyebbé akarta tenni az életét),
- A befogadással a jövőt tervezzük.

Dr. Osman Péter

SUMMARIES

NEW BUSINESS MODELS IN MAKING AVAILABLE AUDIOVISUAL WORKS TO THE PUBLIC – PART I

István Harkai

Being online today is just as natural as waking up every day at 7 am and then going to work. On the way to work, people can listen to their own selection of music on Spotify. After arriving and turning on their computer they can continue to listen to the very same music which was listened to on the bus. At the end of the day it is so convenient to turn on the HBO Go or Netflix application while running in the gym. If people after a tiring week are lucky enough to have time and turn off by playing video games, they can log in to their Steam account to access their library of video games and to continue their favourite saga at that point, where they finished one month ago. But how is this possible? What are these services? Do they have copyright relevance at all? Not to mention the fact, what happens if the person of our example travels abroad in the European Union and he wants to continue that particular movie which had just been interrupted for some reason? This article gives an insight to the relevant copyright regime of the growing industry of online streaming by covering three branches of the online content distribution industry: online music, online audio visual content and video games.

ECONOMIC ANALYSIS OF COPYRIGHT LAW, WITH SPECIAL REGARD TO THE AUTHORISATION OF USE - PART I

Dr. Barbara Nóra Tenyér

The first half of the study provides insight to the fundamental issues of the economics of copyright through the basic model developed by Landes and Posner, and the bargaining model of Richard Watt. As a closing chapter, the study includes an analysis based on the latter – as an example of practical application – concerning the publishing market.

THE WORKS OF ARCHITECTS LAJOS JÁMBOR AND ZOLTÁN BÁLINT – PART III.
“HUNGARIAN DESIGN LANGUAGE IS NOT OF THE PAST, IT IS OF THE FUTURE” – DESIGNS REALISED

Dr Zsuzsanna Tószegi

In this part of the article an important part of the architectural activity of Lajos Jámor and Zoltán Bálint is outlined: public facilities with different purposes. Among them are hotels, churches, spas, exhibition rooms, a theatre, schools etc. in different cities of Hungary at that period.